

Живка Колева-Златева

**ТЕОРЕТИЧНИ РАКУРСИ
В ЕТИМОЛОГИЯТА**

Живка Колева-Златева

ТЕОРЕТИЧНИ РАКУРСИ В ЕТИМОЛОГИЯТА

© Живка Стефанова Колева-Златева – автор, 2011

© Издателство „Фабер”, 2011

ISBN: 978-954-400-524-5

СЪДЪРЖАНИЕ

Вместо увод. Парадокси и догми на етимологията	7
1. Парадокси на етимологията	7
2. Догми на етимологията.....	12
3. Перспективи пред етимологията.....	14
Към въпроса за безизключителността на фонетичните закони	16
1. Признати случаи на нарушаване на фонетичните закони	16
2. Нарушаване на фонетичните закони от емотивните и експресивните думи	18
3. Нарушаване на фонетичните закони от фонетично мотивираните думи	22
4. Нарушаване на фонетичните закони от „детските” думи	34
5. Фреквентността като предпоставка за нарушаване на фонетичните закони	34
6. Заключение	36
За похватите на когнитивния подход в етимологичните изследвания	37
1. Постановка на проблема.....	37
1.1. Семантичните паралели – трудности при тяхното прилагане	38
1.2. Реконструкцията на древни значения – трудности във връзка със съобразяването с особеностите на примитивното мислене	40
1.3. Обективизираща роля на когнитивния подход	41
2. Ресурси на когнитивния подход	43

2.1. Значение на лингвистичната категоризация и семантичните универсалии за етимологията.....	44
2.2. Психолингвистиката на развитието и етимологията	55
2.3. Еволюционният подход на Х. Вернер и Б. Каплан и етимологията	60
2.4. Когнитивната метонимия и етимологията.....	63
2.5. Когнитивната метафора и етимологията	65
3. Заключение	69

Методологични аспекти на етимологизацията на звукосимволична лексика	71
1. Въведение.....	71
2. Специфика на звукосимволичната лексика	73
3. Задачи на етимологизацията на звукосимволичната лексика.....	75
4. Разпознаване на звукосимволичния произход на думата	76
5. Трактовка на понятието „диахронно тждество” относно звукосимволичните морфеми.....	86
6. Разпознаване на заимствания или изконния характер на звукосимволичната дума	95
7. Определяне на етимологичното гнездо и времето на възникване на звукосимволичната дума	101
8. Реконструкция на звукосимволичната дума.....	105

Към етимологията на слав. *grozъnъ(jъ) ‘страшен; уродлив, грозен’ и лит. gražus ‘красив’ (Звукосимволичната лексика в етимологичния анализ).....	109
---	------------

За произхода на корена в бълг. никна, надникна, заник и др. (Етимологическата памет на думата като критерий в етимологичното изследване).....	121
--	------------

Към етимологията на псл. <i>*bьrtь/bьrtь</i> и <i>*bьrtva</i> (Фактите на митологията в етимологичните изследвания).....	130
Литература	141
Използвани съкращения.....	170

Вместо увод

Парадокси и догми на етимологията

Етимологията е една от областите на езикознанието с най-дълга история. Още древногръцките философи разсъждават върху въпросите за произхода на думите, за истината, която те крият в себе си в съответствие с вътрешната форма на самия термин „етимология” (от гр. *ἐτιμολογία* ‘истина’ и *λόγος* ‘дума; наука’). И днес е актуален спорът, започнат от Сократ, Хермоген и Кратил, отразен в прочутия Платонов диалог „Кратил”, едно от първите съчинения, посветени на философията на езика и истинната същност на думите. Това е спор за съотношението между думите, които са дело на социалния договор, и думите с отприродна връзка между звук и значение. Не са оборени от съвременната наука думите на Сократ, че „едни имена са образувани от по-ранни имена, а пък други са първи” [Платон 1982: 326], т.е. едни имена са мотивирани семантично и морфологично, а други – фонетично.

Опитите днес етимологията да бъде погледната и оценена от различни страни откриват несъвместими факти, които дават основание да се говори за **парадокси** на тази стара, респектираща езиковедска научна област.

1. Парадокси на етимологията

Първи парадокс. Като дял на сравнително-историческото езикознание, етимологията има големи заслуги за поставянето на научните основи на езиковедската наука. Формулирането на фонетичните закони и тяхното прилагане при обясняването на лексикалната еволюция и разкриването на

родството между езиците допринася за формирането на научния подход към езика и за утвърждаването на сравнително-историческото езиковедие в частност като точна наука. По думите на Вл. Георгиев, с откриването на безизключителността на фонетичните закони „езиковедията получи право да се смята за истинска наука, защото една дисциплина заслужава да носи благородното име на строга наука, ако тя е в състояние да установи закономерности в явленията, с които се занимава (разрядката моя: Ж. К.-З.)” [Георгиев 1985: 8].

И ако етимологията на XIX век за своето време се намира на висотата на научното познание, за етимологията на XXI век това вече трудно би могло да се каже. Все още е валидно казаното от В. И. Абаев, че етимологията е консервативна наука, която продължава да се развива в руслото на младограматическите традиции [Абаев 1986: 20]. Все още не са намерили необходимото приложение изследванията на семантиката, които през втората половина на XX век отбелязаха бурен възход – както в емпирично, така и в методологично отношение. В по-голямата си част етимологията си остава „историческа дисциплина, която се основава на формите” [Sanders 1977: 48], решаването на етимологични задачи – „преди всичко решаване на формални задачи, реконструкция на звуковата история на думата” [Журавлев 1986: 61]. Не може да не направи впечатление съпротивата от страна на утвърдени етимолози по отношение на прилагането на постиженията на съвременната лингвистика в етимологията. Показателна в това отношение е статията на О. Н. Трубачов, посветена на семантичната реконструкция, където се критикува и генеративният, и структуралистичният подход към лексикалното значение, а също използването на метазик при неговата експликация, и същевременно с това неведнъж се подчертава важноста на изцяло субективния „семантични инстинкт” на етимолога [Трубачев 1988]. При реконструкцията на значението етимологът продължава да разполага с твърде голяма свобода и да се ръководи преди всичко от основани на „здравия

разум” съображения за правдоподобие [Бенвенист 1974: 331]. Този „здрав разум” обаче трудно може да бъде дефиниран.

Не се вземат под внимание вътрешните фактори на езиковия развой, които определят еволюцията на езика като цяло: тенденциите към експресивност, емотивност и към икономия, към мотивираност и немотивираност на езиковия знак, към диференциация и унификация (за тенденциите на езиковия развой вж. по-подробно [Колева-Златева 2000а: 26–27]). Също и постиженията в областта на разкриването на механизмите на знакообразуването, на типовете мотивираност, в това число на ролята на фонетичната мотивираност, в частност на звуковата символика, остават чужди на етимологичните изследвания като цяло. Въпреки че днес вече никой не се съмнява в съществуването на звуковия символизъм, за което свидетелства и създадената нова наука – фоносемантика, лексика със звукосимволичен произход в етимологичните речници почти не се реконструира.

Доминиращо остава спазването на фонетичните закони като водещ, а понякога и единствен критерий за научност на етимологичната хипотеза. Но думата като знакова единица има двустранен характер. Тя е елемент от системата на езика и като такава нейната семантика е системно обусловена. Съхранява се в семантичната памет на човека, зависи от неговите познавателни способности и познавателна дейност. Определя се и от социални фактори, такива като престиж, заимстване, също от прагматически фактори, зависи от отношението на говорещия към нея като езиков знак. Този род детайли определят неизбежността от съобразяване с редица допълнителни фактори, а не само с фонетичните закони, така че етимологичната хипотеза да бъде на необходимото научно равнище.

Едностраничното съобразяване само с фонетичните закони и игнорирането на други установени закономерности, позволяващи да се оптимизира семантичната реконструкция, прави формулираните хипотези ненаучни, защото без критериите на семантичната реконструкция не могат да бъдат разграничени древните

омоними, не може да бъде дадена вероятностна оценка на реконструираното първоначално значение и предполагаган семантичен развой. Не могат да бъдат решени адекватно и въпросите на формалната реконструкция, защото само въз основа на научно обоснована семантична реконструкция е възможно правилното определяне на родствените езикови форми, които ще бъдат извеждани от един и същ етимон. Получава се омагьосан кръг, в който страда и самата формална реконструкция, за която отдавна вече всичко се знае.

Втори парадокс. Сравнително-историческият метод дължи раждането си на етимологията, на натрупаните етимологични проучвания, в по-голямата им част наивни, фантастични, базирани на интуицията. Стъпила върху плещите на този метод, въоръжена с родените от него фонетични закони, етимологията обаче, както напълно основателно отбелязва Фердинанд дьо Сосюр, „рядко задържа вниманието си върху същността на операциите, които е длъжна да извърши“ [Сосюр 1993: 221]. С други думи, въпросите за прилаганата процедура на анализ, последователността от извършваните действия, техния обхват, облигаторен или факултативен характер, остават извън нейното ползрение. Целесъобразността от спазване на определена методика обикновено не стои пред етимологията, която най-често си поставя чисто емпирични задачи. Това противоречие няма как да не бъде определено като парадоксално. Науката, която е в основата на раждането на един от най-забележителните лингвистични методи, не се стреми към методологическо себеусъвършенстване. По думите на В. Н. Топоров, „истинската теория на етимологията, за съжаление, няма, макар и да има не малко ценни изводи и наблюдения от методологическо естество, които помагат на етимолога... да формулира определен краен резултат“ [Топоров 2004: 12]. Твърде рядко се появяват теоретични обобщения относно целесъобразността от прилагане на една или друга методика в етимологията. Също и постигнатото по отношение на методологията на етимологичните проучвания не става задължително при следваща изследователска

работа. Например въпреки многото изследвания (някои от които чисто емпирични), доказващи целесъобразността на системния подход в етимологията (вж. например [Трубачев 1961, 1963; Меркулова 1965; Мельничук 1969; Мартынов 1971; Горячева 1986 и др.]), този подход все още не е станал нейна практика в новоизлезлите етимологични речници. Нерядко работата между съставителите на речниците се разпределя въз основа на азбучния принцип и много случаи на взаимосвързано семантично развитие на лексеми остават извън вниманието на изследователите. А системният подход би трябвало да бъде едно от задължителните условия на етимологичния анализ, за да отговарят етимологичните хипотези в по-висока степен на изискването за научност. Още повече, че структурната лингвистика по неоспорим начин доказва системния характер на езика на всичките му равнища.

Съвсем няма да бъде пресилено, ако етимологията днес се определи като най-закостенялата в методологическо отношение научна област на езикознанието, по думите на В. И. Абаев – наука, в която „се наблюдава определен методологичен застои” [Абаев 1986: 8]. Въпреки силния старт на научната етимология през XIX век, отбелязан с раждането на сравнително-историческия метод, съвременната етимология е далече от научното равнище, на което би могла да бъде. Главно заради методологичното си неусъвършенстване, заради консерватизма си, заради дистанцирането си от постиженията на такива съвременни области на науката за езика, каквито са когнитивната лингвистика, психолингвистиката, социолингвистиката, лингвосемиотиката, фоносемантиката.

Трети парадокс. Друг парадокс, свързан с науката етимология, е контрастът между все повече намаляващия интерес на учените към нейната проблематика и, противоположно на това, устойчивия интерес от страна на обикновените носители на езика, които сред всички лингвистични въпроси в най-голяма степен се оказват привлечени от въпросите за произхода на думите, тяхната вътрешна форма и развой. В това отношение ср. с любопитния

факт, че е защитена дисертация, доказваща, важноста на етимологизацията на думата като средство за формиране интереса на учениците от началното училище към украинския език [Мовчун 2000]. Показателен е също фактът, че само терминът „етимология” има паралелен термин „народна етимология”. Както отбелязва В. Н. Топоров, при сравняване на мястото, което са заемали етимологичните изследвания в миналото и днес, се вижда, че делът на етимологията в лингвистичните разработки като цяло намалява, че проблемите на етимологичния анализ в съвременното теоретично езиковедство са изблъскани на периферията, което не е случайно [Топоров 2004: 19]. Етимологията изпитва „безпрецедентна криза, породена от вътрешни противоречия”, която според Я. Малкел се проявява също и в университетското образование и в издателската политика на влиятелни лингвистични журналы [Malkiel 1993: xi].

Посочените парадокси на етимологията са взаимосвързани. Нейното научно изоставане, липсата на цялостна теория на етимологичните изследвания има като предпоставка отсъствието на всякакъв стремеж на много от водещите етимолози към методологическо усъвършенстване и като последица – дистанцираното отношение на младите ученици към иначе най-привлекателната за обикновения носител на езика лингвистична област.

2. Догми на етимологията

Етимологията се отличава от другите езиковедски области също и със своя догматизъм. Голям е делът на използваните от нея постулати, които се приемат като безусловни истини, неподлежащи на обсъждане или съмнение. Достатъчно е позоваването на авторитети, които споделят тези идеи или са техни създатели. Ситуацията напомня аксиомите в математиката, които се приемат като изходни постановки, за които не се търсят доказателства.

Като една от най-старите догми изобщо в лингвистиката се е утвърдил постулатът за безизключителността на фо-

нетичните закони, който води началото си от младограматиците. Всяка етимологична хипотеза, която допуска отклонения от регулярните фонетични съответствия рискува да бъде обявена за ненаучна. Факт е обаче, че фонетичните закони не са в състояние да обяснят формалната еволюция на целия лексикален състав на езика. Остава един твърде голям недетерминиран остатък, нерегулярните съответствия в който не могат да бъдат обяснени с действието на аналогията или със заимствания.

В догма се е превърнал и постулатът за арбитрарната връзка между форма и значение на езиковия знак, който води началото си от Фердинанд дьо Сосюр. Поради абсолютизирането на конвенционалността в знакообразуването се е стигнало до игнорирането на ролята на звукоизобразителността, особено в индоевропейските езици. Догматичен характер е придобило мнението, че в индоевропейските езици няма звукоимвлична лексика [Мельников 1969; Хусаинов 1990: 158; Nuckolls 1999: 228], въпреки че има основания звукоизобразителността да бъде отнасяна към универсалните езикови явления – свойствена е на ранната детска реч [Werner–Kaplan 1963: 47; Шахнарович 1979: 169; Негневицкая–Шахнарович 1981: 22–23; Reich 1986: 37], на езиците на примитивни култури [Nuckolls 1999, 226–228], управлява се от дясното полукълбо на мозъка, което изпълнява по-примитивни, по-древни функции [Болонов–Деглин 1976: 193–194; Якобсон 1985: 271, 274, 283], съответства на общите закони на езика, какъвто е стремежът към иконичност [Waugh 1993: 84, Wescott 1971] (по-подробно вж. [Колева-Златева 2008б]). Затова много рядко се формулират хипотези за звукоимвличен произход на думи и корени. Същевременно твърде голям е броят на лексикалните единици, чийто произход в етимологичните речници се сочи като неясен.

Като догма се е утвърдил и постулатът, че за индоевропейските и в частност за славянските езици не е характерна редупликацията, която може да бъде наблюдавана във всички останали езици по света [Мейе

1938: 196–197; Hinton et al. 1994b: 9; Крючкова 2000: 73; Hurch 2005: 1]. Затова думи, в които може да бъде видяна редупликация, нерядко се сочат като заимствани дори когато източникът на заимстване не е ясен, или се отделят афикси с неясно словообразователно значение. При това не се взема под внимание фактът, че редупликацията като словообразователен начин се характеризира с примитивност. Именно затова е свойствена на ранната детска реч [Fee–Ingram 1982; Ferguson 1983] и на фонетично мотивираните думи [Поливанов 1968: 301–302; Вътв 1977: 35; Воронин 1982: 89; Nichols 1971: 841], които също се отнасят към примитивните езикови явления.

3. Перспективи пред етимологията

Според В. Н. Топоров пред етимологията се разкриват два пътя: „или да се примири с все повече намаляващата си роля, или да изработи нови методи на анализ, които да съответстват на постиженията на съвременното теоретично езикознание (разрядката моя: Ж. К.-3.)” [Топоров 2004: 20]. А съвременното теоретично езикознание има значителни постижения в изучаването на факторите, от които зависи функционирането и еволюцията на езика. Тези фактори са от психическо, когнитивно, неврологично, социално, културно естество. Установено е, че и лексикалната семантика, колкото и да бъде зависима от извънезикови фактори, не е стихийна, подчинява се на закономерности, търпи ограничения от страна на човешкия перцептивен и когнитивен апарат. Думите с техните значения се съхраняват в човешката семантична памет, а там не всичко е възможно. Родените през ХХ век интердисциплинарни науки – психолингвистика, невролингвистика, когнитивна лингвистика, социолингвистика, етнолингвистика, фоносемантика – всяка от своя ъгъл спомогна за проникване в дълбочина и разкриване на закономерностите в създаването и развитието на лексикалните единици на езика. Можем да направим паралел с цитира-

ната по-горе мисъл на Вл. Георгиев и да кажем, че истинската наука трябва не само да „установява закономерности”, но и да се съобразява с вече откритите закономерности от други области на научното познание, с които има пресечни точки.

Настоящата монография включва изследвания, които имат за цел приноса в теорията на етимологията, без да претендират за изграждането на цялостна теория. Те засягат въпроси за възможностите за отстъпване от фонетичните закони, за мястото на звукоизобразителната лексика и на редупликацията в славянските езици, за възможностите за обективизиране на семантичната реконструкция чрез прилагане на когнитивен подход, за съобразяването на етимологизацията на лексиката със законите на езиковото развитие като цяло, с етимологическата памет на думата, с фактите на митологията.

Към въпроса за безизключителността на фонетичните закони¹

1. Признати случаи на нарушаване на фонетичните закони

Сравнително-историческото езикознание с откриването на фонетичните закони постави основите на езикознанието като точна наука. Идеята за тяхната безизключителност, водеща началото си от младограматиците, се превърна в основен постулат, с който всеки етимолог, който има претенциите да извършва научно изследване, трябва да се съобразява. Както отбелязват Х. Остхоф и К. Бругман, „всяко звуково изменение, тъй като се извършва механично, се извършва по закони, не познаващи изключения” (цит. по [Звегинцев 1964: 194]). Отклоняването от точните фонетични закони е допустимо „само ако се сметне, че могат да бъдат да бъдат заменени с по-точни” [Бенвенист 1974: 331].

На практика се оказва обаче, че примерите, които илюстрират фонетичните закони, не са толкова много – факт, отбелязван от редица лингвисти (вж. например [Мейе 1954: 38; Топоров 1959: 34]). Това добре доказват и сравнително-историческите граматика, които като илюстративен материал обикновено привеждат едни и същи примери. Следователно фонетичните закони не са в състояние да обяснят цялата формалната еволюция на лексикалните единици. Остава един твърде голям остатък, чиято еволюция също трябва да може да бъде обяснена.

¹Изследването представлява разширен, преработен вариант на публикувана статия [Колева-Златева 2002в].

Още младограматиците и техните последователи отбелязват, че “изключението” от даден фонетичен закон може да се дължи на действието друг фонетичен закон, на аналогията или на заимстването от друг език или диалект. В тези случаи незакономерният фонетичен развой е мним, защото:

- Подчиняването на друг фонетичен закон е също проява на закономерно развитие. Важно е този закон да бъде открит. Именно “изключенията” от формулираните вече фонетични закони в историческата лингвистика стават повод за търсене и откриване на нови закони.
- И аналогията е закономерен и също така неосъзнаван процес, който се основава на установено сходство – фонологично, морфологично, лексикално-семантично. Дължи се на вродения стремеж на семантичната памет на индивида към системност. Фонетичното сближаване на семантично близки лексикални единици понякога се трактува като контаминация [Георгиев 1985: 201–214]. По отношение на граматическите форми аналогията води до възстановяване на системността, нарушавана от действието на фонетичните закони. Взаимоотношенията между звуковите изменения и измененията по аналогия са известни като “парадокс на Стъртевант”, който гласи следното: звуковото изменение по своята същност е регулярно, но води до нерегулярност, аналогията по своята същност е нерегулярна, но води до регулярност [Anttila 1989: 94]. Чрез промените по аналогия се постига икономия в парадигматичен аспект. Според П. Кипарски морфологичната аналогия представлява „процес на оптимизиране, който елиминира идиосинкратичната сложност от системата и като резултат опростява граматиката” [Kiparsky 1995: 644]. Промените вследствие на морфологичната аналогия могат да бъдат обяснени и с формулирания от Вл. Георгиев закон за неутрализация на аломорфите, според който най-честотният аломорф на дадена морфема се налага вместо по-малко честотния [Георгиев 1985: 37].

- Фонетичните изменения в заимстванията също са закономерни, но в тях са отразени резултатите от действието на законите и на друг език или диалект. Те само изглеждат като незакономерни в контекста на езика-приемник.

Всъщност за същинско неподчиняване на действащите в езика фонетични закони може да се говори в емотивните и експресивните, фонетично мотивираните и детските думи, в думите с твърде висока или твърде ниска честота на употреба.

2. Нарушаване на фонетичните закони от емотивните и експресивните думи

Незакономерен фонетичен развой може да бъде наблюдаван при емотивните и експресивните² названия, които освен номинативна изпълняват и емотивна функция³, т. е. изразяват отношението на говорещия към назовавания предмет. И това е така, защото освен със семантични средства (метафоричен пренос) емотивността се постига също и с формални средства. Едно от тези средствата са нерегулярните фонетични промени успоредно със заимстването и словообразователните средства [Němes 1980: 27–30]. В своите изследвания експресивни фонетич-

² Термините „емотивност” и „експресивност” невинаги се разграничават и нямат общоприето съдържание. Когато се прави разлика между тези термини, обикновено под емотивност се разбира изразяване на емоционалното отношение на говорещия към денотата чрез такива признаци, като ‘хубав’/’лош’, ‘приятен’/’неприятен’ (с допускане на градиране), а под експресивност – посочване на степента и начина на проявяване на един или друг признак на денотата с помощта на такива признаци, като ‘голям’/’малък’, ‘силен’/’слаб’, ‘бърз’/’бавен’. Относно разграничаването на емотивността и експресивността вж. например [Мокиенко 1989: 209]. Не винаги обаче границата между типовете изразявано отношение от страна на адресанта към обекта на речта може да бъде прокарана точно.

³ Вж. относно мястото на емотивната функция сред другите езикови функции [Якобсон 1975].

ни промени в думите отбелязват В. Махек, Фр. Копечни, В. Полак, М. Москов, О. Н. Трубачов, Я. Малкел и др. [Maček 1952: 319–320, 1956: 33–40; Korešný 1952: 323; Polák 1980: 324–330; Москов 1964: 149; ЭССЯ, III: 54; Malkiel 1990].

Изявяваната чрез формални промени емотивност може да бъде илюстрирана въз основа на съвременни примери. Например удължаването на гласните или на съгласните в речта на много езици служи за изразяване съответно на доброжелателно или недоброжелателно отношение към събеседника. Ср. например българските поздрави „Здрав-е-е-ей!”, „До-о-обър де-е-ен!”, които изразяват благоразположение към събеседника, и „З-з-здравей!”, „Д-д-добър д-д-ден!”, в които се крие по-скоро яд, гняв към същия. Емотивна е функцията и на изкривяването на произношението (чрез носов изговор, фъфлене, промени в интонацията и др.) на определен израз, повторен от речта на друго лице, което е обект на иронизиране. Я. Малкел например отбелязва, че в някои езици вмъкването на назален съгласен звук в думата може да доведе до обозначаване на физически дефект или изобщо до изразяване на комичен ефект. Като устойчива ученият смята и хипокористичната функция на съгласните *ʃ* и *ʂ*, които твърде често се срещат в хипокористичните форми на личните имена [Malkiel 1990: 45, 159]. Ср. с рус. *Маша*, *Даша*, *Алеша*, пол. *Kasia*, *Zosia*, бълг. *Гошо*, *Пешо*, *Тошо*, в които шушкатава съгласна не би могла да се дължи на закономерни фонетични промени, например на развитие от **x* по първа палатализация или от съчетанието **sj*.

В контекста на тази закономерност стават ясни формите на рус. *кошка* ‘котка’, укр. *кішка*, белорус. *кошка*, чеш. *kočka*, словаш. рядк. *kočka*, пол. диал., стар. *koszka*, горлуж. *kóčka* (цит. по [НРЭ]), в които съгласните *ʃ* и *ʂ* могат да бъдат обяснени като резултат от експресивно развитие. На невъзможността те да бъдат обяснени с действащите фонетични закони е обърнато внимание в [НРЭ: 117–118], където е изказано предположение, че изг.-слав. **košьka* е резултат от дисимиляция на **košьka* < **koťьka*, но „причините на дисимиляцията не са установени”, че „трудности създа-

ва и обстоятелството, че всички зап.-слав. форми освен доллуж. съдържат -ĉ- вместо очакваното -с- от *-tj-“. Такава етимологизация е типичен пример за стремежа на етимологичните речници на всяка цена да обяснят фонетичния развой на думите чрез фонетичните закони дори когато това е свързано с непреодолими трудности.

Нерегулярните фонетични промени, довели до образуването на нови емотивни и експресивни названия, най-добре могат да бъдат илюстрирани върху съвременни примери. Например в известна степен позабравеното вече българско разговорно название *бринцифайка* ‘потрошена, стара кола’ е образувано от *брица*, а то чрез редеривация от заетото от руски *бричка* по аналогия на названия с редуване на завършеци *-ица/-ичка* (като *птица* – *птичка*, *горица* – *горичка*) с експресивно вмъкване на съгласната *н*. Завършекът на *бринцифайка* вероятно е резултат от контаминация с *таратайка* (звукосимволично название). Или може да се каже, че названието *бринцифайка* е образувано с експресивна наставка *-айка* (с вариант *-файка*). Вижда се, че експресивността в този случай е постигната главно с формални средства – промяна както в корена на названието, така и добавяне на експресивна наставка. Всъщност единствената функция на наставката е видоизменянето на звуковата форма на думата с цел изразяване на емотивност. Сравни подобна функция на завършеците в бълг. разг. *глупендер*, *котарунгел*, *мишунгер*. Ср. също с вариативността в полската дума *drynduła*, *dryndulka*, *drendulka* ‘бричка’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki I: 569], която поради наличието на редупликация (< **dŕ-dŕl-*) може да бъде отнесена към фонетично мотивираните думи, които също се характеризират с емотивност, експресивност. Полската дума съдържа и вмъкнат назален консонант, чиято функция също би могла да бъде експресивна. Формална вариативност с цел постигане на експресивност може да бъде видяна и в следните български жаргонни пренебрежителни названия за хора с тъмен цвят на кожата: *манго*, *мангал*, *мингян*, *мингянин*, *менгянин*, *мангасар*, които едва ли са възникнали независимо едно от друго. Незакономерни формални промени с цел изразяване на експе-

сивност може да бъде видяна и в бълг. разг. *тамбурест* ‘издут’, образовуно по-скоро от *тумбест*, а не от *тамбура*, както също би могло да се мисли, *кривинделя* (< *кривя*), *бърникам* (< *бъркам*).

Напълно естествено е експресивно название да загуби изначалната си конотация. Това е валидно и за думите, чиято експресивност е била постигната чрез формални средства – промени в корена, експресивни наставки. По всяка вероятност това се е случило с бълг. *котарак* (образувано от *кот*), което се е превърнало в неутрално название. За първоначалната експресивност на думата, постигната чрез завършека, съдържащ елемент *-р*, свидетелства вариативността на формите *котарак*, диал. *котор*, *которак*, *котур* ‘котарак’ (цит. по [БЕР, II: 670]), а също и образуваното ново експресивно название *котарунгел* с добавен нов завършек *-унгел*, изразяващ експресивност, след като завършекът с елемент *-р* е загубил своята експресивност. Новата форма показва, че по отношение на дадената реалия е жив стремежът за създаване на експресивни названия. Този пример показва също как с употребата угасва експресивността на дадена езикова форма и как от нея се създава нова експресивна форма чрез формални средства.

Трябва да се има предвид фактът, че много неутрални названия в езика са възникнали именно като емотивни (експресивни) названия (вж. такива факти например в [Пизани 1956: 164–162]) в съответствие с тенденцията към емотивност и експресивност. Тя е една от причините за динамиката в лексиката и е предпоставка за образуване на нови названия за вече назован денотат [Журавлев 1982: 50]. В процеса на общуване за говорещия се оказва важно не само да съобщи определена информация за даден обект, но чрез използваните изразни средства също и да изрази своето отношение, най-често иронично, към назоваваното. С течение на времето в съответствие с друга тенденция – тенденцията към произволност, немотивираност на езиковия

знак⁴, много експресивни названия преминават в класа на неутралните и започват да се подчиняват на законите, които управляват този клас думи, в това число и на фонетичните закони. До момента на загуба на своята експресивност обаче те се подчиняват на правила, валидни за експресивните названия. Такова правило е именно формалната им вариативност, резултат от по-голямата свобода на говорещия по отношение на звуковата форма на лексемата с цел изразяване на отношение към назоваваното.

3. Нарушаване на фонетичните закони от фонетично мотивираните думи

“Не се спогаждат със звуковите закони” също и фонетично мотивираните (звукоизобразителните) названия – звукоподражателни и звукосимволични (образо-подражателни), чиято звукова форма е възникнала като подражание съответно на звуков и незвуков образ⁵ [Скаличка 1967: 284; Anttila 1972: 85–86; Абаев 1986: 20; Joseph 1987: 3–4; Abelin 1999: 14; Бурлак–Старостин 2005: 50; Носк 1991: 294]. По тази причина етимолозите ги избягват. Въпреки че съществуването на този тип думи в езика по принцип не се оспорва, което доказват множеството изследвания относно тяхната семантиката, словообразуване, формални особености (вж. например публикуваната от М. Магнъс обширна библиография в Интернет [Magnus 2000]), рядко в етимологичните речници названия се определят като звукосимволични. Напълно основателно С. В. Воронин отбелязва, че може да се

⁴ Тенденцията към произволност, немотивираност на езиковия знак е важно условие за свободата на неговото развитие [Журавлев 1976: 20–25]. Тя е причина за деетимологизацията на лексикалните единици [Булаховский 1978: 345–441], в резултат на която стават възможни семантичните промени на думите [McMahon 1995: 177].

⁵ По-подробно за същността и признаците на звукосимволичните думи вж. [Колева-Златева 2008а: 24–76].

говори за „парадокс в отношението към звукоизобразителните лексеми”, който се състои в това, че „етимологичните и сравнително-историческите изследвания по всякакъв начин се стремят да игнорират звукоизобразителната лексика, но да я избегнат напълно, уви, всъщност не могат” [1990: 64].

В основата на незакономерния фонетичен развой на звукоизобразителните лексеми лежи примарната връзка между тяхната форма и значение (вж. такова обяснение например в [McMahon 1995: 177]). При по-детайлно вглеждане в природата на звукоизобразителността могат да бъдат дадени и следните обяснения за проявяваните нерегулярности:

- Подчиняването на фонетичните закони води до загуба на звукоизобразителността [Malkiel 1990: 44]. Затова, за да се запази иконичността на звукоизобразителната дума, очакваните звукови изменения не се извършват (вж. тази констатация и в [Vaugh 1993: 74]). В такъв случай може да се говори за запазване на архаичния изглед при звукоизобразителните думи.
- Към незакономерната фонетична еволюция на звукоизобразителните думи може да се подходи и с оглед на общите езикови закони. Ако произволността, немотивираността на езиковия знак е предпоставка за неговото развитие, осъзнаваната мотивираност го ограничава. В случая такъв ограничаващ фактор за формални промени се оказва фонетичната мотивираност. Затова, докато пряката връзка между форма и значение при звукоизобразителните думи се осъзнава от носителите на езика, те в качеството си на мотивирани (фонетично) знакови единици не се подчиняват на фонетичните закони и впоследствие показват отклонения от регулярните фонетични съответствия, които обхващат обикновените думи.
- Звукоизобразителните думи претърпяват незакономерни фонетични промени също и заради експресивния си характер, а както вече отбелязахме, отношението на адресанта на

изказването към обекта на речта може да бъде изразено и с формални средства (за експресивния характер на звукоизобразителните думи вж. [Воронин 1982: 89; Левицкий 1994: 30 Besnier 1990: 423–424]).

- Незакономерните съответствия при звукоизобразителните думи могат да бъдат обяснени и с техните прагматични свойства, към които се отнася и креативността на индивида, който може свободно да видоизменя съществуващите звукоизобразителни думи и да създава нови такива (вж. [Mikone 2001: 224]). Така звукоизобразителните думи в езика винаги представляват отворен, динамичен клас от думи, с изразена формална вариативност.
- Може да бъде дадено и физиологическо обяснение на незакономерното фонетично развитие на звукоизобразителните думи. Обикновените и звукоизобразителните думи имат различен невролингвистичен статус, управляват се от различни участъци на мозъка. При норма лявото полукълбо обработва сигналите, базирани на фонемните опозиции, каквито са характерни за обикновените думи, а дясното — сигналите с пряка, непосредствена, остенсивна връзка между тяхната външна, материална форма и това, което те обозначават [Якобсон 1985: 271, 274, 283]. Затова е напълно естествено тези думи да имат различно поведение в езиковата еволюция: първите се подчиняват на строгите фонетични закони, а вторите проявяват „своеволия“.
- Освен това при временна инактивация на лявото полукълбо на мозъка вследствие на унилатерална електрошокова терапия при лечение на шизофреници се наблюдава размиване на фонемните граници, дифузност на звуковия облик на лексикалните единици [Баллонов, Деглин 1976: 161]. Налага се изводът, че размитостта на фонемните граници е еволюционно древна особеност на езика. Тя е свойствена и на управляваните от дясното полукълбо езикови единици, в това число и на звукоизобразителни названия в момента на тяхното възникване. Това също обяснява формалната вариатив-

ност и нерегулярните формални съответствия между етимологично свързаните от тях. Те са наследници на етимон с не строго фиксирана форма, съществувал в различни фонетични варианти.

Затова, когато се изследват лексеми, за които се предполага звукоизобразителен произход, трябва да се взема под внимание възможността за формалната им вариативност още на древна основа: редуване на звучни с беззвучни, преградни с проходни, неаспировани с аспировани, твърди с меки съгласни, различия и при гласните. С първоначалната дифузност и експресивност на формата на звукоизобразителните думи може да бъде обяснен и фактът, че в момента на създаването им те често съдържат по-особени фонемни, които не са типични за съответния език. Това могат да бъдат новосъздадени фонемни или заимствани от други езици фонемни, съвпадащи с определени алофони. Такива са например за късния праславянски шипящите съгласни (*ž, *š) и африкатите (*c, *dz, *č, *dž), създадени в резултат на палатализационните процеси в съответствие с тенденцията към сричков синхармонизъм, или фонемата *f*, заимствана в следпраславянската епоха във връзка с развитието на категорията звучност / беззвучност при съгласните като резултат от изпадането на слабите свръхкратки.

Тези формални особености на звукоизобразителните думи добре се илюстрират от съвременни примери. Относно наличието на нетипични фонемни в звукоизобразителните думи ср. например със сравнително новите български названия, за които може да се докаже звукосимволичен произход въз основа на формално-семантичен паралелизъм с други думи с редупликация (пълна или непълна)⁶:

⁶ По-подробно относно критериите за разпознаване и доказване на звукосимволичния характер на думите с редупликация вж. [Колева-Златева 2008а: 89–94; 2009]

- бълг. разг. *джа-джа*⁷ ‘нещо дребно; каква да е част на нещо’ – като типологически паралели ср. с *мар-мар-ък* ‘название на каква да е част от всякакъв уред’ (цит. по [БЕР, III: 671], където названието е представено като неясно), лит. диал. *buĩ-bul-as* ‘нещо маловажно’ [LKŽ], чеш. *bu-bl-ina* ‘дреболия’ [PSJČ, I: 208];
- бълг. разг. *джиджи-биджи* ‘забава, танци; несериозен флирт’ – като типологически паралели ср. с *жагаръ-жугъръ* ‘забава, веселие’ [Ковачев 1970: 19], рус. диал. *ду-дыр-ы* ‘приятелска връзка с някого; любовни отношения, интриги, ухажване’ [СРНГ, VIII: 251], рус. *шуру-бур-ити* ‘шегувам се’ (цит. по [Фасмер, IV: 489–490], където думата е представена като неясна);
- бълг. разг. *льо-льо* ‘смотаняк’ – като типологически паралели ср. с укр. диал. *бѣм-б-а, бѣм-бул* ‘глупак, будала’ (цит. по [ЕСУМ, I: 166], където етимологията на думата е представена като неясна), рус. диал. *дѣн-д-ик* ‘вял, непохватен, несръчен човек, заплес’ [СРНГ, VIII: 304], рус. диал. *ме-мѣл-я* ‘за непохватен човек’ [СРНГ, XVII: 106];
- бълг. разг. *ню-ню* ‘нещо съвсем малко, незначително’ – като типологически паралели ср. с рус. диал. *че-ч-ѣнка* ‘прашинка, трошичка’ (цит. по [Топоров 1975–1990, III: 303]), бълг. *шѹ-ш-ка* ‘нещо съвсем малко’ [БТР 1963: 1012];
- бълг. разг. *чо-ч-ко* гальовно обръщение към бебе (Думата се среща и като елемент в названия на фирми за търговия с детски продукти, както и на марки продукти за малки деца);
- бълг. разг. *шу-ши* гальовно обръщение към любимо същество;
- пол. разг. *сиu-сиuń-ка, сиu-сиul-ка* гальовно обръщение към малко дете, любимо същество (Думата се срещат и в Интернет) – Последните три названия са типологически паралели

⁷ Редулицираните звукови комплекси за по-голяма яснота са отделени с тирета.

едно на друго. Ср. също с пол. *bo-bo* гальовно за малко дете [Doroszewski, I: 582], рус. диал. *бу-б-ик* гальовно обръщение [СРНГ, III: 233], *ну-на* гальовно обръщение към малки деца [СРНГ, XXX: 126], *ну-пл-ыш* ‘новородено, бебе’ [СРНГ, XXX: 129].

Българските разговорни думи *джада*, *джиди-биджи* съдържат нетипичната за българския език фонема *дж*, която обикновено се среща в думи от чужд произход, бълг. разг. *льольо* ‘смотаняк’, *нюню* ‘нещо много малко’ – фонемите *л’* и *н’* в нетипична за българския език позиция пред задни гласни вътре в корена на думата. В такава позиция фонемите *л’* и *н’* се употребяват в заимствани или експресивни думи. Също и в бълг. разг. *чочко*, *шуши*, пол. разг. *ciu-ciuń-ka*, *ciu-ciul-ka* е налице употребата на шушкави фонемите в нетипична за тях позиция – вътре в корена пред задни гласни.

Аналогично, като аргумент, подкрепящ хипотеза за звукоизобразителен произход на дадена дума, може да бъде фактът на наличие на нетипична за определен по-древен период от развитието на езика фонема или нетипична позиция на фонема. Затова, като се има предвид, че слав. **x* е наследник на ие. **s* след **i*, **u*, **r*, **k* пред вокал, думите с **x* (и **š < x*) в анлаутна позиция трябва да се проверяват за възможен звукоизобразителен произход, ако не са заимствани. Същото важи и за псл. **š *č*, **ž*, **c*, **dz* в позиция в съседство със задни гласни, за заимстваната в славянските езици фонема *ф* и др. Ср. такива славянски думи, като праславянското название за ‘шишарка’ **šišьka*, рус. *хо-хól* ‘стърчащ сноп пера на главата на птица’, *хó-хл-иться* ‘(относно птици) гуша се от страх, студ, като правя перата си да настръхнат; (относно човек) в мрачно настроение съм’ [ТСС], *хá-хал-ить* ‘шляя се без работа’ [Даль 1955, IV: 543], *хоро-хóр-иться* ‘важнича, превземам се’, *хор-хóр-а* ‘опърпана, рошава кокошка’, *хо-хóр-иться* ‘важнича, превземам се’ [Даль 1955, IV: 561, 563], *чу-ч-а*, *цю-ц-я*, *чу-чел-о*, *чу-чел-ка* ‘градинско плашило; подобие на човек, кукла; напълнена с нещо кожа на животно, птица’ [Даль 1955, IV: 616], диал.

хó-холь ‘червейчета, които се завъждат в брашното’ (цит. по [ЭССЯ, VIII: 55], където е отбелязано, че „произходът на думата е затъмнен, вероятно поради експресивността на формата”), *шá-шалъ*, *шá-шелъ* ‘червей, който се завъжда в кошерите; червей в развалена риба’ (цит. по [Фасмер IV: 416], където думата е посочена като неясна), бълг. диал. *фър-фъл-ák* ‘пумпал в детска игра’ [Ковачев 1970: 47], *фър-фър-ъ* ‘сприхав човек’ [Петков 1974: 160], *фу-фуль* ‘стърчащи пера на главата на птица’ [Геров, VI: 317], *хъ-хур* ‘стар човек’ [Горов 1962: 154], *цý-ц-а* ‘глупак, ахмак’ [Геров, VI: 323], *цó-ц-ъ* ‘пълна, тромава жена’ [Ковачев 1970: 47], *цън-цър* ‘стиснат човек’ [Ралев 1977: 180], *цйн-цър*, *цин-цър-ин* ‘куцувлах; скъперник’ [Хитов 1979: 337], *дзún-дз-а* ‘подутина от удар по тялото’, *дзún-дз-а* ‘подутина от удар’ (цит. по [БЕР, I: 377, 378]), *дзún-дзал-ъ* ‘подутина на главата от удар’ [Евстатиева 1971: 170], *дзán-дзар-а* ‘кратунка за украса, цацарка’ (цит. по [БЕР, I: 374], където етимологията на думата е посочена като неясна), *цá-цар-ка* ‘вид дребна катуна, *Cucurbita periformis*; дребна любеница или тиква’ [Хитов 1979: 336], укр. *хоро-хóнь-ка* (*хоро-х-óнька*), *хорош-ка* ‘*Cucurbita pepo* L.’ [Гринченко, IV: 410] – форма с *щ* от *х* по първа палатализация: **хор-х-ька* и др.

Формалната вариативност при звукоизобразителните думи, която може да стане предпоставка за установяване на незакономерни съответствия между континуантите на една и съща звукоизобразителна форма в различни езици, добре се илюстрира от примери в рамките на един език. Ср. следните названия с редупликация, в които са налице редувания на звучни и беззвучни, твърди и меки, преградни и проходни съгласни, сонори, гласни. Въз основа на формално-семантичен паралелизъм за тях може да се докаже звукосимволичен оноματοпеичен произход (вж. такива паралели в [Колева-Златева 2008]). Поради незначителните формални различия може да се допусне, че те наследяват общ етимон:

лит. диал. *guř-gul-as* ‘възел’, *kuř-kul-as* ‘топче от заплетена прежда, вълна’ [LKŽ];

лит. диал. *butĩ-bur-as* ‘пъпка (на дърво)’, ‘удебелено място в прежда’, *butĩ-bul-as* ‘голям възел’, ‘пъпка (на растение)’, *pitĩ-pur-as* ‘пъпка (на дърво)’, ‘възел или удебелено място в прежда’ [LKŽ];

лит. *gaiĩ-gar-as* ‘връх на хълм’, *kaiĩ-kar-as* ‘хълм; връх на хълм’ [LKŽ];

лит. *butĩ-bul-as* ‘топчест завършек на тояга’ [LKŽ], *bumbõl-as* ‘топчест завършек на тояга, бастун’ (цит. по [Skard 1943: 183]);

лит. *gar-gõl-as*, *gur-gõl-as* ‘топчест завършек на тояга, бастун’ (цит. по [Skardzius 1943: 183];

лит. диал. *guĩ-gul-as* ‘възел’, *gaĩ-gal-as*, *gur-gól-as*, ‘възел или удебелено място в прежда’ [LKŽ];

лит. диал. *kĩr-k-užė*, *kuĩ-k-užė* ‘шишарка’ [LKŽ];

укр. диал. *бара-бул-я*, *бара-бон-я*, *бара-бїл-ь*, *бара-бїй*, *бара-бїн*, *бара-бон*, *бара-бол-я*, *бала-бур-ка* ‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 137]);

укр. диал. *ган-гул-уки* ‘топчета от изпражнения в козината на животно’, *гон-дзуль* ‘сплътено твърдо топче в козината на животно’, *гон-дзиль*, *гон-дзурь*, *гон-дзур-я*, *гон-зель*, *гон-зиль* също (цит. по [ЕСУМ, I: 467, 560]);

рус. диал. *глы-з-ать* ‘плъзгам се, хлъзгам се’ [СРНГ, VI: 223], *гыл-з-ать* ‘плъзгам се, хлъзгам се’ (цит. по [Фасмер, I: 479], където етимологията на думата е посочена като неясна), *гол-з-ать* ‘плъзгам се, хлъзгам се’ (цит. по [Фасмер, I: 428], където етимологията на думата е посочена като неясна), *глу-зд-ать*, *глу-зд-ить*, *глю-зд-ить* ‘плъзгам се, хлъзгам се’ [СРНГ, VI: 208];

рус. диал. *ма-мл-ить*, *мя-мл-ить* ‘работя бавно, вяло’ [СРНГ, XVII: 351];

стчеш. *ku-kl-a*, *chu-chl-a* ‘качулка’ (цит. по [Gebauer, II: 174], където е отбелязано, че вариативността *kuk-/chuch-* не е естествена);

бълг. диал. *кър-кол-ица* ‘лъкатушна линия, зигзаг’ (цит. по: [БЕР, III: 206]), бълг. разг. *гер-гел-ици* ‘нечетливи букви’;

чеш. *če-k-ati*, стчеш. *ča-k-ati*, словаш. *ča-k-at'*, пол. *cze-k-ać*, стпол. *cza-k-ać* 'чакам' и др. (цит. по [Machek 1971: 96], където е отбелязано, че не е ясен нито произходът на думата, нито редуването *ča-/ *če-*) и др.

Вариативността в цитираните думи би могла да се дължи както на първоначалната дифузност на техните звукоимволични етимони, така и на креативността на индивида по отношение на звукоизобразителните образувания, която беше отбелязана по-горе.

По-трудно е да се допусне общ произход за названия, които се намират в редувания по много признаци, с множество осъществени фонетични промени. Ако разгледаме българските названия: *ко-кор-я се* 'отварям широко очи; вглеждам се в нещо вторачено', диал. *кокола се* 'отварям широко очи', диал. *ко-кил-а се* 'отварям широко очи, пуля се, коколя се', *ке-кер* 'с изпъкнали очи' (цит. по [БЕР, II: 539, 536, 534, 318]), *ко-кил-ат* 'с изпъкнали очи, опулен', [Геров, VI: 169], *о-чо-чор-вам се* 'избистрям поглед' (цит. по [БЕР, IV: 989]), *че-чер-я се* 'кокоря се' (Великотърновско), *цъ-кл-я се* 'отварям широко очи', срхр. *ко-къл-ити* 'блещя се', *ко-къл-ат* 'облещен' [РСА, IX: 748], ще констатираме семантична близост, изводимост на значенията от едно и също първоначално значение на названия с формално сходство. Това формално сходство е структурно (форми с редупликация) и фонетично (форми, съдържащи плавни сонанти и съгласни *к*, *ч*, и *ц*, които могат да бъдат наследници на една и съща стара съгласна – **k*).

Според установените фонетични закони обаче родството между цитираните форми е невъзможно. Затова и Българският етимологичен речник [БЕР] не ги отнася към едно и също етимологичното гнездо. Речникът не представя и удовлетворително обяснение за нито едно от названията. Общото в представените хипотези е стремежът да се търси звукоподражателен произход и формални промени поради контаминация с друго название. Предполагането на звукоподражателен произход за някои от названията вероятно се дължи на тяхната структура – названия с редупликация. Редупликацията обаче е свойствена не само на звукопод-

ражателните названия, но и на звукоподобните (образоподражателните). Не е случаен фактът, че като примитивен словообразователен начин тя е характерна за названията, мотивирани чрез най-примитивния, най-древния тип мотивираност – фонетичната.

За *кокоря се* ‘отварям широко очи; вглеждам се в нещо вторачено’ Речникът се позовава на хипотезите на Ст. Младенов за звукоподражателен произход на названието и на Филипова-Байрова за заемане от новогръцки на *коккорѐџаи* ‘перча се, ежа се’, производно от *кóккoраc* ‘петел’. Диалектното название *кокóла се* ‘отварям широко очи’ обяснява като “кръстоска между *кокоря се* и *пуля се*”, *кокíла се* ‘отварям широко очи, пуля се’ – като производно “от *кокóла се* със завършек по глаголи като *хиля се, кривя се*”. Според Речника названието *кѐкер* ‘с изпъкнали очи’ е със звукоподражателен произход и е възникнало като епитет за жаба, като “значението ‘с изпъкнали очи’ е пренесено по очите на жабата”, а *очочóрвам се* ‘избистрям поглед’ е “образувано от *очо* (< *око*) с асимилация $ч - к > ч - ч$ по образец на *окочóрвам се*”.

При внимателното вглеждане в названията прави впечатление фактът, че редупликацията в тях е от един и същ тип непълна редупликация и съответства на модела CV-CVR-, т. е. в препозиция е повторено началото на редупликанта. Като се вземе под внимание и фактът, че редупликацията е свойствена на фонетично мотивираните названия, че консонантите в цитираните названия са изводими от един и същ консонант – *k, за цитираните думи може да се допусне развитие от една и съща праформа, съществувала в различни варианти поради първоначална формална дифузност или поради развитие с експресивен характер. Най-общо представена, тази праформа би могла да има следния вид: *kV-kVR- или *kV-kR̥-. Това е очевидно за *кокоря се, кокóла се, кокíла се, чечѐря се, кѐкер*. И формата на *очочóрвам се* е изводима от такава праформа. Съгласната ч може да бъде обяснена като получена от к в резултат на палатализация с цел изразяване на експе-

сивност. Формата на названието *цъкля се* в частност може да бъде получена от **kь-kьljq sę < *kь-kьljq sę*. Рефлексът на **k* е **c*, защото изменението е станало във времето, когато се е извършвала втора палатализация, поради вторично изменение на *ъ > ь* или поради незакономерно палатализиране на началния звук *k* с цел изразяване на експресивност. Друго обяснение звукът *ц* в *цъкля се* не би могъл да получи.

Интерес представлява и названието *шешѣря се* ‘кокоря се, надувам се’, регистрирано в речника на Н. Геров [VI: 330]. Ясно е, че и то е ономатопеично. Издава го формата му и типологическото сходство с останалите названия. Ако се допусне древна вариативност, основана на редуване на съгласните по преградност / проходност (**kV-kVR-* / **kV-kR̥-* // **xV-xVR-* / **xV-xR̥-*), то също може да бъде отнесено към етимологичното гнездо на *кокóря се, кокóла се, кокіла се, чечѣря се, очочóрвам се, цъкля се*. В такъв случай може да бъде реконструирана дифузна изходна форма **(k/x)V-(k/x)VR-* / **(k/x)V-(k/x)R̥-*. Възможен е и независимият произход на някои от названията. Родствено на цитираните названия би могло да бъде и пол. *gu-gul-ęta* ‘очи’ (в гатанка) [Karłowicz-Kryński-Niedźwiedzki, I: 939]. В такъв случай реконструираната дифузна праформа би трябвало да бъде **(k/x/g)V-(k/x/g)VR-* / **(k/x/g)V-(k/x/g)R̥-*.

Като типологически паралел или като родствено на цитираните славянски названия (ако се допусне индоевропейска древност) би могло да бъде англ. *goggle* ‘кокоря се’, за което в ситуацията в интернет английски етимологичен речник, базиран на редица авторитетни печатни издания, е отбелязано, че е с неясен произход [OED]. Ср. също с бълг. диал. *бу-бул-им се* ‘кокоря се’ [Вакарелска-Чобанска 2005: 45].

Напълно е възможно също така в различни езици и диалекти ономатопеични названия, сходни по форма и значение, да имат независим произход и в такъв случай формалните отношения между тях не биха могли да бъдат определяни като нерегулярни. Родството между такъв тип названия по принцип е трудно доказу-

емо. Трудно е да бъдат очертани точно етимологичните им гнезда. Затова в етимологичния анализ с по-голяма сигурност може да се определи оноματοпеичният произход на дадено название въз основа на формално-семантични критерии, отколкото да се очертаят точно етимологичните му връзки.

Изучаването на оноματοпеичната лексика е особено важно, защото, ако съвременните новообразувания са мотивирани преди всичко морфологично и семантично, изначално твърде широк е бил кръгът на фонетично мотивираните думи – звукоподражателни или звукосимволични. В изследване, посветено на иконичната теория за произхода на езика, С. В. Воронин подчертава, че съвременните изследвания доказват (1) способността на иконичните думи да развиват абстрактни значения и да образуват нови думи (2) техния широк обхват (те нахлуват дори в областта на терминологията!) и (3) голяма численост [Voronin 2000: 149]. Винаги трябва да се има предвид, че много от съвременните думи, които са арбитрарни знаци, могат да бъдат наследници на неарбитрарни, иконични знаци, каквито са звукосимволичните думи. Нови корени в резултат на договор не се създават (освен при собствените имена). Както отбелязва В. Кох, основавайки се на физиологични и невролингвистични данни: „По принцип символи, или арбитрарни връзки, никога не се създават като такива. Те са естествен продукт на индексния или иконичния семиозис”. Затова, прави извод авторът, „почти всяка дума или морфема в езика можем да сведем към определена иконична етимология. Хората са създали три типа следващи една след друга схеми за образуване на думите: 1. *ta ta* схема (като в думите от типа на *tata* и *papa*), 2. *bow wow* схема (като в думите от типа на *cuckoo* или *bow wow*), 3. *ding dong* схема (като в думите от типа на *weeny* ‘малък’, *teeny*, *tiny* ‘също’) [Koch 2001]. За първичността на иконичните елементи в езика вж. също [Касирер 2000: 101–110; Cassirer 1944: 146; Воронин 1982: 129–145; Allott 1989; Burling 1999; Rolfe 2000; Черемисина 1989: 11], където се привеждат аргументи от психоллингвистиката, невролингвистиката, неврологията, лингвистичната типология и философията.

4. Нарушаване на фонетичните закони от „детските думи”

Формулите на фонетичните съответствия не са приложими и към „детските думи”, навлезли в обобщонародния език от детския [Мейе 1938: 61]. Такива са термините за родство, образувани чрез редупликация на срички: ср. бълг. *ма-ма*, *та-те*, *ба-ба*, *дя-до*, *ле-ля*, *чи-чо*, *ка-ка*, които имат паралели във всички езици по света. Те са възникнали като детски бълболни думи, но са осмислени от възрастните роднини като назоваващи тях. В психолингвистиката е доказано, че чрез този тип “думи”, появяващи се в края на първата година, децата в много случаи изразяват удоволствието си от речта, произнасят повтарящите се срички, без нищо да назовават с тях. Възрастните, които са край децата, обикновено роднини, си мислят, че с тези думи децата назовават именно тях. Затова може да се каже, че като думи от общонародния език те са с форми, създадени от децата, и значения, създадени от възрастните. Причина за противодействието на фонетичните закони от страна на този тип думи е това, че те се създават отново и отново в речта на всяко дете и служат като образци на навлезлите вече в езика като термини за родство.

5. Фреквентността като предпоставка за нарушаване на фонетичните закони

Отклоненията във формалната еволюция на лексемите могат да се дължат и на тяхната висока или ниска честота на употреба.

Високочестотните лексеми претърпяват промени в резултат на тенденцията към икономия, често от типа на редукцията (вж. по-подробно [Mańczak 1970: 62–94; 1977; 2006; 2009]). Тези формални промени водят до затъмняване на родствените връзки на думите, което от своя страна може да стане предпоставка за следващи нерегулярни формални отношения между тях.

При лексемите с ниска честота на употреба може да се очаква не подчиняване на действащите фонетични закони и като резултат – съхраняване на архаичния фонемен строеж. С ниска честота на употреба се характеризират например названията на обичаи, свързани с определени календарни празници. На тази основа съхраняване на архаичното състояние на вокализма предположихме например за бълг. диал. *буртенца* (<**буртеница*) ‘стрела, която по време на Сирни заговезни хвърлят запалена край обредните огньове с магическа цел’. Лексемата е изолирана в контекста на славянската лексика. При допускане на съхраняване на архаично състояние по отношение на формата за нея е възможна етимологична връзка с лит. *burti* ‘омагьосвам, врачувам’ (по-подробно вж. [Колева-Златева 2000б]).

При лексемите с ниска честота на употреба незакономерният фонетичен развой може да се способства и от семантичното им изолиране. Съвременните психолингвистични изследвания на лексикалната семантика показват, че честотната характеристика е психологически реален критерий за избора на думите от дългосрочната памет заедно със семантичната и фонетичната им близост (вж. например [Леонтьев 1971: 14]). Следователно фреквентността оказва влияние върху системните връзки в лексикалното равнище на езика. Немалко случаи на лексикализация на минимални нерегулярни изменения на фонетичния облик на думите са констатирани върху диалектен материал [Филин 1982: 318—327]. Причините за това често са семантични, в това число и дължащи се на изолираността на лексемите, на липсата на семантични отношения с родствени лексеми или на тяхното затъмняване [Кузнецова 1977: 109—112]. В. Пизани също посочва, че семантичната изолираност на думите, особено характерна за собствените имена, понякога е причина за отклоненията в нормалното им фонетично развитие [Пизани 1956: 93–94].

6. Заключение

И така, налага се изводът, че фонетичният закон изисква гъвкав подход, съобразяване не само с действието на аналогията и възможността за заимстване, което е признато отдавна, но и с експресивността, оноματοпееята, детската реч, честотността. Освен това, както показват данните на диахронната социолингвистика, редно е да се предполага, че фонетичните изменения имат градуален характер, не обхващат едновременно цялата лексика (вж. например [Coates 1987: 185 и сл.; McMahon 1995: 50–56], където са цитирани и др. автори), регулярността на фонетичните изменения се проявява в по-голяма степен в крайния стадий отколкото в началния или средния. Играе роля и престижният статус на социалните групи, като измененията се разпространяват от по-престижна към по-малко престижна социална група [Лабов 1975а: 204; 1975б]. Или, както пише Р. Лас, “колкото по-рано улавяме промяната, толкова “по-нерегулярни” изглеждат нейните рефлексии. Институционализацията на промяната, както и на всички друго, изисква време” [Lass 1993: 179].

За похватите на когнитивния подход в етимологичните изследвания¹

1. Постановка на проблема

За лингвистиката на новото столетие все по-категорично се утвърждава започналото през последните десетилетия на миналия век изместване на вниманието от описване и систематизиране на езиковите данни към тяхното обясняване, към разкриване на обуславящите ги механизми. Това е свързано с промяната на лингвистичната изследователска парадигма в посока към прилагане на разработените от когнитивната наука методи и категориален апарат, с утвърждаване на когнитивния подход като водещ изследователски подход. При такъв подход човек подобно на компютъра се разглежда като система за преработване и запазване на информация, а структурата и единиците на езика – като същности, обусловени от човешките перцептивни и когнитивни способности при посредничеството на опита – физически и културен.

Няма да е преувеличено, ако се каже, че в това отношение най-малко се е осъвременила етимологията. Освен отделни изследвания, изпълнени в парадигмата на когнитивния подход (вж. например следните публикации, които засягат преди всичко теоретични проблеми и в редки случаи предлагат и практически решения [Traugott 1982; Geeraerts 1985, 1997; Sweetser 1990; Koch 1999a; Колева-Златева 2000; Blank 2001; Traugott–Dasher 2003; Campbell 2004: 266–272]), в повечето случаи за етимологията ос-

¹Изследването представлява разширен преработен вариант на публикувана статия в сп. “Slavica” [Колева-Златева 2005].

тава актуално казаното от В. И. Абаев, че е „консервативна наука”, която „живее главно в младограматическата традиция” [1986: 20], с догматично прилагане на фонетичните закони и почти пълна свобода при реконструкцията на лексикалната семантика. Това се отнася и за практиката на етимологичните речници, издадени през последните години, за използвания от тях категориален апарат. Остава актуална констатацията на Р. И. Будагов, че в етимологичните речници много често може да бъде видяна бележката „фонетически невъзможно” и почти никога – „семантически невъзможно” [1963: 10]. А вече можем да посочим и отсъствието на бележки от типа „невъзможно от когнитивна гледна точка”. Като цяло семантичният инстинкт на етимолога си остава водещ фактор на семантичната реконструкция. Често като причина за отсъствието на строги критерии относно семантичната реконструкция се посочва нейната екстралингвистична обусловеност [Климов 1985: 17], това, че лексиката на езика представлява отворен клас от неограничен брой лексикални единици за разлика от затворената фонологична система, състояща се от малък брой взаимно противопоставени фонемии [Fox 1995: 111].

1.1. Семантичните паралели – трудности при тяхното прилагане

Единствен обективен критерий, който обикновено се използва за доказване на предположения семантичен развой, си остават семантичните паралели (вж. например [Bunon 1977: 62; Havlová 1979: 51; Трубачев 1980: 5; Абаев 1986: 22; Варбот 1986: 33]), наричани още „изосемантични редици” (вж. например [Старинин 1955; Откупщиков 1973: 74; Варбот–Журавлев]). Затова неведнъж са правени опити за тяхната инвентаризация. В тази връзка вж. например речника с избрани синоними на Бък, речника по сравнителна ономазиология на Шрьопфер [Buck 1949; Schröpfer 1979], а също разработения под ръководството на Ана Зализняк проект за „Каталог на семантичните преходи” [Зализняк 2001], вдъхновен

от идеята на О. Н. Трубачов за създаване на семасиологичен речник, отразяващ типичните семантични преходи върху материал от индоевропейските езици [Трубачев 1964].

Трябва да отбележим обаче, че регистрираните семантични паралели невинаги фиксират посоката на семантичното изменение. Ако две лексикални значения се асоциират с една и съща звукова форма и са известни случаи на повторяемост на това асоцииране, то този факт може да свидетелства само за това, че тези значения са изводими едно от друго или от трето значение, че между тях съществува историческа връзка. Точното определяне на посоката на семантичен развой в етимологичното изследване се нуждае от допълнителни критерии, особено в случаите, когато се реконструират древни етимони. Тогава е особено важно съобразяването с посоката на познанието. Понякога сериозността на този факт се подценява и се появяват твърдения, че „направлението на семантичната деривация не е очевидно, от една страна, и въобще, не толкова съществено – от друга” [Зализняк 2001: 18]. В такъв случай каталогът със семантични паралели би бил по-полезен за определяне на етимологичните гнезда на думите отколкото за реконструкцията на първоначалните значения и обясняването на семантичната еволюция. А трябва да се има предвид, че ако в езиковата история е възможна обратимостта на семантичните преходи (вж. за това например [Аристотел 1975: 91; Шмелев 1964: 119; Зализняк 2001: 18]), то за примитивното мислене промяната на значението е възможна само в едно направление: от по-примитивно към по-малко примитивно, от по-лесно опознаваемо към по-трудно опознаваемо и това е съпоставка в когнитивно отношение.

Правдоподобно ли е например твърдението, че индоевропейският корен **ken-*, от който са се развили думи с пространствени и темпорални значения (ср. например струс. *конъ* ‘граница; начало; край’), е имал първоначално значение ‘появявам се, настъпвам’ [Преображенский 1958, I: 348] или ‘раждам се, пониквам, започвам’ [ЭССЯ, IV: 109], ‘отново възниквам; започвам’ [Шанский 1963–, II, 8: 248], с други думи – темпоралното значение да е

изходно за пространственото? Такива хипотези трябва да бъдат вероятно оценени с оглед на познавателните процеси.

1.2. Реконструкцията на древни значения – трудности във връзка със съобразяването с особеностите на примитивното мислене

При реконструкцията на значенията съществува и друг проблемен въпрос. В етимологичните речници обикновено не се поставя въпросът дали реконструираното лексикално значение с предположените семантични връзки (вътрешна форма) и структура е възможно с оглед на семантичната памет на човека от друга епоха. Тази бележка с особена сила е актуална за случаите, когато се реконструират древни лексикални значения и трябва да се вземат под внимание особеностите на примитивното мислене.

В това отношение подходящ пример е индоевропейското название за око, съдържащо корен **ok^w-*, който се реконструира въз основа на стб. *oko*, лит. *akis*, арм. *akn*, лат. *oculus*, гот. *augo*, стгр. *ὄμμα* и др. В резултат на съпоставката със стгр. *ὄψομαι* ‘видя’ много етимологични речници реконструират за корена на соматичното название първоначално значение ‘виждам; гледам’ [Walde–Hofmann 1938, III: 201; Kluge 1963: 38; Pokorny, I: 775–777; Wahrig 1985: 485; Duden Etymologie: 40; Преображенский 1958, I: 347; Skok, II: 551; БЕР, IV: 844; Черных 1999, I: 594]. На пръв поглед тази хипотеза изглежда правдоподобна – окото е органът на зрението. Трябва да се вземе под внимание обаче и друг факт. Това е най-древното индоевропейско название за око и трябва да се установи възможна ли е за него мотивираността по функционален признак, първоначалната вътрешна форма от типа на „виждащ; гледащ”. С други думи, възможно ли е древните индоевропейци отначало да са разполагали с перцептивен глагол със значение ‘виждам; гледам’ и впоследствие от него да са образували название за око? Няма сведения това название да е изместило друго по-древно название, както това се е случило с рус. *глаз* например, изместило като експресивно название наследника на псл. **oko*.

Възможно ли е също така индоевропейското название за камък, наследено от стб. *камъ*, лит. *актиџ* ‘камък’, стгр. ἄκμων ‘наковалня’ (< ‘голям камък’), стинд. *ášta* ‘камък; скала; небе’, авест. *asman-* ‘камък; небе’ и др., да е имало функционална мотивираност, т. е. в момента на своето създаване да се е осъзнавало като название с вътрешна форма „нещо остро” [SŁAWSKI, II: 38; БЕР, II: 189], първоначалното значение на корена (**ak*’-, **ok*’- или **ak*-) да е било значението ‘остър’ [BRÜCKNER: 215; SŁAWSKI, II: 38; БЕР, II: 189; VEZLAJ, II: 13; ЭССЯ, IX: 138]. Както е отбелязано в [ЭССЯ, IX: 138–139], думата е стара, може да бъде отнесена към каменната епоха.

Много учени предупреждават, че не трябва да се смесват съвременни представи за действителността с древни, но не посочват как на практика това е осъществимо, как да се разбере какви са били тези древни представи [Виноградов 1995: 27; Бенвенист 1974: 333–334; Трубачев 1988: 217, 222].

Като обобщение може да се отбележи, че трудностите при семантичната реконструкция се отнасят както за реконструкцията на първоначалното значение на древния етимон, така и за обясняването на неговия развой. Първото е свързано с реконструкцията на мотивиращия признак и първоначалния номинационен акт, а от последното зависи определянето на границите на етимологичното гнездо, решаването на въпроса за древна омонимия. Следователно са необходими допълнителни критерии, които да направляват етимолозите при реконструкцията на лексикалните значения, да дават възможност за вероятностна оценка на предложената хипотеза.

1.3. Обективизираща роля на когнитивния подход

Такъв критерий и то ръководен трябва да стане прилагането на когнитивен подход. Когнитивният подход предполага съобразяване с базовите когнитивни операции, които човек извършва в своята познавателна дейност, такива като групиране на елементите в области, асоцииране на подобни елементи, осмисляне на схе-

ми въз основа на ефекта фигура-фон и др. Когнитивният подход предполага прилагането на антропоцентричен изследователски принцип, принцип, съобразен със способностите на човека, опознаващ действителността и себе си, създаващ и използващ езика според своите възможности. Когнитивният подход означава реконструкция на такова значение, което реално би могло да съществува в семантичната памет на човека, а не във въображението на етимолога. Както отбелязва Тейлър, „значението на всяка езикова форма може да бъде описано адекватно само в нейните отношения със съответната когнитивна област или мрежа от области”, които „включват знанията и убежденията относно света”, и този тезис е „аксиоматичен” за когнитивния подход [Taylor 1992: 247]. Когнитивният подход има обяснителна сила, защото езиковите категории се основават на когнитивните. И само чрез съсредоточаване на вниманието върху когнитивните структури могат да бъдат дадени реални обяснения на функционирането на езика [Баранов–Добровольский 1997: 14].

Нека се опитаме да систематизираме ресурсите на когнитивния подход при семантичната реконструкция (или по-скоро да ги набалезим), да покажем мястото на (1) теоретичните и практическите резултати от изследванията на *когнитивната лингвистика* в областта на *лингвистичната категоризация, репрезентацията на знанията, канцептуалната метафора* и *метонимията* и (2) на такива близки науки, като *психолингвистиката на развитието, лингвистичната типология* (гласкаща към разкриване на езиковите универсалии), а също (3) да илюстрираме похватите на когнитивния подход при решаването на конкретни етимологични задачи. Използването на различни теории, разработени в парадигмата на когнитивизма, е наложително, защото само от позициите на една теория не може да бъде обяснена многообразната лексика на езика. Ще се опитаме да покажем как прилагането на когнитивния подход дава възможност (1) да се разкрие съпоставената когнитивна сложност на понятията, съответстващи на определена двойка значения, образуващи семантичен паралел, (2) да се даде

вероятностна оценка на реконструирания първоначален номинационен акт (от типологическа гледна точка), (3) на реконструирания мотивиращ признак и също (4) на възможната устойчивост и древност на изследваното название, което от своя страна има значение за определяне на кръга лексеми, с които е възможно родство.

2. Ресурси на когнитивния подход

През последните десетилетия водещ постулат на изследванията, осъществени в парадигмата на когнитивизма, стана постулатът за обусловеност на познавателната дейност на човека от неговите перцептивни и когнитивни способности. Важна роля се отдава на тялото и на неговата способност в резултат на взаимодействието си с обкръжаващата действителност да извлича и съхранява информация за нея. М. Джонсън в получената широка известност монография „The Body in the Mind (Тялото в съзнанието)” отбелязва, че човешкият разум е въплътен в човешките тела и това въплъщение намира най-ярка изява в това, с какво и как нещата са значими за човека и как тази значимост може да бъде развита и изразена [Johnson 1987: xix]. От позициите на “отелеснения” когнитивен подход (embodied cognition approach) могат да бъдат обяснени някои семантични универсалии. Например универсалията на структурирането на семантичното поле на цветовете обозначения [Berlin–Kay 1969] според Кей и Макдениъл е обусловена от невроанатомията на цветовиждането [Kay–McDaniel 1978: 630]. А по-голямата концептуална примитивност на пространствената терминология, отнасяща се към посоките горе и напред в сравнение с противоположните посоки, установена от Х. Кларк и Е. Кларк, М. Ли обяснява с разположението на сетивните органи [Lee 1992: 223–224]. В същия дух относно семантичните универсалии изобщо се прави обобщеният извод, че решаваща е ролята на когнитивния апарат, който за различните култури по подобен начин анализира и класифицира възприеманите чрез перцептивния апарат данни от обективната действител-

ност, отразявайки по този начин своите фундаментални способности [Hawkins 1992: 17]. Много често за доказването на обусловеността на семантичните универсалии от човешкия перцептивен и когнитивен апарат се привеждат факти от детското познавателно и езиково развитие (вж. подобни примери по-долу).

2.1. Значение на лингвистичната категоризация и семантичните универсалии за етимологията

С обусловеността на езиковите факти от човешките перцептивни и когнитивни способности не може да не се съобразява и етимологията. Един от начините тези способности да бъдат взети под внимание в етимологичните изследвания е прилагането на теоретичните и практическите изводи на *когнитивната лингвистика* относно *лингвистичната категоризация* и на *семантичните универсалии*, формулирани от *типологическата лингвистика*. Всъщност типологическата лингвистика още преди зараждането на когнитивната лингвистика чрез изследванията си, целящи да разкрият универсалното в езиците, допринася за формирането на когнитивния подход към езика, защото само този подход може да обясни причините за регистрираните универсалии и типологически особености.

Категоризацията на обективната действителност е една от най-важните когнитивни функции на езика. В по-голямата си част тя се осъществява автоматично, неосъзнато [Lakoff 1987]. Въпреки че не е изследван целият лексикален състав на езика от гледна точка на категоризацията, вече има много изследвания, допринесли за изучаването на нейните принципи, дали също и практически изводи относно определени области на знанието. Доказано е, че обективната действителност се отразява в езика не като в огледало и не по случаен начин. Не всичко в нея, не едновременно и не по един и същ начин е концептуализирано и назовано с помощта на езика. Изследванията на Е. Рош показват, че в семантичната

памет на човека членовете на една и съща категория се характеризират с различна психологическа значимост. Едни от тях се отнасят към центъра като най-добри представители, други – към периферията [Rosch 1973, 1977]. Това е обусловено от принципа на работа на човешкия когнитивен апарат, от неговия стремеж към икономия. Самата тенденция към икономия се определя като един от основните постулати на когнитивната лингвистика [Баранов–Добровольский 1997: 16].

За подобно състояние на нещата говорят и изследванията на *типологическото езикознание*, формулиращи универсалиите на категоризацията на лексикалните (семантичните) полета. При цялото многообразие на съществуващите картини на света са установени универсални понятия, изразявани в повечето или във всички езици. Например изследване на лексикалното поле на названията на частите на човешкото тяло, извършено от Е. Андерсън въз основа на 50 езика, показва, че всички езици назовават ГЛАВАТА, ОКОТО, УСТАТА, НОСА, РЪКАТА, повечето – и КРАКА (но не всички! – бележката моя: Ж. К.-З.), и винаги като нещо различно, т.е. с лексеми, които се не намират в деривационни отношения помежду си. Макар и не задължително като различни неща, всички езици назовават ПРЪСТА (на ръката и крака), а също и НОКЪТЯ (на ръката и крака). Названията на дадените части на тялото са най-употребявани и са сред първите названия на части на тялото, усвоявани от децата. Освен това названията на частите от горната половина на тялото се характеризират с по-висока психологическа значимост в сравнение с названията на частите от долната половина. По същия начин са противопоставени и названията на частите от предната половина на тялото на названията на части на тялото от задната половина. До този извод Е. Андерсън достига, като взема под внимание също детското езиково и познавателно развитие и соматичните названия, намиращи се в деривационни отношения помежду си. Освен това като прости, морфологично непроизводни, са посочени названията на ГЛАВАТА, РЪКАТА (arm), КРАКА (leg, ако е обозначен), ЛИЦЕТО, ОКОТО, УСТАТА и УХОТО. Въз

основа на тези факти Е. Андерсън квалифицира съответните понятия като базови и отбелязва, че думите, които ги изразяват, най-често са многозначни и от тях се образуват други соматични названия на денотати, характеризиращи се със структурно сходство или пространствено съседство [Andersen 1978: 351–360]. Става ясно, че и универсално назоваваните части на тялото се характеризират с различна перцептивна „изпъкналост“ (perceptual saliency, prominence) и че по-малко „изпъкнали“ (психологически значими) сред тях са КРАКЪТ, ПРЪСТЪТ, НОКЪТЯТ.

В етимологията съобразяването с различната психологическа значимост на понятията (централност/не централност на членовете на една и съща категория или универсалност/не универсалност на членовете на едно и също семантично поле) може да играе роля при формулиране на хипотезата за древния или иновационния характер на изследваната лексема. Централните понятия на категориите също както и универсалните понятия на семантичните полета са с по-висока психологическа значимост, по-лесно опознаваеми са, характеризират се с по-голяма устойчивост и древност. Както отбелязва Д. Герартс, ефективността на човешката познавателна дейност се осигурява от съчетаването на два принципа: принципа на структурна стабилност (structural stability) и гъвкава приспособимост (flexible adaptability). Принципът на структурна стабилност препятства драстичните изменения, водещи до хаотичност, а принципът на гъвкава приспособимост осигурява откликването на променящите се условия и на променящите се потребности за изказ. Прототипическата организация на категориите в най-висша степен съответства на тези принципи. Общата структура на категорията се съхранява, нейният център се характеризира със стабилност, докато периферията и в по-голяма степен се поддава на изменения [Geeraerts 1985: 141]. А по отношение на устойчивостта на универсалните явления на езика ср. с казаното от Е. Сепир, че „езиците се намират в непрекъснат процес на изменение, но е напълно разумно да се предположи, че

най-дълго съхраняват това, което в тяхната структура е най-фундаментално” [Сепир 1993: 136].

Разбира се, не можем да очакваме всички думи, изразяващи централни или универсални понятия, да се окажат древни, тъй като лексиконът на езика е подложен на действието и на сили, противодействащи на стремежа към устойчивост. На първо място такава е тенденцията към емотивност и експресивност. Тя съответства на емотивната функция на езика, на стремежа не само да бъде назован определен денотат, но и да се изрази отношение към него (за функцията вж. [Якобсон 1975: 198]). В резултат на тази тенденция се извършва обновяването на речниковия състав на езика. Разбира се, и причини от табуистично естество играят немалка роля. Нови названия за вече назовани денотати могат да бъдат създавани и поради тенденцията към езикова икономия [вж. Журавльов 1982: 50], но в този случай не се създават дълги редици от конкуриращи се названия, както е при възникналите поради причини от експресивен характер.

Да видим как на практика могат да бъдат използвани подобни изводи в етимологията. Да вземем като пример славянските названия на части на тялото. Като цяло за тяхната динамика е изключително важна тенденцията към емотивност и експресивност, станала основна причина за постоянното обновяване на техния състав, а също и за съществуването на множество експресивни синоними и днес. Ср. например бълг.: *тиква*, *кратуна*, *китара*, *чутура*, *куфалница*, *канче* ‘глава’, *копито* ‘крак’, *бут* ‘бедро’ и др. (по-подробно вж. [Колева-Златева 1997б]). Трябва да отбележим, че не всички неутрални соматични названия имат експресивни синоними. Най-много такива синоними имат централните единици на семантичното поле. На стремежа към обновяване на соматичната лексика противодейства тенденцията към устойчивост, структурна стабилност, към запазване на най-централните лексикални единици. В резултат на това противоборство от индоевропейската епоха са се съхранили праславянските соматични названия **oko*, **ихо*, **nos*, отразени днес във всички славянски езици

(изключение прави изместването на наследника на псл. **oko* в руския език от думата *глаз*), от балтославянската епоха – отразените във всички славянски езици псл. **golvā*, **rąkā*, **pърstь* и **nogьtь*, което си кореспондира с универсалността на съответните понятия, с по-голямата перцептивна „изпъкналост” на назоваваните денотати. Трябва да отбележим, че последните две названия не са подложени на конкурентно въздействие от страна на експресивни синоними. Образуване от праславянската епоха е псл. **noga* (думата първоначално е назовавала долната част на крака, стъпалото – ср. с лит. *pagas* ‘копито’), изместена в някои славянски езици и диалекти от наследниците на псл. **korkь*. За назоваване на бедрото в славянските книжовни езици днес се използват наследниците на псл. **bedro* и **stegno*, които обаче не са общи за целия праславянски диалектен континуум (ср. например с рус. *ляжка* [Даль 1955, I: 285], бълг. диал. *кълка*). Голямо разнообразие се наблюдава и сред славянските названия за прасец на крака: ср. рус. *укра*, бълг. *прасец*, словен. *теџа*, пол. *łydka* и т. н. Като цяло названието на крака показва по-малка стабилност в сравнение с названието на ръката. Още по-малка стабилност показват названията на частите на крака. Може да се каже, че картината на динамиката на названията на частите на тялото в общи линии съответства на установената универсалия на категоризацията на даденото лексикално поле. Този факт потвърждава хипотезата, че съобразяването с психологическата значимост на понятията като фактор, влияещ на тяхната устойчивост, може да играе роля при формулирането на етимологични хипотези, когато изследваните думи нямат сигурни съответствия в родствени езици и трябва да се прогнозира възможната древност на реконструираната праформа. Например относно формулираната от някои етимолози хипотеза за индоевропейски произход на праславянското соматично название **bedro* [Machek 1971: 50; Berneker: 48; Младенов 1941: 20; Sadnik–Aitzetmüller, I: 264; Фасмер, I: 143], което няма сигурни съответствия в други индоевропейски езици и свързването му с тях предполага фонетични компромиси (ср. например хипотезата

на В. Махек, който извежда названието от ие. *d(h)emg, претърпяло според него на славянска почва изменение *mg > bg* и метатеза на *b* и *d*, и предполага родство със ср.-вис.-нем. *zimere, zimb(e)re* ‘бедро’, също и хипотезата на Бернекер, Младенов, Фасмер, Садник и Айтцетмюлер за връзка с лат. *femur* ‘бедро’), можем да кажем, че е малко вероятно. Причините за такова твърдение са следните. От една страна, по отношение на названията на бедротото е изключително актуална тенденцията към експресивност. Това се доказва от разнообразието на названията в пространствен аспект (ср. например с бълг. диал. *кълкъ* ‘бедро’ [Бояджиев 1970: 232], *баджак* ‘бедро’ [Гълъбов 1965: 69; Кънчев 1968: 88]; *балдър* ‘бедро’ [Евстатијева 1971: 157], *бут* ‘бедро’ [Кънчев 1968: 92; Китипов 1970: 232]; *дебелта* ‘горната месета част на крака’ [Бояджиев 1971: 22], *краци* ‘бедра’ [Шклифов 1977: 256; Младенов 1969: 240] и др.). От друга страна, на тенденцията към експресивност, проявявана по отношение на дадения денотат, не противодейства силен стремеж към устойчивост, който да се обуславя от когнитивни причини. Следователно за псл. **bedro* е по-вероятно да се търси праславянска етимология, а не индоевропейска, след като няма сигурни данни за индоевропейска древност на названието. Вж. подробно представена хипотеза за етимологията на псл. **bedro* в [КОЛЕВА-ЗЛАТЕВА 1997в], а комплексно изследване на етимологията на славянски названия на части на тялото при съобразяване с универсалиите на даденото лексикално поле вж. в [КОЛЕВА-ЗЛАТЕВА 1997а].

Трябва да отбележим, че етимологичните изследвания като цяло имат този недостатък, че не изследват думите в тяхната динамика, не вземат под внимание движещите сили на техния развой и устойчивостта им. Липсата на единно за група родствени езици название на определен денотат нерядко служи като предпоставка за допускане на иновационния характер на самия денотат или се обяснява с причини от табуистичен характер. Когато няма основания за такива предположения, самото разнообразие на названията се констатира като необичаен факт и не получава обяс-

нение. Например О. Н. Трубачов отбелязва, че е „характерно отсъствието на общо индоевропейско название на бедрото за разлика от стъпалото” [ЭССЯ, I: 179]. Също и Й. Русек подчертава липсата на единно славянско название за ‘прасец’, без да обяснява този факт [Rusek 1984: 45]. А по отношение на индоевропейските названия на ръката (hand) Брюкнер пише: “*Странно е* (курсивът мой – Ж. К.-З.), че няма първично, единно за всички индоевропейци название за ‘ръка (hand)’, всички различно я назовават...” [Brückner: 458-459]. Всъщност отново се касае за голяма динамика на названията поради причини от експресивен характер. Разнообразието при названията за ‘ръка (hand)’ може да се обясни и с активното образуване на девербативни названия за количество (колкото може да побере шепата – по модела на *тиска*) и тяхното метонимично семантично развитие [Вж. по-подробно развита идеята в: Колева-Златева 1998б: 162].

Друга важна особеност на категоризацията е нейната обусловеност от умениято „да се вижда сходство в разнообразието” [Taylor 1989: viii]. Обектите се характеризират с различни признаци (свойства) и въз основа на различни признаци могат да бъдат възприемани, назовавани и обединявани в класове. Затова в традиционната лингвистика широка популярност е получила гледната точка, че мотивиращият признак на названието е случаен (вж. например [Серебренников 1977: 167]). Изследванията на когнитивната лингвистика в областта на категоризацията и фактите на лингвистичната типология говорят за друго. Те показват, че различните признаци на предметите се характеризират с различна перцептивна „изпъкналост”, различна психологическа значимост за индивида, и затова играят различна роля във формирането на езиковите категории. Лингвисти, изследващи детското езиково развитие, универсалиите на семантичните полета и формирането на езиковите класификатори, отбелязват, че резултатите от тези изследвания могат да хвърлят светлина върху природата на човешките познавателни способности. Учените достигат до едни и същи изводи относно съпоставената психологическа значимост на

признаците. Е. Кларк например, като се позовава на изследвания и на други лингвисти, достига до извода, че за ранните детски семантични свръхгенерализации и за езиковите класификатори първостепенна роля играят признаци, свързани с формата на предмета, и сред тях – признаците ‘кръгъл’ и ‘продълговат’, въз основа на което обобщава, че именно тези признаци играят най-важна роля в езиковата категоризация [1984: 225, 236, 238–239]. До такъв извод достига и Е. Андерсън в цитираното изследване, като взема под внимание задължително назованите части на човешкото тяло в различни езици като проява на универсално перцептивното, случаите на полисемия (когато една и съща лексема назовава повече от една част на тялото) и морфемна деривация между различни соматични названия, а също така и фактите на детската реч. Е. Андерсън отбелязва, че за перцептивната „изпъкналост” и примитивност на признака ‘кръгъл’ свидетелстват най-ранните детски рисунки на човешкото тяло, изобразяващи главата, очите, устата, ушите (всички те са кръгли). Следващият етап в рисунките се характеризира с добавянето две дълги вертикални линии (крака) и две къси линии (ръце), започващи направо от главата, с добавянето на нос на лицето (къса вертикална линия) – все части на тялото, за които е характерен признакът ‘продълговат’. По-нататък следва добавянето и на туловището и врата [Andersen 1978: 352–364]. Е. Андерсън се позовава и на изводите на Бък за това, че за названията на частите на тялото с ясна етимология мотивирацият признак най-често е свързан с разположението или формата на референта, а не с неговата функция, и че в различните езици названията за око, ухо, нос, уста и крак не са производни от глаголи със значения съответно ‘гледам’, ‘слушам’, ‘мириша’, ‘говоря’ (или ‘ям’), ‘ходя’. А ако и някои от тях са осмислени функционално, то по всяка вероятност това е вторично [Buck 1949: 197; Andersen 1978: 363]. Като се позовава на изследвания на други естествени категории, Е. Андерсън подчертава, че „визуално възприеманите свойства на обектите и особено формалните свойства играят първостепенна роля във формирането на категориите. Сред формалните

свойства признаците ‘кръгъл’ и (на второ място) ‘продълговат’ са перцептивно „най-изпъкнали” и затова се използват при класифициране на обектите” [Andersen 1978: 345].

За по-голямата психологическа значимост на формалните признаци свидетелстват и типологически изследвания, които не са извършени в парадигмата на когнитивната лингвистика, но техните резултати се подкрепят от извода, направен от когнитивистите. Например върху материал от 100 езика италианският лингвист Талаявини открива 9 стратегии, използвани при назоваването на зеницата. В 44 случая изходни са понятията: МАЛКО ЧОВЕЧЕ/МОМЧНЦЕ/МОМИЧЕНЦЕ/КУКЛИЧКА, в 36 – ЯДКА/ЗЪРНО/ПЕРЛА, в 24 – ЧЕРЕН, в 21 – ТОПЧЕ/ЯЙЦЕ/ЯБЪЛКА, в 16 – ВИЖДАМ/ГЛЕДАМ, 14 – ЗВЕЗДА/СВЕТЛИНКА, 7 – ЦЕНТЪР, 4 – ОГЛЕДАЛО. Отбелязани са също случаи на названия с редупликация, подобни на детските бълболни думи (цит. по [Blank 2001: 17]). За названията с редупликация може да се направи уточнението, че за употребата им като названия на зеницата мотивиращ се е оказал също формален признак, защото има основания да се смята, че първоначално са назовавали МАЛЪК ТОПЧЕСТ ПРЕДМЕТ. Ср. формално-семантичния паралелизъм на голям брой названия на малки топчести предмети, които съдържат редуплицирани звукови комплекси и за които може да бъде доказан звукосимволичният произход като чеш. *bam-bul-e* ‘нещо кръгло’ (цит. по [МАСНЕК 1971: 44]), бълг. *ну-пол-ец* ‘валчесто нещо, валчесто тяло’, *ну-нул-ця* ‘топчица’ [ГЕРОВ, IV: 398], рус. диал. *ку-кел-ёк* ‘цветна пъпка’ [СРНГ, XVI: 33], лит. диал. *buĩ-bur-as*, *puĩ-pur-as* ‘пъпка (на дърво)’, *bur-buol-ė*, *kar-kal-iĩkas*, *pur-puol-ė*, ‘пъпка на растение’ [LKŽ] и др. (повече такива примери и подробен анализ вж. [Колева-Златева 2008а: 102–155]).

Да видим каква роля могат да имат дадените изводи за конкретните етимологични изследвания. Нека се върнем към въпроса за мотивираността (вътрешната форма) на индоевропейското название за око. В контекста на установената по-голяма перцептивна „изпъкналост” (а това означава и когнитивна примитивност) на формалните признаци, и особено на признака ‘кръгъл’, идеята за

функционалната мотивираност на даденото название (вж. по-горе) изглежда напълно неприемлива. Сред частите на тялото окоето се характеризира, може би, с най-висока перцептивна „изпъкналост“. Всички езици са го назовали, а децата усвояват неговото название едно от първите три соматични названия (вж. [Andersen 1978: 359]). Затова би трябвало да очакваме, че и неговото древно название ще се окаже мотивирано от този перцептивно „изпъкнал“ признак. Връзката между значенията ‘око’ и ‘гледам; виждам’ е възможна в двете посоки (ср. англ. *eye* ‘око; гледам’, рус. *глаз* ‘око’, *глазить* ‘гледам настойчиво’, от една страна, и бълг. *гледам*, диал. *гледец* ‘зеница’, от друга), но преходът ‘око’ > ‘гледам; виждам’ в по-голяма степен съответства на развитието от по-примитивно значение в по-малко примитивно и затова е единствено възможен за древноиндоевропейско название за око с корен **ok^w*- (вж. повече аргументи за тази хипотеза в [Колева-Златева 2000: 106–108]). А като вземем под внимание факта, че вече съществуват все повече и повече данни за звукоизобразителен произход на езика, можем да предположим, че ие. корен **ok^w*- е със звукоимовичен генезис, с първоначално значение ‘нещо кръгло’. И двете фонемни, които се съдържа в този корен, се характеризират с признака ‘лабиалност’, за който вече има немалко доказателства, че ако е носител на фонетично значение, то това е значението ‘кръгъл’ благодарение на такива особености на артикулацията като закръгляне и издаване на устните напред, увеличаване на обема на устната кухина като резонатор (вж. [Воронин 1982: 98–102]).

Неприемлива от когнитивна гледна точка е също идеята за функционална мотивираност на балтославянското название за ‘ръка’ **rakā*, за неговата първоначална вътрешна форма „събираща; събирач“, предположена въз основа на съпоставката с литовския глагол *rinkti* ‘събирам’ [Преображенский 1958, II: 223; Fraenkel, II: 697; Шанский, Иванов, Шанская 1961: 219]. Такава вътрешна форма е възможна за название на инструмент, което в резултат на метафоричен пренос е могло да развие и значение

‘ръка’ (вж. такава хипотеза в [Skardžius 1943: 575]). Правдоподобна изглежда също хипотезата, че значението ‘ръка’ дадената лексма е развила по метонимичен път от соматичното значение ‘шепа’, развито от значението ‘шепа-количество’, мотивирано от значението ‘събирам, хващам’, т.е. количество, колкото може да се вземе в шепа (по-подробно вж. [Колева-Златева 1996a]).

С оглед на разгледаната универсалия на названията на частите на тялото може да се отговори на въпросите защо някои от тях, все още с прозрачна вътрешна форма, са мотивирани функционално и за кои от деетимологизираните названия също е възможна функционалната (признаковата) мотивираност. Ср. например бълг. *ходило*, чеш., словаш. *chodidlo* ‘ходило’ (<**xoditi*), бълг. *гледец* ‘зеница’ (< бълг. *гледам*), бълг. *мигла* (< бълг. *мигам*), рус. *ступня* ‘стъпало’, бълг. *стъпало* (< псл. **stapati*), рус. *белок* ‘бялото на окото’ (< русск. *белый*) и т. н. Това са названия на перцептивно „не изпъкнали” части на тялото. Те са възникнали като описателни разчленени (двусъставни) обозначения, съдържащи диференциращ (специализиращ) и идентифициращ (отнасящ към перцептивно „по-изпъкнала” част на тялото) елемент от типа на бълг. *стъпало на крака*, рус. *ступня ноги*, *белок глаза* и т. н. С течение на времето, в съответствие с тенденцията към икономия, в двусъставното название в плана на израза се извършва загуба на идентифициращия елемент, когато той стане лесно предсказуем и се подразбира. По всяка вероятност така са възникнали и етимоните на праславянските названия **dolnъ* ‘длан’, **olkъть* ‘лакът’, назоваващи перцептивно „не изпъкнали” денотати. За тях могат да се реконструират първоначални значения съответно ‘плоскост’ (‘плоско, равно място’ [ЭССЯ, V: 64]) и ‘извивка’ (чрез извеждане от индоевропейския корен **el-* ‘извивам, огъвам, изкривявам, свързвам’ [БЕР, III: 294]) и да се предположи развитие от двусъставно название от типа на **плоскост на ръката*, **извивка на ръката*. В типологичен план ср. с бълг. *прегъвка на ръката* ‘място на вътрешната страна на ръката, където тя се свива в лакътната става’. В цитираните етимологизации съобразяването с когнитив-

ната оценка на предположените мотивиращи признаци повишава вероятността на самите етимологични хипотези.

2.2. Психолингвистиката на развитието и етимологията

За вероятностната оценка на реконструирания лексикални единици ценна може да бъде и интерпретацията на фактите на *психолингвистиката на развитието*. Теоретичните основания на целесъобразността на осмислянето на езиковата диахрония през призмата на детската реч подробно са аргументирани в [Колева-Златева 2000: 17–66] и затова тук няма да бъдат разглеждани.

От една страна, психолингвистичните изследвания на детската реч са ценни за оценката на типологията на номинационния акт в когнитивна перспектива. Изследванията на ранната детска реч най-напред показват, че сред думите, които децата създават сами, преобладават звукоизобразителните думи (вж. например [Werner–Kaplan 1963: 47; Шахнарович 1979: 169; Негневицкая–Шахнарович 1981: 22–23; Reich 1986: 37]), които с течение на времето във връзка със семантичната генерализация се стремят да се избавят от изначалната си иконичност и да се превърнат в обикновени конвенционални обозначения (вж. примери в [Колева-Златева 2000: 82–83]). Констатирано е също така, че при усвояването на думите от езика на възрастните се наблюдава стремеж да се открие в тях символика на звученето (Негневицкая–Шахнарович 1981: 21–23). Тези факти подкрепят хипотезата за изобразителен произход на езика, за преобладаване на фонетично мотивираните думи в древния стадий от неговото развитие, за първоначалния иконичен генезис на езиковия знак. По думите на С. В. Воронин, „приматът... на изобразителното, естествено мотивирано над конвенционалното, произволното днес, в светлината на данните на съвременната наука, вече е неоспорим” [1982: 145].). Както отбелязва и В. Кох, основавайки се на физиологични и невролингвистични данни: „По принцип символи, или арбитражни връзки, никога не се създават като такива. Те са естествен продукт

на индексния или иконичния семиозис”. Затова, прави извод авторът, „почти всяка дума или морфема в езика можем да сведем към определена иконична етимология” [Koch 2001].

Освен това фактите на ранната детска реч свидетелстват за по-голямата примитивност на редупликацията като словообразователен начин. Както отбелязват редица изследователи, чрез редупликацията децата се учат да образуват и произнасят многосрични думи (вж. [Fee–Ingram 1982; Ferguson 1983]). По-лесно е да бъдат съединени два еднакви отколкото два различни елемента. А съединението (композицията) е едно от базовите когнитивни умения, което се състои в „интегрирането на две или повече елементарни структури за създаване на по-сложна структура” [Langacker 1999: 94]. Затова не е случаен фактът, че най-примитивният способ за мотивация – фонетичният – се съчетава с най-примитивния словообразователен начин – редупликацията – при образуването на звукоизобразителните думи. Затова при етимологизацията на една дума, ако има основания в нея да бъде открита редупликация, то трябва да се провери възможността за фонетична мотивираност на нейния етимон (по-подробно вж. [Колева-Златева 2008]).

От друга страна, фактите на детската реч могат да свидетелстват за природата на древните значения и характера на примитивното мислене. В много изследвания, посветени на ранната детска реч (в това число и от психолозите класици (вж. например [Выготский 1934]), са направени изводи за ситуативната обусловеност на ранните детски думи, за дифузността и невъзможността да бъдат разгледани техните значения като ясно очертани сегменти на семантичното пространство. Ранните детски семантични свръхгнерализации, както беше споменато и по-горе, свидетелстват за различната психологическа значимост на признаците на предметите. От друга страна, фактите на детската реч илюстрират и естествената посока на еволюцията на значенията. Това твърдение произтича от убеждението, че редът на овладяване на езиковите категории от децата не е случаен и свидетелства за тяхната

съпоставена когнитивна сложност (вж. тази зависимост относно граматическите категории в [Слобин 1984]). Например Дийн отбелязва, че най-рано усвоявани и едновременно с това най-стабилни (*entrenched* – термин на Лангакер) са „егоцентричните, агентивните, конкретните, богатите на информация, най-често употребяваните понятия и, обратно, най-нестабилни и най-късно усвоявани са обективните, неагентивните, абстрактните, бедните на информация и рядко употребяваните понятия”; „колкото по-агентивно е едно понятие, толкова по-лесно се асимилира от ранните детски концептуални схеми, толкова по-стабилно се оказва то”, „ранни понятия са понятията от сенсомоторно естество, свързани преди всичко с взаимодействието на тялото с непосредствената среда”, „колкото по-стабилно е едно понятие, толкова по-голяма е вероятността то да бъде обусловено от информация, пряко свързана с човешкото тяло и с неговото непосредствено взаимодействие с „тук” и „сега””. По повод на относително по-голямата стабилност на агентивните понятия Дийн отбелязва, че „детските ранни понятия се характеризират с „магическо мислене”, което означава, че всяко действие се осмисля като притежаващо каузална ефективност” [Deane 1992: 195]. По-голямата стабилност на агентивните понятия, това, че те са свойствени на ранната детска реч би могла да се разглежда като доказателство за тяхната по-голяма примитивност и свойственост на древния език. Това становище се потвърждава и от забелязания от Б. Уорф факт, че в езиците на примитивни култури, каквито са и индианските езици, на съществителни от европейските езици понякога съответстват глаголи. В езика хопи названията на мълния, вълна, пламък и др. са глаголи, а в езика нутка всички думи изглеждат като глаголи, дори за названието на къща може да се каже, „че се случва” (цит. по [Димитрова 1989: 67]).

Тези закономерности дават възможност да се осмисли в когнитивен аспект връзката между значенията ‘камък’ и ‘остър’, с които се свързва семантиката на етимона на индоевропейското название за камък (вж. по-горе). Като се съобразяваме с факта, че това е

древно название, не би трябвало да формулираме деривационни отношения между ясно очертани, дискретни значения ‘остър’ и ‘камък’ и да реконструираме за етимона на названието за камък значение ‘нещо остро’, а за неговия корен **ak*’-, **ok*’ или **ak*- – значение ‘остър’. При реконструкцията на древни значения трябва да се има предвид това, че средствата на съвременния език, използвани в метаезиковата им функция, трудно могат да експлицират точно древната дифузна семантика. Ако все пак някаква дискретност и направление на семантично развитие в дадения случай може да се посочи, то това е по-скоро в обратна посока – от предмета, надарен с определена действена сила, към неговия признак. По този начин се проявява агентивността на древните понятия. Като проява на стремежа към агентивност може да се разглежда и семантичната еволюция ‘око’ > ‘виждам, гледам’, предположена за индоевропейското название за око (вж. по-горе). Също и за индоевропейския етимон на названията за ‘слънце’ – псл. **sʰln̥sē*, лит. *saulė*, гот. *sauil*, *sunno* кимр. *haul*, лат. *sōl*, стинд. *svār*, вед. *súvar* ‘слънце, светлина, небе’, авест. *hvarə* ‘слънце, слънчева светлина’ заради неговата древност не би следвало да се реконструира признакова мотивираност въз основа на изразяваното значение ‘слънчева светлина’ и съпоставката с лексеми като стгр. *σέλας* ‘блясък, светлина, сияние’, *σελαγεῖν* ‘сияя, блестя’, *σέλαχος* ‘вид фосфоресцираща риба’ (каквато хипотеза е представена например в [Преображенски II: 352–353], където е реконструирано значение ‘светя’ на ие. **sāu*-, в [Długosz-Kurczabowa 2005: 462], където се реконструира ие. **saul* ‘това, което свети’ като дериват от глагол **sau*-/**su*- ‘светя’), а да се мисли за древно агентивно значение на название на обект.

В психолингвистиката на развитието са направени и други изводи относно съпоставената когнитивна сложност на понятията в детската семантична памет, а именно: маркираните понятия се усвояват по-късно от съответните немаркирани понятия, относителните понятия – по-късно от референциалните [Ingram 1996: 413–414], темпоралната терминология се усвоява по-късно и често

се образува от пространствената [Clark 1973]. И това е своеобразна темпорална интерпретация на съпоставената когнитивна сложността на понятията. Усвояването по-късно се усвоява по-късно, защото не може да бъде усвоено по-рано, тъй като е необходима по-висока степен на развитие на човешкия перцептивен и когнитивен апарат. Трябва да отбележим, че и невролингвистичните изследвания свидетелстват за различната психологическа реалност на езиковите единици, които изразяват отношение [Лурия 1968: 208–2010]. Такива факти трябва да се вземат под внимание при реконструкцията на древни значения и при определяне на техния семантичен развой. Затова, когато се предлага хипотеза за нерешените до този момент етимологизации на индоевропейските названия **pātēr* ‘баща’, **mātēr* ‘майка’, **dhughātēr* ‘дъщеря’, **bhrātēr* ‘брат’, **suesor* ‘сестра’ (вж. този факт констатиран в [Трубачев 2006]), трябва да се има предвид, че техните етимони поради древността на лексемите не би трябвало да са възникнали като термини за родство именно заради изразяването отношение, което съдържат в себе си значенията ‘майка’, ‘баща’, ‘брат’ и ‘сестра’. От тази гледна точка правдоподобна от когнитивна гледна точка е широко приеманата хипотезата за развой на индоевропейското название за ‘син’ **sūnus* от етимон, произведен от глаголната основа **seu-*, **sū-* ‘раждам’ (вж. тази хипотеза например в [Трубачев 2006]), където се изследват индоевропейските термини за родство, като се вземат под внимание фактите на историята, етнографията, митологията), което предполага първоначална вътрешна форма „роден”. И това, че според О. Н. Трубачов ие. **sū-* е женски термин, не прави вътрешната форма на думата в момента на нейното създаване съдържаща отношение, буквално „роден от майка”, както отбелязва авторът. По аналогичен начин и лексемата *рожба* (*рожда* <**rodja*<**roditi*) е променила значението си, като е придобила компонента, изразяващ отношение: ‘дете на X’. В типологическо отношение ср. с бълг. *новороден*, значението на която не съдържа компонент, изразяващ отношение.

2.3. Еволюционният подход на Х. Вернер и Б. Каплан и етимологията

Характера на древните лексикални единици, а също и посоката на семантичен развой можем да осмислим и от гледна точка на еволюционния подход, формулиран от Х. Вернер и Б. Каплан. Уместността на такъв подход към езика се определя от тясната връзка на езика с познавателната дейност на човека. Съгласно този подход развитието, където и да се осъществява, предполага изменение от състояние с по-слаба диференциация в състояние с нарастваща диференциация и интеграция в йерархични структури [Werner–Kaplan 1956: 866]. Както отбелязват самите автори, този подход е всеобхватен, защото е приложим към различни биологични феномени. Във всички развиващи се организми може да бъде видян принципът на развитие от неопределеност към определеност (или от по-малка към по-голяма определеност). За когнитивното развитие на индивида Х. Вернер и Б. Каплан отбелязват, че се извършва движение от „относително недиференцирано състояние към нарастване на диференциацията и йерархична организация” [Werner–Kaplan 1963: 7]. Авторите описват това развитие, като използват противопоставените понятия: „дифузен” и „оформен”, „хोलистичен” и „аналитичен”, „синкретичен” и „дискретен”, които фиксират полюсите между които се осъществява то. Подобна идея е отразена и в схващането на Е. Касирер относно примитивното мислене: „В примитивното мислене е все още твърде трудно да се диференцират сферите на битието и значението. Често те са преплетени: символът изглежда надарен с магическа и физическа сила. Но с развитието на човешката култура диференцирането между нещата и символите става ясно осезаемо...” [Cassirer 1944: 80].

В контекста на този принцип на развитие понятието примитивност, важно при реконструкцията на древни лексикални единици, получава когнитивна трактовка. Примитивността е относителна величина. По-примитивно е това, което по линията на развитие от състояние, характеризиращо се с отсъствие на диферен-

циация, към състояние с ясно очертана диференциация и йерархична организация, стои по-близо до първия полюс. Както отбелязват Х. Вернер и Б. Каплан, тази трактовка на примитивността съществено се отличава от темпоралната. Съгласно темпоралния принцип по-примитивно е това, което се появява по-рано. Трактовката на примитивността от позициите на еволюционния подход на Х. Вернер и Б. Каплан е същностна. Според авторите редът на появяване на различните феномени в еволюцията на организма съответства на развитието към повишаване на диференциацията. По този начин се проявява намаляването на тяхната примитивност. Трябва да подчертаем, че съществената разлика между темпоралната и същностната трактовка на примитивността се състои в това, че първата е способна да разкрие съпоставената примитивност (или когнитивна сложност) на явленията, а последната отговаря на въпроса защо дадено явление е по-примитивно. Например фактите на детската реч са темпорален критерий за определяне на примитивния характер на един или друг езиков факт, а еволюционният подход обяснява защо един факт се трактува като по-примитивен (по-малко сложен в когнитивно отношение) от друг. Освен това е важно да се има предвид следното. Както отбелязват Х. Вернер и Б. Каплан, примитивните явления никога не изчезват. Те са възможни и в развитите организми, но за организмите, които се намират на полюса с отсъствие на диференциация, те са единствено възможните [Werner–Kaplan 1956: 868–871]².

По-горе беше отбелязано, че фактите на детската реч свидетелстват за примитивността на звукоизобразителността и за това, че е свойствена на древния език (тъй като онтогенезата повтаря филогенезата). И това е оценка, направена с аргументи от темпорално естество. Еволюционният подход може да обясни този факт

² Идеята, че в развития език в една синхронна плоскост могат едновременно да съществуват явления с различна когнитивна сложност, явления, създадени през различни етапи от развитието на човешката познавателна дейност, се изказва от редица учени. Техните изводи са основани на изследването както на онтогенезата, така и на филогенезата на езика. Вж. например [Лотман 1978: 8; Обухова 1981: 35; Пенчева 1998: 24; Гринфилд 1984: 217, 219].

и от когнитивна гледна точка. Звукоизобразителните думи по линията на развитие на знаковите единици от отсъствие на ясна диференциация към диференциация и включване в йерархични структури се намират по-близо до първия полюс. В момента на своето създаване те са значими сами за себе си, а не чрез опозициите – формални и семантични, които образуват с другите лексикални единици. Като иконични единици те са тясно свързани с извънезиковата действителност. Характеризират се с дифузност – формална [Воронин 1982: 143] и семантична [Колева-Златева 2009a]. Със същата дифузност се характеризират и думите на ранната детска реч, предимно звукоизобразителни (вж. например [Поливанов 1968: 305; Шахнарович 1979: 173]). Фактите на невролингвистиката също дават обяснение на семантичната и формалната дифузност на звукоизобразителните думи. Тези думи като думи с пряка връзка между форма и значение се управляват от дясното полукълбо на мозъка, което в обработката на лексикална информация е подифузно и по-малко ефективно, за разлика от лявото – по-ефективното и по-локално (фокално) полукълбо (вж. например [Semmes 1968; Ахутина–Каширская 2003]). Когато такива думи влязат в отношения на противопоставяне с други думи на езика и се включат в йерархичните му структури, тогава вече те са се превърнали в обикновени конвенционални обозначения. Може да се допусне, че редица съвременни конвенционални думи са наследници на звукоизобразителни етимони. Затова звукоизобразителните етимологии съвсем не би трябвало да бъдат рядкост в етимологичните изследвания.

Еволюционният подход на Х. Вернер и Б. Каплан подкрепя предположението и за дифузността на семантиката на древните лексеми, направено въз основа на наблюдения върху ранната детска реч. Дифузната семантика по линията на развитие от отсъствие на диференциация към диференциация и включване в йерархични структури се намира на първия полюс, свойствен на древните езици. Заради самата дифузност семантиката на древната лексема е определяна като примитивна.

2.4. Когнитивната метонимия и етимологията

При реконструкцията на мотивиращия признак на названието трябва да се взема под внимание също и възможността за метонимичен пренос. Това е пренос, основан не на сходство, а на съседство. В такъв случай вероятността думата да има един или друг мотивиращ признак трябва да бъде оценявана с оглед на друг референт. Неговите отношения на съседство с референта-приемник когнитивната лингвистика описва чрез понятията на фреймовата репрезентация. Според А. Бланк съседството е между (а) понятия от един фрейм, (б) понятия и суперординатен фрейм, (в) свързани фреймове [Blank 1999: 174]. За обясняване на метонимичния пренос се взема под внимание и ефектът фигура-фон (вж. например [Blank 1999; Koch 1999b; Koch 2004]). Такъв подход се различава от традиционното разбиране за метонимията просто като пренос въз основа на съседство – пространствено, темпорално, причинно-следствено и т.н., с това, че семантичното изменение се разглежда в контекста на съответната когнитивна област и се оценява от гледна точка на перцептивни и когнитивни характеристики, такива като перцептивна „изпъкналост” на референта, психологическа значимост на понятието.

За да илюстрира ролята на тези фактори, А. Бланк се позовава на изследвания на П. Кох върху названията на дървета и техните плодове, в което са представени базирани на 27 езика наблюдения над названия на КРУША-ДЪРВО и КРУША-ПЛОД, от една страна, и БУК и ПЛОД НА БУК, от друга. Комплекса от понятия ДЪРВО–ПЛОД П. Кох разглежда като елементи на един и същ фрейм и установява обща за всички езици тенденция за вербализация на КРУШАТА-ДЪРВО въз основата на КРУШАТА-ПЛОД, а ПЛОДА НА БУКА – въз основа на БУКА. В първия случай ДЪРВОТО представлява фон, а ПЛОДЪТ – фигура, т. е. перцептивно „по-изпъкнал” елемент на фрейма, а във втория, обратното, фон е ПЛОДЪТ, а фигура – ДЪРВОТО и това според А. Бланк е обусловено от опита [Blank 2001: 19]. Разбира се, при различните култури екстралингвистичният опит с един и същ обект може да бъде различен и в крайна сметка да е

налице различен резултат като ефект на фона и фигурата. Този извод може да се използва при изследване на етимологията на названията на дървета и техните плодове, тъй като сред тях не са редки случаите на семантична деривация, основана на метонимията, или на морфологична деривация, която с течение на времето може да стане непрозрачна (и в двата случая в посока от перцептивно „по-изпъкналия” елемент, т.е. фигурата, към по-малко „изпъкналия”, т.е. фона).

Да вземем като пример праславянското название на дървото ДРЯН (*Cornus mascula*) **dernъ*, назоваващо в някои славянски езици и плода на това дърво (ср. рус. *дерен* ‘дърво и плодове на дрян’ [Даль 1955, I: 431], укр. *дерен* ‘също’). Думата няма общоприета етимология. Съобразявайки се с факта, че това дърво ражда плодове, които се ядат, можем да предположим, че във фрейма ДЪРВО–ПЛОД фигура е ПЛОДЪТ. Вероятно така стоят нещата с турското название *kızılçik* ‘дрян’, заимствано от тюркските езици също и в руския език (ср. рус. *кизил* ‘дървото *Cornus*; плод на това дърво’, представляващо по всяка вероятност резултат от редеривация от **кизил-чик*), мотивирано по признака ‘червен’ (ср. с тур. *kızıl* ‘червен’) [Фасмер, II: 230]. Като типологически паралели относно назоваването на плодове на дърво/храст техния цвят ср. с бълг. черница, рус. черника, голубика. За това, че названието първоначално е обозначавало плода, а не самото дърво (ср. също с тур. диал. *kızılçik* ‘червен бодлив плод със суха костилка по средата с големина на грахово зърно, дива ябълка; вишна’, кар.-к. *кызылчык* ‘дренка’ (цит. по [ЭСТЯ])), свидетелства и афиксът *-çik*, който изразява умалително-хипокористично значение³. За древните сла-

³ Възможно е от дървото *Cornus mascula* названието *кизил* да е пренесено и върху други видове дървета и храсти в резултат на недоразбиране. Затова едва ли е прав Аникин да реконструира за регистрираната в сибирските диалекти дума *кизил* със значение ‘дребен храст, корени на треви и т.н., които се използват за отопление, където няма гори’ (значението е цитирано по СРНГ, а там има препратка към Речника на Дал [Даль 1955, II: 107], където е отбелязано с въпросителен знак) междинно звено в семантичното развитие ‘запалващ се, горящ’. Авторът допуска и друга мотивировка –

вяни обаче фигура във фрейма ДЪРВО (ДРЯН)–ПЛОД (ДРЕНКА) по-скоро е ДРЯНЪТ (ДЪРВО) като символ на здравето, силата, младостта, какъвто и до днес е останал при южните славяни (вж. [Агапкина]). Те по-добре са запазили наследниците на псл. **derнь*, а също и символиката на дървото, което се използва в някои обичаи и обреди. От тази гледна точка предложената от Бернекер етимология, свързваща даденото название с лат. *firmus* ‘здрав’, стинд. *dhar-* ‘държа, пазя’ [Berneker, I: 184], е приемлива и от когнитивна гледна точка. Примери като този показват, че културните фактори, към които отнасяме и вярванията и обичаите, също оказват влияние на когнитивните процеси и чрез тях и на семантиката на лексикалните единици.

2.5. Когнитивната метафора и етимологията

За направлението на семантичната еволюция могат да свидетелстват и изследванията в областта на *когнитивната (концептуалната) метафора*. Като важен неосъзнаван инструмент на човешката познавателна дейност, механизъм за опознаване на нови, по-абстрактни области (области-мишени) с помощта на натрупан опит, представи и понятия от вече опознати, по-конкретни, интуитивно по-разбираеми области (области-източници), свързани преди всичко с физическия опит на човека (вж. тези особености на когнитивната метафора в [Lakoff–Johnson 1980, Johnson 1987]), когнитивната метафора не може да не обуславя и еволюцията на лексикалната семантика. Затова концептуалните метафори, формулирани в рамките на когнитивната лингвистика въз основа на анализ на езиков материал и екстралингвистични данни (практическа дейност, жестове, фолклор, митология, защото концептуалните метафори се проявяват и в тях) могат да играят важна роля при определяне на естествената посока на семантичен

развитие от първоначално название на „растение с червен(икав) цвят” [2000: 288].

развой. Това е особено важно при реконструкцията на древни значения и формулирането на хипотези относно еволюцията на такива значения. За разлика от семантичните паралели, когнитивните метафори свидетелстват не само за връзката между две значения, но и за тяхната съпоставена когнитивна сложност, за направлението на познанието.

Например когнитивната метафора ЗНАНИЕТО Е ВИЖДАНЕ, която се проявява в изрази като *виждам, че се стараеш; всичко ми е ясно; мъглява теория; мътна работа; будно дете, гледна точка* обяснява връзката между значенията ‘виждам’ и ‘зная’ и направлението на семантичния развой в етимологичното гнездо на стб. видѣти ‘виждам’ и вѣдѣти ‘зная’ (< ие. *weid- ‘виждам’); стгр. аорист εἶδον ‘видях’ и перфект οἶδα ‘зная’ (вж. по-подробно когнитивистично обяснение на връзката между дадените значения в [SWEETSER 1990: 33–34]). По аналогичен начин и метафората ЗНАНИЕТО Е ЧУВАНЕ, се проявява в изрази като *слушай какво ще ти кажа, не чува петлите, за наука глух и ням*, а също в семантиката на думи като фр. *entendre* ‘чувам’ и исп. *entender* ‘разбирам’, стб. чюѣти ‘осъзнавам, забелязвам; чувствам, усещам; възприемам, разбирам’ [СС: 786] и бълг. *чуя*, белорус. *чуць* ‘чувам’ и определя посоката на семантичен развой като ‘чувам’ > ‘разбирам’.

Да вземем друг пример. В справочника по семантични паралели на Бък е отбелязано, че названията на страха са производни от названия на такива физически действия, като ‘треперя’, ‘бягам’, ‘ударен съм’ и др., макар и за много от цитираните думи да е посочено, че тяхната етимология не е ясна [Buck 1949: 1153]. Може да се каже, че подобен извод е базиран не на обективни факти, а само на субективната представа за правдоподобие. В когнитивната лингвистика въз основа на анализ на съвременен езиков материал, такъв като: *кръвта ми се смрази в жилите, студена пот ме избива, тракат ми зъбите от страх, смразяващ страх, вцепнявам се от страх*, е формулирана когнитивната метафора СТРА-

ХЪТ Е СТУД⁴ (вж. метафората регистрирана в [Lakoff 1994]), където е цитиран английски езиков материал). С други думи, представите и понятията от по-конкретната област СТУД човек, без да осъзнава, използва, когато говори и размишлява за по-абстрактната област СТРАХ. Когнитивната област СТУД включва също представите ТРЕПЕРЕНЕ, ВЦЕПЕНЯВАНЕ. Затова, когато се изследва етимологията на думи, назоваващи страха, може да се очаква те да отразяват връзката с представите за студ, треперене, вцепеняване. Такъв подход може да играе верифицираща роля относно хипотезите за техния произход. Ср. например оспорваната хипотеза за връзката между балтославянските и индо-иранските названия за страх, от една страна: лит. *baimė*, стб. *волазнь*, стинд. *bhayam* и др. със стангл. *beofian*, ст.-вис.-нем. *bibēn* ‘треперя’ (вж. например [Фасмер, I: 204]). Различни хипотези са формулирани и относно произхода на **straxъ*. Цитираната концептуална метафора подкрепя хипотезата на Персон, възприета също и от Илински, Фасмер, че първоначалното значение на думата е било значението ‘вцепеняване’, което се реконструира въз основа на сравнението с лит. *strėgti* ‘вцепенявам се, превръщам се в лед’ (вж. [Фасмер, III: 772]).

От позициите на концептуалната метафора може да бъде оценена и хипотезата за етимологията на псл. **konъ*, **konъсь* **načęlo*, наследниците на които изразяват пространствени и временни значения. С трудности в дадения случай е свързано също обясняването на връзката между значенията ‘начало’ и ‘край’, които се изразяват и от една и съща лексема: ср. струс. *конъ* ‘граница; начало; край’, сръбски *кон* ‘начало; край’ (в израза *от кона до кона* ‘от начало до край’). Връзката между пространствените и

⁴ В дадения случай З. Къовечеш говори за концептуална метонимия Понижаването на температурата на тялото е СТРАХ, разглеждайки Понижаването на температурата на тялото като част от областта на емоцията СТРАХ [Kövecses 2000: 5, 24], което едва ли е основателно. В аналогичен случай относно областта на емоцията ГНЯВ авторът говори за концептуална метафора Гневът е гореща течност в контейнер, Гневът е огън [2000: 21–22], т. е. повишаването на температурата на тялото и самата емоция се разглеждат като различни когнитивни области.

темпоралните значения може да бъде обяснена с помощта на метафората ВРЕМЕТО Е ЛАНДШАФТ, ПРЕЗ КОЙТО СЕ ДВИЖИМ (вж. метафората в [Lakoff 1994]), където ВРЕМЕТО е по-абстрактната област-мишена, ЛАНДШАФТЪТ, ПРЕЗ КОЙТО СЕ ДВИЖИМ – по-конкретната област-източник. В такъв случай еволюцията на темпоралното значение в пространствено, както предполагат много изследователи (вж. по-горе), от когнитивна гледна точка е невъзможна. Следователно сред значенията ‘предел, граница’, ‘начало’, ‘край’ като изходно трябва да се разглежда пространственото значение ‘предел, граница’. Предел/граница имат предметите, от които е изградено пространството, а начало и край – събитията. Границите на предмета могат да бъдат осмислени като негово начало и край само в контекста на свързано с него събитие. Например може да се говори за начало и край на коридора само във връзка с движението в него. По такъв начин значението ‘предел, граница’ може да бъде осмислено като ‘начало’ или ‘край’. Хипотезата, която взема под внимание когнитивната метафора за връзката между пространствените и времевите представи, обяснява семантичната еволюция на думите с оглед на възможностите на семантичната памет, а не от гледна точка на някакво видимо правдоподобие, базирано на интуицията. Ср. с обяснението, което дава Л. В. Куркина, че „краят на една част от пространството едновременно се явява начало за друга” и че това е намерило отражение в етимологичното тъждество на **koplъ*, **koplъсь*, **načelo* [Куркина 2003: 370]. Неправдоподобна от когнитивна гледна точка е и хипотезата на А. А. Тараненко, който за корена на разглежданите лексеми като изходно определя значението ‘начало’ и обяснява метонимичния семантичен развой, довел до енантиосемията, с „промяна на отправната точка за отмерване, при която краят може да се осъзнае като начало и обратно”. Като пример авторът посочва, че „краят на пътя е едновременно и негово начало, тъй като движението по него се осъществява в двете противоположни посоки” [Тараненко 1989: 11–12]. При такова обяснение не става ясно как тази промяна се осъществява в семантичната памет на индивида.

Защото думата, означаваща ‘начало’, не е табела, поставена в началото на пътя, така че, виждайки я от другата страна, носителят на езика да я осмисли като означаваща неговия край. Всъщност, мислейки за края на даден предмет (например коридор) в контекста на събитието движение, лексемата със значение ‘край (в пространствен аспект)’ може да бъде преосмислена като означаваща ‘начало’ и ‘край (във времеви аспект)’. Такава хипотеза е правдоподобна от когнитивна гледна точка, защото е съобразена с възможностите на човешкия когнитивен апарат, предполага развитие на пространствено значение във времево. Като типологически паралел на развитието на пространствено значение в темпорално ср. с рус. диал. *Я с самого краю не верила* [СРНГ, XV: 164]. А що се отнася до пространственото значение на псл. **konъ* ‘предел, граница’, то по всяка вероятност е наследник на значението ‘място на откъсване, разкъсване’, което се намира в деривационни отношения със значението ‘късам’ на етимона на лит. *skinti* ‘късам’, бълг. *откъна* ‘откъсна’ [Геров, III: 412] (глагол с отслабена степен на коренната гласна). В типологически аспект ср. с псл. дума **kraj* ‘граница, предел’ < ‘място на отрязване’, която е образувана от **krojiti* (вж. [БЕР, II: 709]).

3. Заключение

Без да смятаме въпроса за похватите на когнитивния подход в етимологичните изследвания за изчерпан, можем да направим следното обобщение. Ако краят на XIX век даде на етимологията точните фонетични закони, отстъпването от които е недопустимо, то краят на XX век даде когнитивни критерии, съобразяването с които също трябва да стане задължително, защото семантичните категории са зависими от когнитивните. За нуждите на семантичната реконструкция е необходима инвентаризацията не само на семантичните паралели, но и на практическите и теоретичните изводи, направени в парадигмата на когнитивизма. Тяхното съвместно прилагане безусловно ще повиши обективността на ети-

мологичните хипотези. Необходимо е съобразяване и с когнитивните предпоставки на лексикалната еволюция. Очевидно е, че различните думи в езика, заемайки различно място в човешката семантична памет, се характеризират с различна устойчивост, защото са подложени на действието на различни движещи сили и притежават различна съпротивителна сила, с която се противопоставят на промените.

Методологични аспекти на етимологизацията на звуко­символична лексика¹

на светлата памет на проф. Моско Москов

1. Въведение

Етимологичните речници са длъжници на звуко­символичните думи. Поради използването на неподходяща за тяхното изследване методика, основана на сравнително-историческия метод, с догматично прилагане на фонетичните закони, те попадат сред лексикалните единици, които се сочат като неясни или получават незадоволително обяснение. Често звуко­символизъмът просто се избягва. Получава се парадокс: днес, когато нико­й не оспорва неговото съществуване² и вече е ясно какво е мястото му в еволюцията на езика като разновидност на звуко­изобразителността³, в етимологичните речници думи със звуко­символичен произход почти отсъстват. С характерната си експресивност видният ети-

¹ Изследването е осъществено с подкрепата на Унгарския фонд за научни изследвания ОТКА (№ 68568 К). Представява разширен вариант на публикувана статия в сп. „Проглас“ [Колева-Златева 2011].

² Родена е нова наука – фоносемантика. Публикувани са редица изследвания с теоретичен характер (вж. например [Воронин 1982; Nuckolls 1999; Hinton et al. 1994; Voeltz–Kilian-Hatz 2001a]).

³ Надделява позицията за иконичен произход на езика, подкрепяна от факти на психолингвистиката, невролингвистиката, неврологията, лингвистичната типология, философията на езика [Касирер 2000: 101–110; Cassirer 1944: 146; Воронин 1982: 129–145; Voronin 2000; Allott 1989; Burling 1999; Rolfe 2000; Koch 2001; Колева-Златева 2008б].

молог-теоретик Я. Малкел отбелязва, че тъй като звукоизобразителността не показва „необходимата прилежност и предсказуемост („регулярност“) ... към нея се отнасят или с чувство на обърканост, раздразнителност, или пресметлива индиферентност” [Malkiel 1990: 1]. Според образното твърдение на Ф. К. Е. Фолц и К. Килиан-Хац звукоизобразителната лексика си остава „доведено дете в съвременната лингвистика” [Voeltz–Kilian–Hatz 2001b: 2].

Сред българските лингвисти пръв от звукоимовичната лексика с оглед на нейното образуване е привлечен М. Москов [Москов 1964; 1969]. Трябва да подчертаем, че изследванията на българския учен са осъществени във време, когато скептицизмът към звукоимовизма е бил в апогея си, и това ги прави още по-значими за лингвистиката.

В монография, чиято цел беше формулирането и систематизирането на теоретичните постановки и изследователските похвати и процедури, на които трябва да се основава етимологизацията на лексиката със звукоимовичен произход, както и разпознаването на славянска звукоимовична лексика, открихме немалък брой славянски лексеми, за които може да се предположи звукоимовичен произход. Така достигнахме до извода, че звукоимовичната лексика може да бъде разпознавана и изследвана в етимологичния анализ, въпреки че съществуват редица трудности, които произтичат от нейното естество. Наложихме се и изводът, че тази лексика не е чужда на славянските езици, както догматично се смята, дори напротив – за много от съвременните славянски лексеми със значения, лишени от образност и експресивност, хипотезите за звукоимовичен произход са единствено възможни [Колева-Златева 2008a]. В настоящото изследване ще се спрем на изведените по дедуктивен път постановки относно процедурата на анализ на звукоимовичната лексика, които ще оптимизираме чрез изводите, направени по индуктивен път при изследване на многобройния езиков материал, за който предположихме звукоимовичен произход.

Тъй като методиката на едно изследване зависи от спецификата на самия обект, определянето на методиката на етимологичния анализ на лексиката със звукосимволичен произход като изходна база трябва да има съобразяването с нейните специфични особености.

2. Специфика на звукосимволичната лексика

Въз основа на огромен корпус от съвременни примери от различни езици е установено, че „в основата на номинацията на звукосимволичните думи могат да стоят признаци на обектите, възприемани в коя да е сензорна модалност на човека (разбира се, без слуховата, в този случай става дума за звукоподражание): това могат да бъдат признаци, възприемани чрез зрението, обонянието, вкуса, осезанието, органичните усещания (подчертано от мен: Ж. К.-З.)” [Воронин 1982: 88]. Връзката между звуковата форма на звукосимволичната дума и нейното незвуково значение се основава на синестезията (или синестемията)⁴. Звукосимволичната както и звукоизобразителната лексика като цяло, към която тя принадлежи заедно със звукоподражателната лексика, се характеризира с емотивност и експресивност [Воронин 1982: 89; Левицкий 1994: 30 Besnier 1990: 423–424], образност [Блумфилд 1965:162; Воронин 1982: 89; De Jong 2001: 121], конкретност (отсъствие на хипоними) [Воронин 1982: 89; Childs 1994: 188; Klamer 2002: 258; Watson 2001: 393; Vodomo 2006: 204], семантична дифузност [Колева-Златева 2004: 25, 2008: 90; Vodomo 2006: 207], използване в устните регистри на езика [Nuckolls 1996; Kilian-Hatz 2001: 155–156; Vodomo 2006: 204, 207], споделяне на обща паралингвистична категория с жестовете [Childs

⁴ За синестезията (буквално „съусещания”) или синестемията (буквално „съусещания” и „съемоции”) като психофизиологическа основа на звукосимволизма вж. съответно [Marks 1975; Ramachandran–Hubbard 2001] и [Воронин 1982, 85–86].

1994: 181; Kunene 2001: 183–184], изпълняване на „драматична функция“, за която е характерно „въвличането“⁵ на говорещия и слушащия в обозначаващото събитие [Nuckolls 1996:80; Kilian-Hatz 2001: 156], креативност на индивида, който може свободно да видоизменя съществуващите звукоизобразителни думи и да създава нови такива [Mikone 2001: 204], морфологична хипераномалност [Воронин 1982: 89; Childs 1994; Voeltz–Kilian-Hatz 2001b: 2], образуване чрез редупликация [Поливанов 1968: 301–302; Воронин 1982: 89; Emeneau–Hart 1993: 77–84; Nichols 1971: 841; Шляхова 2005: 89; Bodo 2006: 212], фонетична аномалност, проявявана чрез нетипична фонемна дистрибуция [Vértes 1965: 161, Joseph 1987: 5; Abelin 1999; Elders 2001: 99–100], използване на специфични фонемни (обикновено заимствани) [Скаличка 1967: 287; Поливанов 1968: 302; Courtenay 1976: 24; Malkiel 1990: 158; Jarva 2001: 111], относително формално еднообразие, фонетична хипервариативност [Воронин 1982: 89; Шляхова 2005: 89–90]. По-подробен преглед на признаците на звукоимовичните думи вж. в [Колева-Златева 2008a: 54–76]. Аномалността е смятана за най-ярка характеристи-

⁵ Терминът е от социолингвистиката, където под „въвличане“ (involvement) се разбира „всяко усилие на комуниканта – речево, жестикулационно или когнитивно – да вземе участие в комуникативния акт“ [Nuckolls 1996: 80]. Чрез звукоизобразителните думи, които са „най-близки заместители на невербалния физически акт“ [Kunene 2001: 183], говорещият и слушащият се оказват въввлечени в описваното звукоизобразително събитие, което чрез звукоизобразителните думи става по-лесно достъпно за техния перцептивен и когнитивен апарат. Много е важно изразяваните от звукоимовичната дума емоции да достигнат до адресата. Ср. с отбелязаното от Ст. Димитрова относно презрението (а то често се изразява от звукоимовичната лексика), „че се характеризира с високи показатели по скалата на интензивността и се нуждае за реализацията си от реалното или потенциално присъствие на съзнанието на адресата (подчертано от мен: Ж. К.-З.)“ [Димитрова 2009: 94].

ка на звукосимволичните думи. За тях е отбелязвано, че се държат като „езикови бунтари” [Kunene 2001: 183], които „не се спогаждат с фонетичните закони” и проявяват „семантични капризи” [Абаев 1986: 20]. Установено е също, че обикновените и звукоизобразителните думи имат различен невролингвистичен статус. Първите, като сигнали с опосредствана връзка между форма и значение (базирани на фонемни опозиции), се обработват от лявото полукълбо на мозъка, а вторите, като сигнали с пряка връзка между форма и значение, – от дясното полукълбо [Якобсон 1985]. Затова е напълно естествено и в езиковата еволюция те да имат различно поведение и да не могат да бъдат изследвани чрез едни и същи методи.

3. Задачи на етимологизацията на звукосимволичната лексика

Централна задача на етимологичния анализ на звукосимволичната дума е нейното разпознаване като фонетично мотивирана дума, чиято звукова форма първоначално е създавала представа за незвуков образ. От решаването на тази задача зависи и решаването на останалите задачи на нейното етимологизиране, а именно: (1) определяне на заимствания или изконния характер на думата; (при хипотеза за изконен характер на думата) (2) определяне на нейното етимологично гнездо и (3) времето на възникване, (4) реконструкция на формата на думата и определяне на етапите на нейното изменение, (5) семантична реконструкция, в това число определяне на мотивиращия признак и уточняване на междинните звена на семантичен развой.

Когато идентифицира звукосимволичния произход на дадена дума и знае какви свойства притежава новообразуваната звукосимволична дума, етимологът ще знае също какво първоначално значение и каква първоначална звукова форма може да предположи за реконструирания етимон, с какви особености може да се характеризира неговото развитие, как се проявяват родствените

връзки между неговите наследници, какви трудности могат да съществуват при решаването на тези задачи.

4. Разпознаване на звукоимволичния произход на думата

В своята еволюция много звукоимволични думи са способни да „замаскират“ своя произход и да се смесят с обикновените думи, придобивайки техните функционални, формални, структурни и семантични свойства. Това е свързано с естествения стремеж на единиците на езика да се освободят от изначалната си мотивираност и да се превърнат в обикновени конвенционални деетимологизирани обозначения, защото произволността на езиковия знак е предпоставка за свободата на неговото развитие (относно тенденциите на развитие на езиковия знак вж. [Журавлев 1976: 20]). В конвенциализираните звукоимволични думи „отчетливото лексикално значение прави ненужно осъзнатото търсене на символиката на звучене и тя придобива латентен характер, скривайки се от вниманието не само на носителя на езика, но и на изследвателя“ [Журавлев 1974: 142]. С. В. Воронин отбелязва, че „маскировката“ на звукоизобразителната природа на думата е „основната обективна причина за недостатъчната разработеност на звукоизобразителните (дескриптивните) етимологии“ [1982: 151].

Затова не всички от посочените признаци на звукоимволичните думи могат да бъдат използвани за разпознаване на денатурализираните от тях. Така в процеса на своята еволюция звукоимволичната дума може да загуби своята „драматична“ функция и контекстна обусловеност, да проникне и в писмените регистри на езика. Денотативният компонент в нейната семантика може да започне да играе по-важна роля до достигане на пълното доминиране над конотативния компонент, като е възможно и пълното угасване на последния. Във връзка с това звукоимволичната дума може да загуби първоначалната си образност, експресивност и

емотивност. Тя може да загуби също първоначалната си семантична дифузност и да придобие напълно структурирано лексикално значение. В рамките на определена семантична категория може да започне да изразява понятие от по-висок ред, с което да се съотнасят субординатни понятия (в традиционната терминология – да има хипоними). Звукосимволичните думи могат да се адаптират към граматичната система на езика, като придобият специални афикси, отнасящи ги към определени граматични класове, и така да загубят първоначалната си морфологична аномалност. Необичайните фонемни или дистрибуция на фонемни в даден по-късен период от развитието на езика могат да станат напълно обичайни. Но знанието за това, че в определен период от развитието на езика определени фонемни са били нови, характеризирали са се със специфични позиции, може да бъде използвано за разпознаване на думите със звукосимволичен произход. Например за ранния праславянски нова фонема е била фонемата **x*, която се появява на мястото на **s* в позиция след **i*, **u*, **r*, **k* пред вокал. Употребата на тази фонема в други позиции, например в анлаутна, може да свидетелства за заемане от друг език или за звукоизобразителност. Също и в късния праславянски нова и позиционно обусловена от палатализацияционните процеси в съответствие с тенденцията към сричков синхармонизъм е била употребата на фонемите **č*, **ž*, **š*, **c*, **dz*, **dž*. Тяхната употреба в други позиции може да стане сигнал за първоначална звукоизобразителност или за заимстване от други езици.

В резултат на регулярни фонетични промени, на които в известна степен се подчиняват и фонетично мотивираните думи по пътя към своята закономерна конвенциализация, може да се загуби символиката, базирана на звученето на едни или други звукове и звукови комплекси. Ср. например със загубата на лабиалността от гласните фонемни и веларите в ранния праславянски (**ū > *y*; **u > *v*; **ō > *a*; **k^w > *k*; **g^w*, **gh^w > *g*), загубата на ринезма в следпраславянската епоха и др. За символизиращата функция на лабиалността и назалността, ако такава е проявена, вж. [Воронин 1982: 98–102; Malkiel 1990: 159, 45]. Затова трябва да признаем, че

етимологизацията на звукосимволичната лексика само въз основа на съобразяване със символната функция на конкретни звукове (вж. такъв подход във [Воронин 1990; Михалев 2010]) има ограничени възможности. В статия, посветена на съобразяването с иконичните елементи в етимологичните изследвания, където се спира основно на символиката на конкретни звукове, Б. Д. Джоузеф прави извода, че „иконичността и етимологията не са естествено противопоставени една на друга”, но отбелязва също така, че е „важно да бъдем реалисти и дори в известна степен песимисти относно приложимостта на подобни методи като цяло” [Joseph 1987: 21]. Стремещът на всяка цена да се търси в звука значение може да доведе до такива трудно доказуеми твърдения като това, че в английски съгласният звук *b* се свързва иконично с представата за оказване на натиск върху бариера и нейното пробиване, илюстрирано чрез англ. *birth*, *bear*, *baby* [Magnus 2001: 182]. Дори да допуснем, че в първите две думи това е възможно, за *baby* е безспорно, че е детска бълболна дума. Освен това етимологизацията, базирана преди всичко на символиката на конкретни звукове, съдържа известен риск и поради нееднозначността на самата символизация. Например относно символизиращата функция на височестотните предни гласни [*i*, *e*] е отбелязвано свързването с представата за нещо малко [Ohalá 1994: 340–341], а и нещо ярко [Waugh 1993: 74]; на нискочестотните задни гласни [*a*, *o*, *u*] – с представата за нещо голямо [Ohalá 1994: 340–341], а и нещо тъмно [Waugh 1993: 74]; на лабиалните задни гласни [*o*, *u*] – с представата за нещо заоблено, топчесто, изпъкнало [Воронин 1982: 98–102] и др.

От всички признаци на звукосимволичните думи от диахронна гледна точка най-устойчив и следователно най-надежден за тяхното разпознаване се оказва р е д у п л и к а ц и я т а. Като структурен признак тя най-трудно се подлага на „маскировка”. Ако в дадена дума е налице редупликация и няма възможност тя да получи морфологична трактовка, нейната функция в думата може да бъде словообразователна, а думата – фонетично мотивирана. Както отбелязва С. С. Шляхова, „обикновената дума, която съдържа

редуплициран компонент, по всяка вероятност е „израснала” от фоносемантична маргиналия”, т.е. от примарно мотивирана единица [Шляхова 2005: 89]. Ако се наблюдават паралелни случаи на изразяване на едно и също значение (или значения, изводими от едно също изходно значение) от форми, съдържащи редуплицирани звукови комплекси, този факт може да свидетелства за пряката връзка между формата и значението на думите, т.е. за звукоизобразителност. Такива допълнителни факти, като формална вариативност, разнообразие на значенията, изразявани от една и съща форма или близки форми с редупликация, подкрепят хипотезата за звукоизобразителен произход на думата. И ако няма основание за предполагагане на звукоподражателна мотивираност, за връзка между звукова форма и „звуково” значение, то може да се предположи звукоимволична мотивираност, основана на синестезия (или синестемия). Ср. например формално-семантичния паралелизъм на такива славянски названия на малки топчести предмети, като лит. диал. *buř-bul-as*⁶ ‘топче, парче’, *bam-bòl-ikas* ‘предмет с овална форма, топче’, лит. *gù-gul-as* ‘топче’, *kar-kól-as* ‘топче’, *kañ-kal-as* ‘овален предмет, топче’, *kun-kól-as* ‘топче’, *kun-kùl-is*, *kuñ-kal-as* също [LKŽ], рус. диал. *ga-gár-ышки* ‘малки топчета’ [СРНГ, VI: 89], бълг. диал. *кар-кал-éга* ‘шишарка’ (цит. по [БЕР, II: 248]), *nú-пол-ец* ‘валчесто тяло’, *пу-нъл-чя* ‘топчица’ [Геров, IV: 398], срхр. *bu-bùl-ica* ‘взел в прежда’ [RJA, I: 702] и др.; гальовни обръщания, като пол. *bo-bo* гальовно обръщение за малко дете [Doroszewski, I: 582], рус. диал. *бү-б-ик* гальовно обръщение [СРНГ, III: 233], *мор-мул-ёнок* ‘мил, любим’ [СРНГ, XVIII: 268], бълг. диал. *мòр-мул-ец*, *мòр-мул-че* ‘дете в утробата на майка си’ (цит. по [БЕР, IV: 245]), рус. диал. *nú-пл-ыш* ‘новородено, бебе’ [СРНГ, XXX: 129], *пу-пыр-ыш* ‘дете’ (цит. по [Фасмер, III: 408]) и др.; названия на големии, груби предмети, като укр. диал. *бам-бур-á* ‘едър груб предмет’ (цит. по [ЕСУМ, I: 131]), чеш. *bam-bul-a* ‘кръгло лице; дебела буза’

⁶ Идентифицираните редуплицирани звукови комплекси за по-голяма яснота са отделени с тирета.

(цит. по [ЭССЯ, II: 231]), белорус. *бэм-баль* ‘нещо много натегнато, твърдо, голямо’ (цит. по [Лаучюте 1982: 36]), бълг. диал. *пум-пал-ица* ‘голям камък’ (цит. по [БЕР, V: 852]), *ба-бáн-чес* ‘голям, обемист’, *бў-бр-ес* ‘пълен в лицето, бузест’ [Илчев 1962: 185, 186]; кривите предмети, като бълг. диал. *кър-кол-ица* ‘лъкатушна линия’ (цит. по [БЕР, III: 206]), разг. *гер-гел-ици* ‘нечетливо писмо’, рус. диал. *го-гўл-ечка* ‘огънатият край на бастун’ [СРНГ, VI: 265], доллуж. *ко-кул-ка* ‘кукичка на въдица’ [Мука, I: 654]; ритмични колебателни движения, като бълг. диал. *тън-тўр-кам* ‘клатя’ [Петков 1974: 145], рус. диал. *гў-гал-а* ‘люлка’, *гў-г-аться* ‘люлея се’ [СРНГ, VII: 198], чеш. диал. *bam-bul-ati* ‘клатя, люлея’ (цит. по [Machek 1971: 44]); надутото, предизвикателно поведение, като: рус. диал. *го-гол-и́ться* ‘контя се, гиздя се, труфя се’ [СРНГ, VI: 262], *хоро-хор-иться* ‘важничка, превземам се’ [Даль 1955, IV: 561], укр. диал. *го-гór-итися* ‘важничка, пъча се, надувам се’ (цит. по [ЕСУМ, I: 543]), сръхр. *dr-dur-itiť se* ‘пъча се, надувам се’ (цит. по [Skok, I: 431]), бълг. диал. *кór-к-ам се* ‘надувам се, големея се’ (цит. по [БЕР, II: 640]) и др.

Наблюдаваният формално-семантичен паралелизъм между форми с пълна (CṘ-CṘ-, CVR-CVR-, CV-CV-) или непълна редупликация (CV-CVR-, CV-CṘ- или CṘ-C-, CVR-C-) свидетелства за неговия неслучаен характер. Той може да бъде обяснен с иконичността на названията, с пряката връзка между тяхната звуковата форма и изразяваното „незвукОВОТО” значение. Всъщност друго обяснение този паралелизъм не би могъл и да получи.

Семантиката на звуко-символичните думи с редупликация се е формирала на базата на иконичността на самите звукове и иконичността на редупликацията, за която в парадигмата на когнитивната лингвистика е доказано, че се свързва с образите на б е б е т о (защото редупликацията характеризира речта му), п о в т о р е н и е т о (защото повторението на даден звуков комплекс може да имитира повторението на дадено събитие) и м н о ж е с т в е н о с т т а (защото наличието на повече от един звуков комплекс може да имитира идеята за множественост). От тези иконич-

но обозначаващи образи чрез семантично развитие по правилата на радиалната категория, най-често чрез когнитивната операция инференция, се създават други значения, например: ‘бебе’ > ‘малък топчест предмет’ (бебето е малко, „пухкаво”, заоблено); ‘бебе’ > ‘нещо мило’ (връзката между бебето и обичта, привързаността е прагматически естествена); ‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ (към разпространение води наличието на много обекти на много места) > ‘нещо голямо’ (разпространенето води до увеличаване на обема на обекта) / ‘надуто, предизвикателно поведение’; ‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘нещо нееднородно’ (липсата на еднообразие в състоянието на обектите метафорично се свързва с липсата на еднообразие в тяхната локализация, резултат от разпространението) > ‘нещо криво’ (кривото се състои от нееднородни елементи) и т.н. (вж. по-подробно [Regier 1998: 887–889; Колева-Златева 2008a: 246–254]).

Разбира се, редупликацията в известна степен може да се подлага на „замаскиране”. Това е възможно, първо, заради извършване на дисимилационни изменения на повтарящите се звукове с цел облекчаване на артикулацията. Както отбелязва А. Мейе, повтарянето на сонанта води до неудобство, което се преодолява с дисимилационни изменения. Затова в думите с редупликация сонантите **r* или **l* понякога се заменят с **n* или **i* [Мейе 1938: 197]. Дисимилационни промени могат да засегнат също консонантите и вокалите в повтаряния звуков комплекс. Ср. например: белорус. *бур-бал-ка*, *бул-дыр*, *бур-дыр* ‘водно мехурче’ [Байкоў-Некрашэвіч] – последните две форми с дисимилационни изменения на консонантите по място на образуване: *б – б > б – д*; пол. диал. *gi-gl-ać* ‘гъделичкама’ [SIGP], бълг. *гъ-дел* (цит. по [БЕР, I: 299]) – втората форма с дисимиляция на консонантите по място на образуване: *г – г > г – д*; пол. *gał-gan*, диал. *gał-kun* ‘дрипав парцал; вещ без стойност; стара дреха’ [Karłowicz-Kryński-Niedźwiedzki, I: 798] – втората форма с дисимиляция на консонантите по звучност/беззвучност: *г – г > г – к*; укр. *буль-б-а* ‘гулия, Helianthus tuberosus L.’, диал. ‘дребен картоф’, укр. диал. *буль-м-а*

‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 291]) – втората форма с дисимиляция на редуплицирания консонант по начин на образуване: $\bar{b} - \bar{b} > \bar{b} > m$; рус. диал. *ко-бур-я́тсья* ‘премятам се, търкувам се презглава’ [ССРНГ: 227] – форма с дисимиляция на консонантите по място на образуване и по звучност / беззвучност: $k - k > k - \bar{b}$ (ср. с рус. диал. *ку-кор-э́згатсья* ‘премятам се презглава’ [СРНГ, XVI: 43]); словен. *trá-mor-i*, *brá-mor-i* ‘скрофулоза (туберкулоза на кожата с подуване на лимфните възли – бележката моя: Ж. К-З.)’ (цит. по [Bezljaj, II: 199]) – втората форма с дисимиляция на консонантите по начин на образуване $b - m < m - m$; пол. диал. *gara-gol-a* ‘картоф’, укр. диал. *гара-го́л-я*, *гара-бо́л-я* също (цит. по [ЕСУМ, I: 137, 470]) – последната форма с дисимиляция на редуплицирания консонант по място на образуване: $r - r > r - \bar{b}$ или е резултат от контакминация с укр. диал. *бара-бол-я* ‘гулия’ (цит. по [ЕСУМ, I: 138]).

Освен това редуплицираните звукове, попадайки в различно обкръжение, се подчиняват на действието на различни фонетични закони и еволюират различно. Ср. например: бълг. диал. *кур-чел-йбам се* ‘люлея се’ (цит. по [БЕР, III: 151]) – форма с развитие на редуплицирания консонант по правилата на първа палатализация; пол. *gru-zel*, *gru-zl-a*, диал. *gru-ziel*, *gru-zol* ‘топче’, *gru-žl-a* ‘топче пръст’ (цит. по [Boryś 2005: 183]) – форми с развитие на редуплицирания консонант по правилата на втора палатализация (без да са налице съответните условия, вероятно поради извършване на палатализацията във време, когато действа законът за втора палатализация); рус. диал. *гу-жэ́ль* ‘връв за спускане под лед, към единия край на която е завързана кука с примамка’ [СРНГ, VII: 204] – форма с развитие $g > \check{z}$ по първа палатализация пред *e* (ср. с рус. диал. *го-зу́л-ечка* ‘огънатият край на бастун’ [СРНГ, VI: 265]); рус. диал. *ко́л-ч-и́ть* ‘куцам’ [СРНГ, XIV: 203] – форма с развитие на редуплицирания консонант по правилата на първа палатализация.

Затъмняването на редупликацията може да се извърши и заради незакономерни фонетични промени във връзка с емотивността, експресивността на звукосимволичните думи. Често това се постига чрез палатализация. Ср. например: бълг. *ши́-кал-ка*

‘плод на хвойнови растения; образуване като орех върху дъбови клонки’, *ши-кл-а* ‘шишарка; жълъд’ [Геров, V: 580], *ши-кл-а* ‘шикалка’ [Шклифов 1977: 326] – форма с експресивна палатализация $k - k > k' - k$, осъществена още в предпращлавянската епоха с последвала промяна $s - k > \check{s} - k$; укр. диал. *гѳн-дзуль* ‘сплъстено топче в козина’, *гѳн-дзиль*, *гѳн-дзурь*, *гѳн-дзур-я*, *гѳн-зель*, *гѳн-зиль* също (цит. по [ЕСУМ, I: 560]) – форми с експресивна палатализация на редуплицирания консонант и последвала палатализация промяна: $g - g > g - g' > g - (d)z$ (ср. с укр. диал. *ган-гѳл-уки* ‘топчета от изпражнения в козина’ (цит. по [ЕСУМ, I: 467])); бълг. диал. *чу-к-а* ‘голяма подутина по тяло от удар’ [Стойчев 1965: 303] – форма с експресивна палатализация на редуплицирания консонант и последвала палатализация промяна: $k - k > k' - k > ч - k$; рус. диал. *ко-кѳр-а* ‘буца (пръст, сняг и т.н.)’, *ко-кѳр-ки* ‘буци пръст, сухи или замръзнали буци пръст’ [СРНГ, XIV: 94, 97], *ко-кѳр-ка* ‘буца пръст’ [СРНГ, XIV: 105], рус. диал. *ко-чѳр-а* ‘буца пръст’ [СРНГ, XV: 135] – последната форма с експресивна палатализация $k - k'$ и последвала промяна $k' > ч$; чеш. *ко-кош-ка* ‘овчарска торбичка, Capsella’ [PSJČ, II: 185], бълг. диал. *ко-кѳш-ка* обикновено в мн. ч. ‘вид детелина с кълбовидни съцветия’ [Илчев 1962: 193] – форми с експресивно \check{s} на мястото на l ; рус. диал. *ба-ла-бѳл-ка* ‘кръгла риболовна плувка, която се използва в различни риболовни уреди: мрежи, серкмета и др.’, *бара-бѳш-ка* ‘риболовна плувка’ [СРНГ, II: 66, 102] – втората форма също с експресивно $ш$ на мястото на l ; срхр. *ba-bŭr-a*, *ba-bŭr-ica* ‘galla’ [RJA, I: 136], сръб. *бѳ-бор-ошка* ‘жълъд’, *ба-буш-ка* ‘неузрял плод на дъб’, *бѳ-буш-ка* ‘жълъд’ (цит. по [EPCJ, II: 37, 38]) – последните две форми с експресивно \check{s} на мястото на r (ако \check{s} е елемент на редупликанта, а не е наставка).

Замаскирането на редупликацията може да се дължи и на промени поради контаминация, която не е рядко явление сред звукосимволичните думи поради формално и семантично сходство на много от тях. Ср. например: бълг. диал. *барам-бѳй*, *брам-бѳй*, *брѳм-бѳй*, *брѳм-бол-е*, *брѳм-бул-е* ‘картофи’ (цит. по [БЕР, I: 32]) – с въз-

можна контаминация на названия на малки топчести предмети от типа на **bam-bul-* и **bar-bor / *bar-bol / *bar-boj*; рус. *хара-бóръ-я* ‘краища на износена дреха’ [Даль 1955, IV: 543] – форма с възможна контаминация между форми от типа на рус. диал. *бала-бóл-ки* ‘изпокъсани, люлеещи се краища на рокля; дрипи’ [СРНГ, II: 66] и *хор-хóр-ы* ‘мръсни дрипи, висящи от износена дреха’, *хоро-хор-ки* ‘парцали’ (цит. по [Варбот 1981: 39]).

Разгледаните прояви на замаскиране на редупликацията са прогнозируеми и затова редуплицираните форми могат да бъдат разпознавани в етимологичния анализ.

За иконичността на звукосимволичната дума може да свидетелства и нейното формално сходство със звукоподражателни думи. Ср.: бълг. диал. *гъ-гр-я* ‘къдря’ и *гъ-гр-я* ‘говоря’ (цит. по [БЕР, I: 298–299]); пол. диал. *та-тл-а́с* ‘ровя в нещо; обличам се небрежно’ и *та-тл-а́с* ‘говоря неясно’ [SGP, III: 108]; рус. диал. *ко-кл-ячить* ‘правя нещо лошо, майстрою как да е, човъркам’ и *ко-кл-ячить* ‘говоря глупаво’ [СРНГ, XIV: 90]; рус. диал. *кóл-ч-и́ть* ‘куцам’ и *кóл-ч-и́ть* ‘говоря’ [СРНГ, XIV: 203]; бълг. диал. *кѐ-кер* ‘с изпъкнали очи’, *раз-ке-кѐр-я се* ‘разкраща се; лягам на земята с опънати настрана ръце и крака’ и *кѐ-кер-я* ‘говоря, бърборя с висок и креслив глас’ (цит. по [БЕР, II: 318]); укр. *бала-ба́н-ка* ‘много едър сорт картофи’, *бала-бо́н-ка* ‘вид клубеноплодно растение, подобно на картоф’ и *бала-бо́н-и́ти* ‘звъня, дрънкам (например със звънче, дрънкалки), *бала-бо́н* ‘звънче, дрънкалка’ [Гринченко, I: 23]; рус. диал. *кóл-ч-и́ть* ‘куцам’ и *кóл-ч-и́ть* ‘говоря’ [СРНГ, XIV: 203] и др.

Формалното сходство между звукосимволичните и звукоподражателните думи е отбелязвано и от други лингвисти (вж. например [Поливанов 1968: 304; Москов 1969: 435]). Това сходство трябва да се разглеждат не като доказателство за звукоподражателен произход на думите с „незвукоподражателни” значения, а преди всичко като свидетелство за ограничените възможности на езика да произвежда иконични обозначения, често образувани чрез редупликация на звукови комплекси, съдържащи сонанти.

Може да се мисли също, че понякога звукоподражателни думи стават формални образци за създаване на звукосимволични думи. Не е без значение и това, че и едните, и другите са експресивни и/или емотивни обозначения. С други думи, звукоподражателното образуване, тъй като е експресивно (и/или емотивно) обозначение, може да стане образец за създаването на експресивно (и/или емотивно) звукосимволично обозначение. За такава възможност свидетелстват случаите на формално съвпадане на звукосимволични думи със заимствани звукоподражания. Ср. например бълг. диал. *лан-гър-ица* ‘лоша храна’, *лун-гур-дия* ‘също’, за които е налице формално съвпадане със заетото от турски звукоподражателно междуметие *лангър-лангър* ‘звукоподражание на шум’ (цит. по [Москов 1969: 479], който отбелязва, че не е ясно, в какво именно се състои звукоподражателната същност на лошата храна). Възниква въпросът не би ли трябвало да разглеждаме онома-топеичните образувания с „незвукови” значения като звукоподражателни по произход. Ще отбележим, че ако се извършваше цялостно развитие на звукоподражателната дума, с участието и на нейното значение, би могло да се мисли за звукоподражателен генезис. В дадения случай обаче не се извършва семантично развитие на значението на звукоподражателна дума чрез механизмите на метафората или метонимията, а се осъществява основано на синестезията (или синестемията) свързване на „незвуково” значение със звуков образец, създаден от звукоподражание.

Идентифицирането на звукосимволичния и въобще на звукоизобразителния произход на дадена изследвана дума има като следствие различната трактовка на понятието *д и а х р о н н о т ъ ж д е с т в о* на морфемата (в дадения случа на коренната), което е базово понятие в етимологията и въобще в сравнително-историческото езикознание.

5. Трактовка на понятието „диахронно тъждество“ относно звукосимволичните морфемни

Две морфемни са диахронно тъждествени, ако са резултат от различна еволюция на една и съща морфема, употребявано по-рано, или представляват различен етап от нейното развитие. Диахронното тъждество на морфемите, които са арбитражни знаци, се доказва въз основа на прилагане на сравнително-историческия метод с цялата съвкупност от формулираните фонетични закони (относно езиковата форма) и фактите на семантичната типология (относно значението). Само съвместното прилагане на критериите на формалната и семантичната реконструкция е способно да идентифицира морфемата, да разграничи случаите на древна омонимия. Ще отбележим, че именно относно арбитражните знаци на езика е установена безизключителността на фонетичните закони, която се превърна в основен постулат на историческата лингвистика.

За корените на фонетично мотивираните думи, за които е доказан (1) специфичен невролингвистичен статус, (2) първоначална формална и семантична дифузност, (3) емотивност и експресивност, водещи към формална и семантична вариативност, заедно с установената (3) креативност на индивида, който може свободно да видоизменя формата на звукоизобразителната дума за изразяване на допълнителна експресивност, емотивност, а също (4) съпротивата на формалните промени поради иконичността на звуковата форма, диахронното тъждество не може да бъде доказано чрез сравнително-историческия метод с прилагане на безизключителните фонетични закони. Именно затова в руслото на младограматическите традиции звукоизобразителната лексика не е могла да бъде изследвана и това е довело до нейното игнориране. Както отбелязва В. И. Абаев в своята програмна статия, посветена на етимологията, при изследване на формалната еволюция на звукосимволичните думи се изисква „по-гъвкав подход“ към фоне-

тичните закони [1986: 16]. Трябва да подчертаем, че този погъвкав подход не означава волунтаризъм и неаргументирано пренебрегване на научните правила за изследване на езиковата форма в диахрония. Тези правила обаче са формулирани въз основа на наблюдения над еволюцията на обикновените, арбитрарните знакови единици. При звукоизобразителните елементи на езика действат други правила. Правило на развитието на звукоизобразителната дума е именно нейната нерегулярност, различаване от обикновените думи, контаминиране с други звукоизобразителни думи поради формална и семантична близост. Тази нерегулярност има своите предпоставки, които са от невролингвистично, прагматическо и семиотично естество. Ще отбележим, че като ненаучен следва да се определи именно подходът, при който етимологът догматично се придържа към безизключителните фонетични закони, когато изследва етимологията на звукоизобразителни думи. Трябва да подчертаем, че всички нарушения на нормите на формалната и семантичната еволюция от стана на звукоизобразителната лексика се осъществяват във време, когато тяхната иконичност и емотивност са все още живи. Нарушавайки еволюционните норми още в зората на своето съществуване, наследниците на един и същ дифузен звукоизобразителен етимон губят регулярните съответствия помежду си, доказвани от строги правила. Затова диахронното тъждество на родствени звукоимовлични морфемии трябва да се приема съвсем общо, с допускане на известни отклонения и реконструкция не на фонемии, а на фонемотипове, описвани чрез артикулационните характеристики на фонемите, например преградна устнена (*p/b*), преградна веларна (*k/g*), или само веларна (*k/g/x*), плавна сонорна (*r/l*), предна гласна (*i/e*) и т.н. От фонемотиповете трябва да могат да бъдат извеждани редуващите се фонемии на звуковата форма на наследниците на звукоимовлични етимонии.

Формалната вариативност на звукоимовличните думии, която може да стане предпоставка за установяване на незакономерни (с оглед на фонетичните закони) съответствия между континуантите на един и същ звукоимовличен етимон много добре се

иллюстрира чрез примери в рамките на един и същ език. Ср. следните редици от думи със съвпадащи или близки значения, които могат да бъдат от звуко-символичен произход на базата на доказан формално-семантичен паралелизъм (изразяване на едни и същи „незвукови“ значения от форми с редупликация): срхр. *bum-bir*, *bum-bor* ‘плацента’ (цит. по [Skok, I: 236]) (‘плацента’ < ‘мехур’); пол. диал. *bur-bul-ka*, *bur-bul-ka* ‘мехур’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki: 235]; чеш. диал. *bam-bul-ati*, *bam-był-ati*, *bom-bol-ati*, *bom-běl-at*, *bom-bul-at* ‘махвам, давам знак с ръка; клатя, люлея’ (цит. по [Machek 1971: 44]); рус. диал. *ха-хул-ка* ‘парцал’, *хо-холье* ‘парцали’ (цит. по [ЭССЯ VIII: 11, 55–56]); рус. диал. *шу-шұл-ки*, *шў-шер-а* ‘стари дрипи’ (цит. по [Фасмер, IV: 493–494]); рус. диал. (*сестъ на*) *ко-кор-ѣжки* мн. ч. ‘клякам’, (*сидеть на*) *ко-кўр-ках* мн. ч. ‘клекча’ [СРНГ, XIV: 95, 105], (*сестъ на*) *ку-кўр-ки* мн. ч. ‘клекна’ [СРНГ, XVI: 34], (*сестъ на*) *ку-кўр-ки* мн. ч. ‘клекна’ [СРНГ, XVI: 46]; рус. *ца-ца*, *ця-ця*, *ца-ц-ка* ‘послушно детенце’ [Даль 1955, IV: 571]; бълг. диал. *ши-шұл-къ*, *шу-шұл-къ* ‘царевичен кочан със зърната’ [Бояджиев 1971: 105, 106], *шу-шур-ага* ‘оронен кочан царица’ [Геров, V: 591] и др. Без съмнение корените на тези редици от думи с редуване на съгласни (по звучност / беззвучност, твърдост / мекост, начин на образуване), на гласни, на сонори са диахронно тъждествени.

Подобни формално-семантични отношения могат да бъдат наблюдавани и между думи от различни езици, които също могат да бъдат трактувани като диахронно тъждествени. Ср. например рус. диал. *нў-нор* ‘пришка на тялото’ [СРНГ, XXXIII: 131], *нў-ныр* също [СРНГ, XXXIII: 132], бълг. *ну-нўр-ка* ‘пъпка’ (цит. по [БЕР, V: 857]); доллуж. *bom-bol-ica* ‘продълговат оток’ [Мука, I: 63], горлуж. *bom-bl-a*, *bom-bjel* също (цит. по [Schuster-Šewc, II: 51]); белорус. *бэм-баль* ‘мехур след изгаряне’, *бам-бал-і* ‘мехури в локвите по време на силен дъжд’ (цит. по [Лаучюте 1982: 36]), укр. диал. *бóm-бель* ‘пришка’ (цит. по [ЕСУМ, I: 228]), пол. *bq-bel*, *bę-bel*, *pę-pel* ‘мехур’, стпол. *bom-bel*, *bq-bol* ‘мехур; кухня в отливка’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 108], *pq-pyl* мн. ч. ‘мехури

по тялото’ (цит. по [Bańkowski 2000, I: 38]), бълг. диал. *бум-бу̀л-и* ‘мехури’ [Архив за БДР]; укр. диал. *вер-вел-á* ‘дълъг като върлина човек’, *вер-гел-á* също, *вир-гел-а* ‘здравеняк’, *вер-гíл-о* ‘висок непохватен човек’ (цит. по [ЕСУМ, I: 352]), рус. *вер-зýл-а* ‘висок непохватен човек’ [Даль 1955, I: 181] и др.

Диахронно тъждествени могат да бъдат и вариращи звуко-символични форми с пълна и непълна редупликация, каквито не рядко могат да бъдат наблюдавани и в рамките на един и същ език. Ср.: бълг. диал. *га-зýл-ка* ‘издигнато място в градина, нива, ливада’ и *гар-зýл-ка* също [Стойчев 1970: 162 – 163]; бълг. диал. *дзýн-дз-а* ‘подутина от удар по тялото’, *дзýн-дз-а* ‘подутина от удар’ (цит. по [БЕР, I: 377, 378]), *дзýн-дзал-ъ* ‘подутина на главата от удар’ [Евстатиева 1971: 170]; срхр. *mr-moʎ-ak*, *mr-mʎ-ac*, *mr-mʎ-ak*, *mr-mʎ-ac* ‘попова лъжичка’ и *mr-m-ak* също [RJA, VII: 71–75]; укр. диал. *бém-бул* ‘глупак, будала’ и *бém-б-а* също (цит. по [ЕСУМ, I: 166]); стпол. *bom-bel*, *bq-bol* ‘мехур; кухня в отливка’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 108] и пол. диал. *bom-b-a* ‘голям мехур’ (цит. по [SP, I: 346]); срхр. *dùn-dar-a* ‘висока, набита, дебела жена’, срхр. *dùn-d-a* ‘висока, яка, пълна жена’ [RJA, II: 888]; рус. диал. *дун-дýл-я* ‘глупав, висок, несъразмерен човек’, *дун-дул-ýк* ‘глупак, будала’, *дун-д-ýк* ‘безделник, лентяй; глупав инат невежа; висок, прегърбен човек; дебелак’ [СРНГ, VIII: 258]; стгр. *кро-ка̀л-η* ‘камъче’ и *крó-к-η* също [Liddell–Scott]; гр. *ко-ка̀р-ι*, *ков-ка̀р-ι* ‘арпаджик’, диал. *кор-ка̀р* ‘арпаджик’ (цит. по [Соболев 2001: 85]); лит. *gar-gal-as*, *gur-gól-as* ‘възел или неравност в прежда’ и *gùr-g-a* също [LKŽ]; лит. *gùn-gar-a*, *gun-gur-ys* ‘кривина’ и *gùn-g-a* също [LKŽ]. Формите с пълна редупликация трябва да бъдат смятани за изходни по отношение на паралелните форми с непълна редупликация, които могат да бъдат получени в резултат на изменения, дължащи се на синтагматична икономия.

Въпросът за диахронното тъждество на звуко-символичните морфеми трябва да се решава, като се вземат под внимание и допустимите семантични различия между тях, възможността за семантично развитие от първоначални дифузни значения. В случаите с

редупликация трябва да се взема под внимание и ролята на редупликацията във формирането на семантиката на думите. Например въз основа на семантични и формални критерии като диахронно тъждествени могат да бъдат разглеждани например стпол. *go-gól-ka* ‘млад завръз върху овошка’, пол. *gu-gul-a* ‘плод на малина, още не узрял, леко порозовял’, диал. *gu-gul-ka* ‘неузрял плод на вишна’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 866, 939], значенията на които могат да бъдат изведени от първоначално по-общо значение ‘малък топчест предмет’, развито от образа на бебето, иконично изобразяван от редуплицираната форма (вж. по-горе). Формалните различия на думите могат да бъдат обяснени като дължащи се на закономерната за звукоизобразителните думи формална вариативност. От първоначално дифузно значение ‘малък топчест предмет’, формирано звукоимовно, са изводими и значенията на бълг. *шй-кал-ка* ‘плод на хвойнови растения; образуване като орех върху дъбови клонки’, *шй-кл-а* ‘шишарка; жълд’ [Геров, V: 580], *шй-кл-а* ‘шикалка’ [Шклифов 1977: 326], *шй-кал-ка* ‘неоронен царевичен кочан’ [Стойчев 1965: 305], *шй-кл-а* ‘царевичен плод с листата; царевичен кочан със зърната’ [Вакарелска–Чобанска 2005: 388], *шй-къл-къ* ‘пъпковиден израстък на дърво’ [Ковачев 1970: 50], *шй-кал-ка* ‘валчесто малко кухо образуване върху стебло на дъб и други дървенисти растения’ [Стойчев 1970: 219]. Всъщност само по този начин може да бъде обяснена връзката между значенията на тези съвпадащи по форма названия. Също и в извежданите от **gro-gʷ-* (**gor-gʷ-*), **gre-gʷ-* славянски и балтийски названия за ‘страшен’ и ‘красив’ (бълг. *грóзен* ‘страшен; грозен’, рус. *грóзный* ‘страшен’, лит. *gražūs* ‘красив’ и др.), които на пръв поглед изглеждат като омонимични, могат да бъдат открити диахронно тъждествени корени, за които е възможен семантичен развой от значение, създадено звукоимовно от форма с редупликация: ‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘разперване на перата при птиците’ > ‘заплаха’ / ‘красота’. Вж. по-подробно част „Към етимологията на слав. **grozънь(jь)* ‘стра-

шен; уродлив, грозен' и лит. *gražus* 'красив' (Звукосимволичната лексика в етимологичния анализ)".

Имайки предвид казаното дотук, ще отбележим, че като диахронно тъждествени могат да бъдат признати редици от думи от родствени езици със значения, изводими от едни и същи първоначални дифузни звукосимволични значения, проявяващи разнообразна вариативност, състояща се в различия между гласните и съгласните по определени артикулационни признаци, различия в сонантите, типове редупликация. Ср. следните редици названия:

бълг. диал. бълг. диал. *гъ-гр-я* 'къдря', *гъ-гр-ав* 'къдрав' (цит. по [БЕР, I: 299]), срхр. *гр-гуль-ица*, *гр-гуль-ица* 'кичур коса' [РСА, III: 593], *gr-gur-ov* 'къдрав (за коса)' (цит. по [Skok, I: 616]), бълг. *ку-кур-ав* 'къдрав' (цит. по [БЕР, III: 106]), *ко-кор-инки* 'къдрици' [Стойчев 1965: 179], *ко-кръ-дав* 'къдрав', *ко-кръ-тка* 'къдрица' [Мартинов 1958: 779], *ку-кур-ушкы* 'къдрици' [Геров, II: 430], словен. *ko-kor-a* 'къдрица' [Pleteršnik, I: 420], срхр. *ko-kòr-av*, *ku-kur-av* 'къдрав' [RJA, V: 170, 764], *къ-кр-я* 'къдря' (цит. по [БЕР, III: 187]), стчеш. *ku-čer-a* 'къдрав човек' [Gebauer, II: 171], рус. *кур-ч-авый* 'къдрав', *ку-чер-явый* също [Ожегов–Шведова] и др.;

укр. *ба-бр-атися* 'ровя се в мръсотия, занимавам се с мръсна работа', *бо-бл-ятися* 'бърникам с ръце в нещо течено, меко, например в тесто; цапам се' [Гринченко, I: 15], *ба-бр-ати* 'цапам', *бе-бр-ати* 'цапам', *ба-бл-ятися* 'цапам се' (цит. по [ЕСУМ, I: 106]), пол. диал. *ba-br-ać* 'цапам' [SSG], словаш. диал. *br-bl-at'sa* 'цапам се, каля се' (цит. по [ЭССЯ, III: 122]), рус. диал. *барá-б-ать* 'цапам' [СРНГ, II: 99–100], пол. *ра-пр-аć*, диал. *пар-р-аć*, рядко *ра-прз-аć*, *ра-прз-уć się* 'цапам' [Kałowicz–Kryński–Niedźwiedzki, IV: 48], диал. *ра-пр-аć* 'цапам' [SSG], чеш. *pi-pl-ati* 'цапам, развалям' (цит. по [Machek 1971: 450]), бълг. диал. *пър-пұл-ав* 'прашен, нечист, мръсен' (цит. по [БЕР, VI: 101]), укр. диал. *па-пл-я* 'мокро време', *па-пл-юга* 'немарлива жена, повлекана, проститутка' [Желеховский–Недільский, II: 601] (< 'цапам');

лат. *can-cer* ‘рак, краб’ [Lewis–Short], стрг. *kap-kív-oc* [Liddell–Scott], стинд. *kar-k-ata*, бенгали *kā-kr-ā*, ория *kān-kaṛ-ā*, *ka-kaṛ-ā*, хинди *ke-kr-ā*, синхалесе *ka-kul-uvā* също [Turner 1966: 142];

рус. диал. *гур-гъл-я* ‘подутина на тялото’ [СРНГ, VII: 238], укр. диал. *гур-гъл-я*, *гур-гъл-а*, *гор-гъл-я* ‘брадавица’ (цит. по [Рудницкий, I: 890]), ‘подутина, цицина’ (цит. по [ЕСУМ, I: 623]), бълг. диал. *вър-гл-а* ‘цицина на главата’, *вър-гъл-ец* ‘подутина...’ [Шклифов 1977: 219], *вър-г-а* ‘оток от удар...’ (цит. по [БЕР, I: 209]).

При етимологизацията на звукосимволична лексика трябва да се има предвид, че заради пряката връзка между форма и значение в различни езици и диалекти напълно независимо биха могли да бъдат образувани звукосимволични думи, които изглеждат диахронно тъждествени, т. е. могат да бъдат изведени от един и същ вариращ звукосимволичен етимон с допускане и на последвали нерегулярни промени. В такъв случай става дума за мнимо диахронно тъждество. Особено, когато е налице формално съвпадане на думи в неблизкородствени езици, изразяващи едни и същи звукосимволични значения с общ характер, не може категорично да се твърди, че те са родствени. Ср. например рум. *go-gol-oi* ‘малък топчест предмет’ [DEX], др-гр. *γο-γγύλ-ος* ‘топчест’ [Liddell–Scott], лит. диал. *gù-gul-as* ‘топче’ [LKŽ], за които е възможен независим произход. Разбира се и общият произход на думите не е изключен, но това не може да се твърди с голяма категоричност.

Когато тъждествени или близки форми в близкородствени езици изразяват едно и също специфично значение със звукосимволичен генезис, вероятността да имат общ произход е голяма. Това може да се твърди например за славянските названия за ‘шишарка’: словен. *šī-š-ka*, укр. *шій-ш-ка*, чеш. *šī-š-ka*, словаш. *ši-š-ka*, доллуж. *šy-š-ka*, горлуж. *ši-š-ka*, пол. *szy-sz-a*, рус. *шій-ш-ка* (цит. по [Фасмер, IV: 445]), бълг. *шій-ш-ка* [Геров, V: 583], които възлизат към псл. *šīša (умалителна форма *šīšьka). Развитието на

специфичното значение ‘шишарка’ от по-общото ‘малък топчест предмет’, изразявано от редуплицираната звукосимволична форма **šiša*, е станало преди диалектната дифференциация на праславянския език. Даденото праславянско название за ‘шишарка’ е интересно и с това, че освен редупликацията съдържа и друг формален признак, който подкрепя хипотезата за неговия звукосимволичен произход. Това е фонемата **š*, която за праславянската епоха в качеството си на новосъздадена фонема поради своята необичайност е станала привлекателна за образуване на звукосимволични думи.

При решаването на въпроса за общ или независим произход на специфични названия от близкородствени езици със звукосимволичен генезис трябва да се вземат под внимание и екстралингвистични данни. Например за следните славянски названия на картофи въз основа на формално-семантичен паралелизъм с други названия на малки топчести плодове може да бъде предположен звукосимволичен произход от етимон с първоначално значение ‘малък топчест предмет’: укр. диал. *бара-бул-я*, *бара-бон-я*, *бара-біл-ь*, *бара-бій*, *бара-бін*, *бара-бон*, *бара-бол-я*, *бала-бур-ка* ‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 137]), бълг. диал. *бара-бой*, *бара-бой-ки*, *бар-бой*, *бр-бой*, *бра-бой*, *бръ-бой* ‘картофи, *Solanum tuberosum*’ (цит. по [БЕР, I: 32]), пол. диал. *bała-bur-ka* ‘вид картофи’, *bara-bol-a* също [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 89, 96], рус. диал. *бала-беш-ка*, *бала-бол-ка* ‘плод на картоф заедно със семената, израстващ на стъблото след цъфтежа’, *бол-бѣш* обикновено мн. ч. ‘плодове на картоф, растящи на стъблото’, *бара-бош-ки* ‘картофи’, *бара-бул-я* ‘картоф’ [СРНГ, II: 65–66, 102; III: 71, 282], *бара-бол-я* ‘картоф’, *бара-бош-ка* ‘земна ябълка’ [Даль 1955, I: 47], пол. диал. *bała-bon*, *bała-bun*, *bała-ban*, *bała-baj-a*, *bała-baj-ka* ‘клубен на картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 122]) и др. Изразяването от думите значение, като специфично, конвенциализирано значение, би могло да се разглежда като доказателство за техния общ произход, но екстралингвистичният факт, че това значение би могло да възникне много след диалектната дифференциация на праславянския език,

когато картофите са били пренесени от Южна Америка (отначало в Испания през XVI век, откъдето по-късно са разпространени в Европа) и са достигнали до отделните славянски народи, отхвърля тази възможност. Всъщност по независим начин представителите на отделни славянски народи са използвали съществуващи експресивни звуко-символични названия с общо значение ‘малък топчест предмет’, вероятно първоначално с изразяване на иронично отношение към новата реалия. А тези формално близки названия с общи звуко-символични значения биха могли да имат и независим произход. Това, че картофите са били обект за назоваване с експресивни оноματοпечни звуко-символични названия се доказва още от такива думи, като: укр. диал. *бом-буль-ка*, *бом-бов-ка* (<**бом-бол-ка*) ‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 228]), *бам-буль-ка* ‘кръгъл плод (на стъблото на картоф)’ [Гринченко, I: 26], доллуж. *bam-bul-ka* ‘малък плод на стъблото на картоф’ [Muka, I: 12], укр. диал. *гал-гán* ‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, I: 459]), пол. диал. *gara-gol-a* ‘картоф’, укр. диал. *гара-гól-я*, *гара-бól-я* също (цит. по [ЕСУМ, I: 137, 470]), укр. диал. *кара-ку́л-я* ‘картоф’, пол. диал. *kara-kul-a* ‘картоф’ (цит. по [ЕСУМ, II: 384]), доллуж. *kul-k-a* ‘картоф’ [Muka, I: 740], укр. *гор-дзól-я* ‘картоф’ [Желеховский–Недільский, I: 169], пол. диал. *gor-dzol-a* ‘вид картофи’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 877] и др. Повече примери вж. в [Колева-Златева 2008а: 112–115].

Може да се направи следното обобщение. Диахронното тъждество между звуко-символични морфемии не се проявява по традиционния начин и затова не се разпознава чрез традиционно прилагане на фонетичните закони и фактите на семантичната типология. Вероятността две звуко-символични морфемии да бъдат диахронно тъждествени зависи от комплексната оценка на такива фактори, като степен на родство между езиците, формална близост, семантика (изразяване на специфични или твърде общи значения, възможност за извеждане от първоначално диффузно звуко-символично значение). В същото време при звуко-символичните думии са налице и случаи на мнимо диахронно тъждество.

6. Разпознаване на заимствания или изконния характер на звукосимволичната дума

Преди да се пристъпи към реконструкцията на етимона на звукосимволичната дума, трябва да се изолира възможността за нейния заимстван характер. Заимстването на обикновена дума се доказва преди всичко чрез синхронното ѝ тъждество с дума от друг език при невъзможност формите на двете думи да бъдат изведени от един и същ етимон чрез прилагане на фонетичните закони. Взема се по под внимание и възможността за фонетична субституция в езика-реципиент както и други критерии: морфологичен, словообразователен, ареален, историко-културен и др. (вж. [Откупщиков 2002]). За звукосимволичните както и за звукоизобразителните думи като цяло въз основа на синхронно тъждество извод за заимстване не може да бъде направен. Както беше отбелязано по-горе, заради примарната връзка между форма и значение в различни езици и диалекти независимо една от друга могат да възникнат звукоизобразителни думи, тъждествени формално и семантично. Затова синхронното формално и семантично тъждество на звукосимволични думи в различни езици не е свидетелство за заимстване. Освен това е възможно формалното съвпадане на разноезични звукосимволични думи, наследници на един и същ етимон, да се дължи това, че те не са се подчинили на фонетичните закони поради своята иконичност и емотивност. Затова при наличието на синхронно формално и семантично тъждество между думи и корени в различни езици и диалекти оноματοпеята намалява вероятността за заимстване (вж. например [Carnoy 1917: 271], който оспорва мнението на Валде, че лат. *bombus* е земка от гр. *βόμβος* ‘глух звук’ именно с аргумента, че двете думи са оноματοпеични и като такива биха могли да възникнат независимо една от друга).

Определянето на домашния или заимствания характер на формално тъждествени звукосимволични думи в различни езици се усложнява и от това, че иконичният произход на този тип думи

не е така очевиден, както е при звукоподражателните думи. Затова нерядко такива думи са сочени като заемки поради невъзможността да бъдат изведени от други думи в същия език в духа на дефиницията на Сосюр за същността на етимологията като „обяснение на думите чрез търсене на техните отношения с други думи”, свеждане на непознатото до нещо познато (вж. [1992: 221]) – дефиниция, свързана с абсолютизирането на принципа на произволност на езиковия знак. При това нерядко са правени компромиси със семантиката, формата, лингвогеографията. Нека да видим някои примери.

Например за белорус. *бџм-баль* ‘мехур след изгаряне’, *бамбал-і* ‘мехури в локвите по време на силен дъжд’ Ю. Лаучуте предполага заимстване от лит. *buĩbulas* ‘мехур (във водата и по тялото)’ ([Лаучуте 1982: 36]), за белорус. *бўр-бал-ка*, *бўр-баў-ка* ‘водно мехурче’ [ЭСБМ, II: 414] предполага заимстване от лит. *buĩbulas* ‘воден мехур’. И двете хипотези не вземат под внимание формално близките названия на мехури в други славянски езици, съответно:

укр. диал. *бџм-бель* ‘мехур на тялото, пришка’ (цит. по [ЕСУМ, I: 228]), пол. *bq-bel*, *bę-bel*, *pę-pel* ‘мехур’, стпол. *bom-bel*, *bq-bol* ‘мехур; кухня в отливка’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 108], *pq-pyl* мн. ч. ‘мехури по тялото’ (цит. по [Bańkowski 2000, I: 38]), бълг. диал. *бум-бўл-и* ‘мехури’ [Архив за БДР] и

пол. диал. *bur-bul-ka*, *bur-bul-ka* ‘мехур’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki: 235], рус. *бўр-бол-ка* ‘мехур на водна повърхност, който се образува при падане на нещо’ [Даль 1955, 349], *бур-бўл-ка* ‘мехур на водна повърхност’ [СРНГ, III: 284–285],

както и много други думи с редупликация, назоваващи мехури, като бълг. диал. *бър-бџн-ка* ‘мехурче’ [Стойчев 1965: 132], срхр. *go-goł-ak* ‘мехур’ [RJA, III: 242], бълг. диал. *гџн-гал* ‘водни мехури’ (цит. по [БЕР, I: 302], където етимологията на думата е посочена като неясна), *пџн-пур* ‘мехур’ (цит. по [БЕР, V: 35, 155], където етимологията на думата е посочена като неясна), лит. *kuĩ-*

kal-as, kun-kāl-as, kun-kól-as ‘мехур’ [LKŽ], които като типологически паралели доказват пряката връзка между формата и значенията да думите.

От семантична гледна точка неподкрепена е представената в [ЕСУМ, I: 560] хипотеза, че укр. диал. *гѳн-дзоль* ‘висулка, дрънкулка, дреболия’, *гѳн-дзѳл-я* също (форма с дисимиляция на редулицирания консонант по място и начин на образуване: $z - z > z - dz$) представлява видоизменение на заетото от пол. *konsola* ‘подставка под огледало’. От значението на полската лексема не могат да бъдат изведени значенията на формално близките укр. диал. *гѳи дзѳляк* ‘пъпка, цицина’, *гѳндзуль, гѳндзиль, гѳндзурь, гѳндзуря, гѳнзель, гѳнзиль* ‘сбито твърдо топче в козината на животно’, които са отнесени към същото етимологично гнездо в Речника. Съпоставката с доллуж. *bat-bul-a* ‘пискюлче’ [Muka, I: 12], словаш. диал. *brm-bol-ec* ‘малък топчест предмет, който виси, закачен на нещо’ [SSJ, I: 132], рус. диал. *бала-бѳл-ка* ‘блестяща висулка за украса’ [СРНГ, II: 67], както и цитираните по-горе названия на малки топчести предмети подкрепя хипотезата за фонетична мотивираност на думите.

Също и хипотезата на Махек за развитие на чеш. *bre-ber-ka, bre-ber-ice, bre-ber-ija, bre-ber-ina, b(r)e-ber-uše, ger-gel-ica* ‘домашно приготвена водка по примитивен начин’, словаш. *bre-ber-ka* ‘домашна водка’ от *treberka* ‘водка от гроздови джибри’, образувана от заетата от немски дума *Treber* ‘гроздови джибри’ [Machek 1971: 66] не взема под внимание формално-семантичния паралелизъм с такива названия на домашни алкохолни напитки като лит. диал. *birbalas* ‘лоша бира’, *birbalė* ‘домашна водка’, *gurgōlė* ‘лоша водка’, *karklinė* ‘домашна водка’, пол. *bim-ber* ‘водка, приготвена нелегално, по примитивен домашен начин’ [Doroszewski, I: 523], рус. диал. *га-гѳрь* ‘вино от грозде’ [СРНГ, VI: 89], *гѳм-з-о* ‘вино; водка’ [СРНГ, VI: 353], бълг. *гѳм-з-а* ‘сорт дребно грозде и вино’ (цит. по [БЕР, I: 302], където етимологията на думата е представена като неясна), който свидетелства за фо-

нетичната мотивираност на думите, възникнали като пейоративни звуко-символични названия на домашни алкохолни напитки.

Понякога идеи за заимстване на звуко-символични думи са изказвани заради наличието в тях на нетипични фонемни, каквито обикновено се срещат в думи от чужд произход.

Например относно бълг. диал. *джун-гал-и* мн. ч. ‘кочани от царевича’ М. Москов отбелязва, че е заемка на „незасвидетелствана турска форма” [1969: 457]. Но сравнението с други български названия на кочани царевича, които съдържат редуцирани звукови комплекси, като с *дѹ-дѹл* ‘неоронен царевичен кочан’, *дѹ-дѹл-ец* ‘оронен царевичен кочан’ [Геров, VI: 104; I: 377], *ка-кал-ѱшка*, *ка-кал-ѱшка* ‘царевичен плод без зърна; царевичен плод със зърна’, *ко-кал-ѱшка* ‘царевичен плод без зърна’, *ко-кал-ѱшка* ‘обе-лен царевичен кочан’ (цит. по [БЕР, II: 150, 532]), *ку-кул-ѱшка* ‘оронен царевичен кочан’ [Геров, II: 429], *ко-кор-ѱк* ‘царевичен кочан, увит в листата си; царевичен кочан’ [Стойчев 1970: 179], *ка-ка̀р-е* ‘малък мамул царевича’ [Молеров–Молеров 1954: 461], *ку-кур-ѱда* ‘царевичен кочан’ (цит. по [БЕР, III: 106]), *ку-кур-ѱтка* ‘царевичен кочан’ [Сакъов 1967: 327], в това число и с близките по звуков състав *га-гѱл-ки* мн. ч. ‘кочан от оронена царевича’ [Стойчев 1970: 162], *гу-гѹл-и* мн. ч. ‘растение и плод *Zea mays*’ [Геров, I: 259] и *гѹ-джал* ‘царевичен плод без листа, но със зърна’ (цит. по [БЕР, I: 292]) прави хипотезата за заемане на думата малко вероятно, още повече от незасвидетелствана форма. И в *джун-гал-и*, и в *гѹ-джал* е възможна палатализация на редуцирания консонант поради експресивност и резултат по първа палатализация: $g > g' > d\check{z}$ или съвременно експресивно развитие $g > дж$. В *джун-гал-и* може да бъде видяно и вмъкване на *n* поради експресивността на думата.

Въпросът за определяне на заимствания или изконния характер на звукоизобразителната дума е разгледан в статията на В. Скаличка, посветена на унгарската звукоизобразителна лексика (наричана от автора звукоподражателна). Ще отбележим, че в терминологично отношение В. Скаличка (както и много други

автори) не разграничава двата вида звукоизобразителни думи в зависимост от имитирания чрез звуковата форма образ – звуков или незвуков. Като критерий за разпознаване на факта на заимстване на дадена звукоизобразителна дума авторът сочи точността на предаване на извънезиковия звук чрез звуковата форма на думата. Според автора „думите... които точно предават звука, се повтарят в различните езици”, поради което формалното съвпадане на такива думи не е свидетелство за заимстване. От друга страна, В. Скаличка посочва, че „думите с ниска точност на подражаване на звука повече се различават в различните езици”. Затова авторът смята, че ако е налице формално съвпадане на такива думи в съседни езици, то налице е заимстване [1967: 284–285]. Такъв подход при доказване на заимствания характер на дадена звукоизобразителна дума е оспорим, тъй като е базиран на субективизъм при определяне на степента на сходство между звуковата форма на думата и имитирания от нея звук. Изследователите на звукоизобразителността неведнъж са отбелязвали, че дори при думите, чиято звукова форма създава представа за звуков образ, е характерно неточното предаване на извънезиковите звукове, обусловеност на звуковата форма от фонологичната система на съответния език (вж. например [Newman 2001]). Не бихме могли например да определим дали англ. *cook-a-doodle-doo* или бълг. *кукуругу* по-точно предава кукуригането на петела.

Понякога мнение за заимстване на дадена дума, за която може да се докаже звукоимовичен произход въз основа на формално-семантичен паралелизъм с други думи с редупликация, се изказва само поради факта, че в думата е налице редупликация. Както вече беше отбелязано, относно редупликацията догматично се смята, че не е свойствена на славянските и въобще на индоевропейските езици (вж. такава гледна точка в [Мейе 1938: 196–197; Hinton et al. 1994b: 9; Крючкова 2000: 73; Hurch 2005: 1]). Например относно рус. диал. *корá-кор-а* ‘малък качулат камчатски гмурец’ [СРНГ, XIV: 309] А. Е. Аникин изразява мнение, че в думата е налице редупликация на елемента *кор-*, което би трябвало да

свидетелства за чукотско-камчатски произход. Авторът отбелязва също така, че не е ясен източникът на заимстване [2000: 302]. Тази хипотеза е илюстрация на стремежа на етимолозите на всяка цена да търсят чуждоезичен произход за думи с редупликация дори ако за това няма данни. Авторът не е взел под внимание такива думи с редупликация, които в качеството си на типологически паралели доказват звукоимовичния произход на думата, като: бълг. *ко-кóр-я се* разг. ‘(за птица) разпервам се; (за човек) гордея се, надувам се, перча се’ (цит. по [БЕР, II: 539]), срхр. диал. *ко-куль* ‘перчем’ [РСА, IX, 758], бълг. диал. *ка-чу́л* ‘снопче пера на глава на птица’ (цит. по [БЕР, II: 294]), *чу-чу́л* ‘щръкнала коса, пера и прочее на главата’ [Хитов 1979: 340], словен. *kó-cálj* ‘чорлава глава, рошав (за куче)’ (цит. по [Фасмер, II: 356]), чеш. *če-čeř-iti* ‘роша, разчорлям (коса)’, словаш. *če-čer-it’* ‘също’ (цит. по [ЭССЯ, IV: 32]), бълг. *пу-пу́л-ь* ‘по-дългите пера на главата на птица’ [Геров, IV: 398], *фу-фу́ль* ‘стърчащи пера на главата на птица’ [Геров, VI: 317], *ше-ше́р-я се* ‘надувам се’ [Геров, VI: 330], рус. *хоро-хóр-иться* ‘важнича, превземам се’, диал. *хор-хóр-а* ‘опърпана, рошава кокошка’, *хо-хóр-иться* ‘важнича, превземам се’ [Даль 1955, IV: 561, 563], рус. *хо-хóл* ‘стърчащ сноп пера на главата на птица’, *хó-хл-иться* ‘(относно птици) гуша се от страх, студ, като правя перата си да настръхнат; (относно човек) в мрачно настроение съм’ [ГСС]. Общото за семантиката на тази редица от думи е обозначаването на щръкнали пера, коса, козина, горделиво поведение.

Следователно доказването на заимствания или изконния характер на дадена звукоизобразителна, и в частност звукоимовична, дума трябва да се основава на други критерии. Необходимо е съобразяването с всичко известно за същността и функционирането на този тип думи. Например за изконния характер на дадена звукоизобразителна дума може да свидетелства нейната формална и семантична вариативност. Когато такава дума се заимства от друг език или диалект, тя се заимства не във всичките си формални и семантични варианти, а най-често като еднозначна, формал-

но не варираща лексема. Обикновено за приемащия език тя представлява конвенционален езиков знак. Затова при липса на данни за формална и семантична вариативност на дадена звукосимволична дума може да се изгради хипотеза за нейния чуждоезиков произход и тази хипотеза да бъде проверена и с екстралингвистични данни. Разбира се, трябва да се провери и възможността за вторична ономатопеизация на заимстваната дума с редупликация.

7. Определяне на етимологичното гнездо и времето на възникване на звукосимволичната дума

Определянето на етимологичното гнездо и времето на възникване на звукосимволичната дума са две взаимосвързани задачи. Времето на образуване на дадена дума се определя от широтата на кръга на диахронно тъждествените ѝ съответствия (които образуват нейното етимологично гнездо), от принадлежността им към определени езици и диалекти. В съответствие с това правило Д. Вестерман отбелязва, че широкото разпространение на дадено звукоизображение говори за неговата древност [1963: 200]. Този критерий без проблеми е приложим при изследване на обикновения лексикален състав на езика. При изследване на звукоизобразителни и в частност на звукосимволични думи обаче той се усложнява от трудностите, свързани с формалната и семантичната вариативност на този тип морфеми, с възможността за независим произход на морфеми, които изглеждат диахронно тъждествени.

От своя страна определянето на етимологичното гнездо на изследваната дума предполага решаването на две взаимосвързани задачи: определяне на родствените ѝ връзки и разграничаване на омонимите [Benveniste 1955; Аникин 1988; Трубачев 1988: 207]. Тези задачи се основават на понятието диахронно тъждество, за определянето на което при звукосимволичните думи, както видяхме, няма строги критерии. Може да се говори единствено за различна степен на вероятност на диахронното

тъждество. Вече отбелязахме, че родството между звукоимовни морфемии се определя въз основа на комплексна оценка на такива фактори като степен на родство между езиците, формална близост, изразяване на специфични, конвенциализирани, или твърде общи значения с осезаема звукоимовничност. Например изразяването на едни и същи специфични конвенциални значения от формално тъждествени звукоизобразителни думи в родствени езици с голяма степен на вероятност може да свидетелства за тяхното родство. Този факт говори за това, че конвенциализацията на думите се е извършила преди осъществяването на дивергентните процеси, довели до формиране на съответните родствени езици и диалекти (както е например в случая с цитираните по-горе индоевропейски названия за ‘рак, краб’).

При звукоизобразителните думи, и в частност при звукоимовничните, поради пряката връзка между форма и значение е твърде висока вероятността за образуване на омоними. Ще отбележим, че звукоизобразителността като източник на омоними е останала в периферията на вниманието на изследователите на омонимията.⁷ Възможността за независим произход на тъждествени звукоизобразителни думи заедно с възможността за заимстване на такива от един език или диалект в друг създава предпоставки за възникване на омонимия между звукоизобразителни думи. Имайки предвид вариативността на звукоизобразителните думи, ще отбележим, че въпросът за формалното тъждество между тях се свежда до тъждество между вариращи думи. Подобно на разграничаването на омонимите сред обикновените думи, разгра-

⁷ В редица класификации на източниците на омонимия звукоизобразителността не се споменава (вж. например [Фомина 1978: 58–62; Шмелев 1979: 178–179; Калинин 1979: 15]). Ср. обаче с казаното в Лингвистичния енциклопедичен речник под ред. на В. Н. Ярцева, че „източник на омонимия в даден език може да бъде звукоподражателният произход на единия от омонимите” [Шмелев 1990: 345]. Това твърдение само се докосва до въпроса за ролята на звукоизобразителността в създаването на омоними. Примери на омонимия сред звукоизобразителните думи вж. в [Колева-Златева 2009б].

ничаването на омонимите сред звукоимовличните думи също би следвало да се базира на семантичния паралелизъм. Но в този случай паралелизъм ще се установява между преходи на дифузно, неопределено значение в конкретно, структурирано значение на лексикалната система на езика.

Трябва да се има предвид, че формалното тъждество между омонимични звукоизобразителни думи може да стане предпоставка за смесване на техните етимологични гнезда, каквото по принцип се наблюдава и при обикновените думи (вж. [Варбот 1995: 61–63]) и се квалифицира като „псевдосемантично развитие” (вж. [Karaliūnas 1972: 9]).

Вероятно заради смесване на етимологичните гнезда на различни ономатопеични звукоимовлични думи латинското название за ‘рак (животно)’ *cancer* в преносната си употреба е развило значение ‘рак (болест)’. Впоследствие това значение е било калкирано от много езици по света.

Предпоставките за такава хипотеза са следните:

- (1) Даденото латинско название влиза в отношения на формално вариране с редица индоевропейски названия за ‘рак, краб’ (ср. лат. *can-cer* [Lewis–Short], стгр. *καρ-κίρ-ος* (*καρ-κίρ-ος*) ‘рак’ [Liddell–Scott], стинд. *kar-k-aṭ a* ‘рак’, бенгали *kā-kr-ā* ‘рак’, ория *kān-kaṛ-ā*, *ka-kaṛ-ā* ‘рак, омар’, хинди *ke-kr-ā* ‘рак, омар’, синхалесе *ka-kuḷ-uvā* ‘рак, омар’ [Turner 1966: 142]. Изобразяваният първоначално образ по всяка вероятност е бил образ на несъразмерно, тромаво същество, с разперени крака. Относно семантичния развой на названието вж. по-долу.
- (2) Болестта рак се възприема и изглежда като подутина, бучка, особено в народните разбирания. Ср. с рус. *опухоль* ‘новообразуване’, пол. диал. *gu-ziel* ‘подутина’, рядко *gu-ziel* ‘рак, новообразуване, което изглежда като картоф’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 943], срхр. *bu-b-a* ‘carcinoma, cancer’ [RJA, I: 698], рус. диал. *бў-б-а* ‘подутина, болно място’ (цит. по [ШАНСКИЙ, I, вып. 2: 208]) стгр.

γάγυ-γλ-ιον ‘бучка (рак) под кожата; жлеза’ (цит. по [Voisacq 1916: 138]), бълг. *бучка* ‘топче; рак на гърдата’. Ср. също с факта, че във времето на Хипократ рака на гърдата (който изглежда като подутина) лекарите са сравнявали с животното рак (факт, посочен в [Machek 1971: 506], цитиран и в [ЭССЯ, XXXII: 171]).

- (3) Сред названията на подутини по човешкото тяло съществуват и оноματοпечни звуко-символични образувания с редупликация (срхр. *bó-b-a* ‘малка брадавица на главата, например при пуйки’ [RJA, I: 463], чеш. *bou-bel* ‘подутина с течна кашеста съдържание’ [PSJČ, I: 174], бълг. *брь-бонка* ‘подпухнало от ударено, цицина’ [Геров, I: 75–76], пол. диал. *gu-g-a* ‘подутина’ [Kałowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 939], рус. диал. *гур-гъл-я* ‘подутина на тялото’ [СРНГ, VII: 238], укр. диал. *гур-гъл-я, гур-гъл-а, гор-гъл-я* ‘брадавица’ (цит. по [Рудницкий, I: 890]), ‘подутина, цицина’ (цит. по [ЕСУМ, I: 623]), укр. *гон-дзол-як* ‘пъпка, цицина’ [Гринченко, I: 530], рус. диал. *гү-гл-я* ‘подутина от ударено, цицина’, *гу-гъл-я* ‘подутина на главата от ударено’ [СРНГ, VII: 198, 200], рус. диал. *кү-гл-ина* ‘подутина на челото от ударено’ [СРНГ, XV: 395] и др.). Възможно е формата *cancer* (или нейни варианти!) в латински да са е свързвали не само с животното рак, но и с подутина на тялото и други малки топчести (овални) предмети. Ср. с такива формално близки латински названия на малки топчести предмети, съдържащи редулицирани звукови комплекси, като *cal-cul-us* (*cal-c-ulus*) ‘камъче; камък в пикочния мехур; игрално камъче; камъче, използвано при гласуване, смятане’, *cur-cul-io* ‘червейче, което живее в зърното, гъгрица’, *cal-car* ‘шпора’ [Lewis–Short]. Ср. също с праkrit *kakkara* ‘камъче’, бенгали *kākar* ‘чакъл’ [Turner 1966: 143]. Формите на дадените названия са близки на цитираните по-горе индийски названия на животното рак.

Също и в значението ‘говоря кресливо или се държа разглежено, несериозно, като гримаснича’ на бълг. диал. *кѐ-кѐр-я се* (цит. по [БЕР, II: 318]) може да се разглежда като резултат от смесване на етимологичните гнезда на бълг. диал. *раз-ке-кѐр-я се* ‘разкрача се; лягам на земята с опънати настрана ръце и крака’ (цит. по [БЕР, II: 318]), *че-кѐр-ѝжся* ‘разкрачвам се’ [Геров, V: 538] и *кѐ-кѐр-я* ‘говоря, бърборя с висок и креслив глас’ (цит. по [БЕР, II: 318]) – звукосимволичен и звукоподражателен глагол.

Освен това поради първоначалната семантична дифузност на звукосимволичния етимон в неговата еволюцията в по-голяма степен отколкото при обикновените думи са възможни случаи на омонимия от дивергентен тип (вследствие на разцепване на семантичната структура на многозначна дума). В такъв случай омонимичните от съвременна гледна точка звукосимволични думи следва да бъдат отнасяни към едно и също етимологично гнездо.

Времето на регистриране на звукосимволичната дума в писмени текстове също не може по безспорен начин да свидетелства за времето на нейното създаване, тъй като звукосимволизмът е свойствен на устната реч. Писмената регистрация на думата може да свидетелства само за нейната конвенциализация, за прехода и в класа на обикновените думи на езика.

8. Реконструкция на звукосимволичната дума

От казаното за първоначалната формална дифузност и вариативност на звукосимволичната дума, за незакономерните формални промени в нея следва, че точната реконструкция на звукосимволичния етимон с помощта на фонетичните закони е невъзможна. Неговата форма може да съдържа нетипични за съответния праезик фонемни или нетипична за обикновените фонемни дистрибуция. Реконструираната праформа трябва да се разглежда като обобщена в максимална степен, схематизирана и варираща още при раждането на думата. Както беше вече отбелязано, праформата на звукоизобразителната дума може да бъде реконстру-

ирана не като форма, съдържаща конкретни фонемни праезика, а фонемотипове, характеризирани се с определени артикулационни признаци.

Семантичната реконструкция на звуко-символичната дума включва реконструкцията на нейното първоначално значение, мотивиращ признак и междинни звена на семантичния развой. При реконструкцията на първоначалното звуко-символично значение етимологът трябва да има предвид, че то се характеризира с дифузност, неструктурираност. Затова са възможни трудности при експликацията му – от семасиологично и ономасиологично естество. Реконструираното първоначално звуко-символично значение трябва да се характеризира с емотивност, експресивност и образност и да се свързва с най-простите елементи от психофизиологичния универсум на човека.

Например за цитираните по-горе славянски названия за къдрава коса и къдрици – бълг. диал. *гъ-гр-я*, *гъ-гр-ав*, срхр. *гр-гульица*, *гр-гульица*, *gr-gur-ov*, бълг. *ку-кур-ав* ‘къдрав’, *ко-кор-инки*, *ко-кръ-дав*, *ко-кръ-тка*, *ку-кур-ушки*, словен. *ko-kor-a*, срхр. *ko-kòr-av*, *ku-kur-av*, бълг. диал. *къ-кр-я*, стчеш. *ku-čer-a*, рус. *кур-чавый*, *ку-чер-явый* и др. – може да бъде реконструирана следната варираща праславянска форма на коренната морфема: *(k/g)VR-(k/g)VR-, *(k/g)R̥-(k/g)R̥-, *(k/g)V-(k/g)VR, *(k/g)V-(k/g)R̥, *(k/g)VR-k/g-, *(k/g)R̥-(k/g)- и семантичен развой от значение ‘нещо криво’, развито чрез инференция от иконично изобразен от редулицираната форма образ на множествеността > ‘нещо разпостряно’ > ‘нещо нееднородно’ > ‘нещо криво’.

За цитираните славянски названия за ‘цапам’, ‘мръсен’, ‘мръсотия’ – укр. *ба-бр-атися*, *бо-бл-ятися*, *ба-бр-ати*, *бе-бр-ати*, *ба-бл-ятися*, пол. диал. *ba-br-ać*, словаш. диал. *br-bl-a'ša*, рус. диал. *барá-б-ать*, пол. *pa-pr-ać*, диал. *par-p-ać*, рядко *pa-prz-ać*, *pa-prz-уć się*, диал. *pa-pr-ać*, чеш. *pi-pl-ati*, бълг. диал. *пър-пұл-ав*, укр. диал. *на-пл-я*, *па-пл-юга* – може да се реконструира първоначална варираща форма: *(p/b)VR-(p/b)VR-, *(p/b)R̥-(p/b)R̥-, *(p/b)V-(p/b)VR, *(p/b)V-(p/b)R̥, *(p/b)VR-(p/b)-, *(p/b)R̥-(p/b)- и

семантичен развой от иконично изображение образ на множествеността: ‘множественост’ > ‘нещо разпростряно’ > ‘нещо неедно-родно’ > ‘нещо мръсно’.

За цитираните индоевропейски названия за ‘рак, краб’ – лат. *can-cer*, стгр. *καρ-κίν-ος*, стинд. *kar-k-ata*, бенгали *kā-kr-ā*, ория *kān-kaṛ-ā*, *ka-kaṛ-ā*, хинди *ke-kr-ā*, синхалесе *ka-kuḷ-uvā* – може да се реконструира първоначална варираща форма: *kVR-kVR-, *kṚ-kṚ-, *kV-kVR, *kVR-k-, *kṚ-k- и семантичен развой ‘рак, краб’ < ‘нещо несръчно, тромаво’ < ‘нещо разпростряно, разперено’. Относно възприемането на рака като несъразмерно, тромаво същество ср. със стгр. поговорка *οὐποτε ποιήσεις τὸν καρκίνον ὀρθὰ βραδίξειν* ‘никога няма да научиш рака да върви напред’ [Дворецкий 1958, I: 876], руския фразеологизъм *сидеть, как рак на мели* ‘в крайно затруднено положение съм’, рус. диал. *рачá* ‘малък рак; човек, който се клати от опияняване’ [СРНГ, XXXIV: 347], рус. *раком* ‘на четири крака; бавно’. От своя страна първоначалното значение ‘нещо разпростряно, разперено’ е развито от иконично обозначаваания от редулицираната форма образ на множествеността. Ако допуснем родство, а не независим произход, и за укр. диал. *гёр-гель* ‘едра порода гъски’, *гёр-гель* също, *гёр-гуль* ‘порода гъски; голям рак’ (цит. по [ЕСУМ, I: 498]), то реконструираната варираща праформа на коренната морфема ще бъде: *(k/g)VR-(k/g)VR-, *(k/g)Ṛ-(k/g)Ṛ-, *(k/g)V-(k/g)VR, *(k/g)VR-k/g-, *(k/g)Ṛ-(k/g)-. Значенията на украинските думи потвърждават също и предположения семантичен развой, включващ образа на несъразмерно, тромаво същество.

Също и за разгледаните по-горе (в частта “Към въпроса за безизключителността на фонетичните закони”) славянски названия за ‘отварям широко очи’: бълг. *ко-кор-я се* ‘отварям широко очи; вглеждам се в нещо вторачено’, диал. *кокола се* ‘отварям широко очи’, диал. *ко-кил-а се* ‘отварям широко очи, пуля се, коколя се’, *ке-кер* ‘с изпъкнали очи’, *ко-кил-ат* ‘с изпъкнали очи, опулен’, *о-чо-чор-вам се* ‘избистрям поглед’, *че-чер-я се* ‘кокоря се’, *цъ-кл-я се* ‘отварям широко очи’, срхр. *ко-кдл-ити* ‘блещя се’, *ко-*

кòл-ат ‘облещен’, бълг. *ше-шёр-я* се ‘кокоря се, надувам се’ също и пол. *gu-gul-eta* ‘очи’, за които реконструирахме дифузна праформа $*(k/x/g)V-(k/x/g)VR-$ / $*(k/x/g)V-(k/x/g)R̥-$, може да се допусне родство с бълг. диал. *клé-ч-а се* ‘гледам внимателно, с широко отворени очи; втрещвам се’, *клé-ч-о* ‘който гледа с широко отворени очи’, *кле-ч-òк* ‘човек с големи отворени очи’ (цит. по [БЕР, II: 443–444, 445], където глаголят *клеча се* неубедително е изведен от незасвидетелствана форма $*клѣтъѹж с ѡ$ „с първично значение ‘гледам с очи, отворени като клетка’”), като се допусне древна вариативност на форми с различен тип редупликация, наблюдавана и при други лексеми, и да се реконструира $*(k/x/g)V-(k/x/g)VR-$ / $*(k/x/g)V-(k/x/g)R̥-$ / $(k/x/g)VR-(k/x/g)-$ / $(k/x/g)R̥-(k/x/g)-$.

Като се има предвид констатираната особеност на звукоизобразителната лексика да споделя с жестовете обща паралингвистична категория (вж. по-горе), за реконструираниите звукоимовични етимони е уместно да се предположи и съпровождането им със определени жестове. Допусканата формална и семантична вариативност както и незакономерен развой при изследването на звукоизобразителна лексика трябва да получава необходимата аргументация, съобразена със спецификата на звукоимовичната лексика, като бъде подкрепяна с достатъчно типологически паралели, които са важен фактор за верификацията на етимологичната хипотеза.

КЪМ ЕТИМОЛОГИЯТА НА СЛАВ. **GROZŃNŃ (JŃ)* 'СТРАШЕН; УРОДЛИВ, ГРОЗЕН' И ЛИТ. *GRAŽUS* 'КРАСИВ'

(Звукосимволичната лексика в етимологичния анализ)

Представените в раздел „Методологични аспекти на етимологизацията на звукосимволична лексика” теоретични постановки ще илюстрираме чрез изследване на етимологията на слав. **grozŃnŃ(jŃ)* ‘страшен; уродлив, грозен’ и лит. *gražus* ‘красив’. Други примери на етимологизация на лексика, за която има основания да бъдат изградени хипотези за ономатопеичен звукосимволичен произход, могат да бъдат видени в [Колева-Златева 2002б; 2003–2004; 2006; Koleva-Zlateva 2002].

Значенията на наследниците на псл. **grozŃnŃ(jŃ)* се свеждат до две основни: ‘страшен, ужасен, ужасяващ’ (стб. *grozŃnŃ*, -ѣи ‘страшен, ужасен’ [СС: 178], бълг. *grózen* ‘който всява страх, предизвиква ужас; страшен, ужасен, зловец’ [РБЕ, III: 406], срхр. *grózan*, *grò zan* ‘страшен, ужасен’ [РСА, III: 661], словен. *grózen* ‘ужасен’ [Pleteršnik, I: 257], пол. *groźny* ‘страшен, ужасен, ужасяващ’ [Doroszewski, II: 1371], чеш. *hrozŃný* ‘ужасен, страшен’ [PSJČ], словаш. *hrozŃný* ‘ужасен, страшен’ [SSJ, I: 531], долуж. *grozŃny* ‘ужасен, страшен, ужасяващ’ [Мука, I: 334], струс. *grozŃny* ‘ужасен, страшен’ [Срезневский, I: 596–597], рус. диал. *grózŃny* ‘страшен, ужасяващ’ [СРНГ, VII: 149], укр. *grízŃny* ‘страшен, свиреп’ [Гринченко, I: 327] и др.) и ‘уродлив, грозен, отвратителен’ (бълг. *grózen* ‘чийто външен вид, изглед е в противоречие с изискванията на естетическата норма’ [РБЕ, III: 405], макед. *grozen* ‘грозен, отвратителен’ [PMJ, I: 119],

горлуж. *hroznu* ‘отвратителен’ [Pfuhl: 222], доллуж. *groznu* ‘отвратителен, уродлив’ [Мука, I: 334]). Връзката между тези значения лесно може да бъде обяснена – уродливото може да бъде осмислено като заплашващо, страшно, страшното може да бъде представено като уродливо. Освен тези значения наследниците на псл. **grozъnъ(jь)* изразяват също значения ‘проявяващ се в силна степен, огромен’ (чеш. *hrozňú* ‘огромен’ [PSJČ], горлуж. *hroznu* ‘грамаден’ [Pfuhl: 222], словен. *grózen* ‘във висока степен, много’ [Pleteršnik, I: 257], бълг. *grózen* ‘който се проявява в много висока степен, извънредно силен, извънредно голям, изключителен’ [РБЕ, III: 407], макед. *grozen* ‘огромен’ [PMJ, I: 119]) и ‘к р а с и в’, което е изолирано, изразява се само от словен. диал. *grózen* ‘красив, представителен, внушителен; гиздав’ [Pleteršnik, I: 257].

Значението ‘проявяващ се в силна степен, огромен’ може да бъде развито от значението ‘страшен, ужасен, ужасяващ’ чрез инференция и генерализация: като нещо страшно и заплашващо се оказва високата степен на проявяване на даден признак, оценяван като лош, от своя страна, високата степен на проявяване на даден лош признак може да бъде преосмислена чрез генерализация като висока степен на проявяване на какъвто и да е признак. По аналогичен начин прилагателното *страшен* се употребява за обозначаване на висока степен на проявяване на какъв да е признак, ср.: *страшен ужас, страшен студ, страшна радост* и т. н.

Връзката на значението ‘красив’ с останалите значения, изразявани от наследниците на псл. **grozъnъ(jь)*, не е така очевидна. М. Якубович, като отбелязва трудностите за обясняване на семантичното развитие на думите от даденото етимологично гнездо, предполага две възможности за развитието на значението ‘красив’: развитие, подобно на развитието на значението ‘красив и гиздав’ на наследниците на псл. **gizdavъ* в южнославянските езици, развито от значението ‘наконтен, натруфен’ в резултат на загубване на негативната оценка (наследниците на дадения етимон в западнославянските езици изразяват значение ‘грозен, отвратите-

лен, предизвикващ отвращение’), или (което според авторката е по-малко вероятно) – развитие, обусловено от чувството на възторг, онемяване, каквото може да предизвика красотата [Jakubowicz 2007: 215, 211].

Заради трудното обясняване на отношенията между значенията ‘красив’ и ‘страшен, ужасен, ужасяващ’ понякога откъсват словен. диал. лексикално-семантичен вариант *grózen* ‘красив, представителен, внушителен; гиздав’ от етимологичното гнездо на псл. *grozънь(jь) и, макар и твърде нерешително, го свързват с лит. *gražūs* ‘красив’, латв. *grēzns* ‘разкошен’ [Mülenbach–Endzelin: 651; Bezlaj, I: 182]. Заради семантичните различия, които изглеждат непреодолими, повечето етимологични речници не предполагат връзка и между дадените балтийски думи и псл. *grozънь(jь), въпреки че може да бъде доказано диахронно тъждество на техните форми чрез извеждането на коренната им част от ие. *grog’-.

Обикновено етимологичните речници отнасят псл. *grozънь(jь) към етимологичното гнездо на псл. лексема *groza [Verneker: 354–355; БЕР, I: 284, 283, Bezlaj, I: 182; Черных, I: 219 и др.], за която реконструират първоначално значение ‘нещо ужасяващо, внушаващо страх’ [Черных, I: 219; SP, VIII: 237; Boryś 2005: 180]. Именно заради реконструкцията на това първоначално значение не е предполагана връзка между праславянската лексема и цитираните по-горе балтийски названия на признака ‘красив’. По-нататък някои речници предполагат връзка със стгр. *γоргός* ‘страшен, див’, *γоргώ* ‘Горгона’, а също и с ирл. *garg* ‘див’ [Verneker, I: 355; Фасмер I: 460; Fraenkel, I: 165; ЭССЯ, VII: 141; Bezlaj, I: 182; Boryś 2005: 180], други смятат тази връзка за ненадеждна заради фонетични трудности [БЕР, I: 283] или напълно отхвърлят такава възможност [Frisk, I: 322]. Не е общопризната и връзката с лит. *grasà* ‘отвращение’, *grasùs* ‘отвратителен’ заради нерегулярните фонетични съответствия, с литовския глагол *gražóti* ‘заплашвам’, за който някои предполагат, че може да бъде от славянски произход [ЭССЯ, VII: 142; Boryś 2005: 180]. П. Чер-

них обяснява незакономерната поява на *s* в лит. *grasà* ‘отвращение’, *grasùs* ‘отвратителен’ вместо закономерното **gražà*, **gražùs* чрез отблъскване от омонимичната форма *gražùs* ‘красив’ [Черных, I: 219]. Изказвани са също предположения за звукоподражателен произход на индоевропейския етимон на думите. Според [ЭССЯ, VII: 141] разглежданите думи възлизат към звукоподражателен етимон **g-r-g/*g-r-g’*; според [Boryś 2005: 180] – към вариращ етимон **garg’- / *gorg’- / *grog’-*, обозначаващ издавани от страх звуци.

Относно етимологията на лит. *gražùs* неяснотите са повече. Значенията на думата и на нейните съответствия в балтийските езици се свеждат преди всичко към взаимосвързаните значения ‘красив, разкошен’ и ‘напълно удовлетворяващ по качество, хубав’ (лит. *gražùs* ‘красив; хубав (за време, домашни животни и др.’, остар. *grežus* ‘също’, *grāžnas*, *gražnus* ‘красив’, *grakštùs* ‘красив, изящен, чист; прилежен, спретнат; вежлив, нежен; ревностен’, *grakštas* ‘красив, изящен, чист’, *graikštùs* ‘красив, прекрасен, благороден; придирчив’ [LKŽ]), латв. *grēzns* ‘красив, разкошен, великолепен’ [Mülenbach–Endzelin, I: 651], *grezns* ‘разкошен, пищен’, ‘пъстър, ярък’, ‘гиздав’ [LLVV]), прус. **grazu-* ‘красив’ [Mažiulis 1988–1998, I: 401], ятвяж. *grazus* ‘красив’ [Pashka]). Лит. и латв. названия изразяват и значение ‘голям, обилен, много (за количество предмети)’ (лит. *gražùs* ‘голям, обилен, много’ [LKŽ]), латв. *grezns* ‘богат, обилен’ [LLVV]). Ср. също изглеждащата изолирана латвийска дума *grezna* ‘опашка на петел’ [Mülenbach–Endzelin, I: 651].

Литовските етимологични речници се ограничават само с цитиране на вариращите форми, без да обясняват тази вариативност, отбелязвайки изолираността на думата, нейната неясна етимология [Fraenkel, I: 165; Smoczyński 2007: 195]. Според В. Махек лит. *gražùs* ‘красив’ е свързана с псл. **krasa* ‘красота’ и са налице нерегулярни редувания *k / g* и *s / ž* [Machek 1971: 290]. Тази хипотеза не е приета в Етимологичния речник на славянските езици, където се твърди, че терминът за ‘красота’ има първоначален ек-

спресивен характер, че тази лексика с времето губи своята експресивност и се обновява с нова експресивна лексика [ЭССЯ, XII: 95–96]. В. Мажулис реконструира за балт. **gražu-* 'красив' първоначално значение 'искрящ, блестящ', виждайки връзка с балт. **grež-* 'искря, блестя', производно от балт. **gr-* / **ger-* 'искря, блестя' < ие. **gher-* / **ghr-* 'също' [Mažiulis 1988–1998, I: 401]. Семантичното развитие 'искрящ, блестящ' > 'красив' типологически е доказано (ср. с цитираното от автора ср.-вис.-нем. *schæn* 'красив; блестящ'), но не са посочени наследниците на балт. **grež-* 'искря, блестя', доказващи съществуването на такъв глагол. Подобна гледна точка може да бъде видяна и у К. Карулис, който извежда дадените балтийски думи от ие. корен **gher-* 'търкам' и предполага семантично развитие 'търкам' > 'лъснат, блестящ' [Karulis 1992, I: 313–314].

При решаване на въпроса за етимологията на балтийските названия за 'красив' и на славянските за 'страшен, уродлив' поради възможността да бъде реконструирана обща праформа не трябва да се подминава въпросът дали етимоните на дадените думи са омоними или следва да бъдат отнесени към едно и също етимологично гнездо. С необходимата сериозност към този проблем подхожда В.Н. Топоров, който извежда дадените славянски и балтийски думи от ие. **grog* (**gorg*) : **greg*, с първоначално значение 'страшен, заплашващ', и отбелязва, че отказът на етимолозите да се признае уместността на съпоставянето между лит. *gražūs* 'красив' и слав. *grozънь* се обяснява със семантични мотиви, които обаче не могат да бъдат определени като непреодолими. Според В. Н. Топоров свързването на дадените думи е оправдано, тъй като „понятията 'красив', 'страшен', както и много други относителни понятия са твърде подвижни и нерядко се превръщат в своята противоположност“; освен това изразяването от балтийските и славянските лексеми значения могат да бъдат наблюдавани и в рамките на един и същ език. Например словен. *grózen* свидетелства за съвместяване на значенията 'ужасен' и 'красив', „отслабващо в основни линии мнимата непреодолимост на различията меж-

ду лит. *gražùs* и съответните славянски думи”; думата изразява и значение ‘във висока степен, много’ подобно на това на лит. *gražùs*, която изразява значения ‘красив’ и ‘голям, обилен, много’; латв. *gražītiēs* обозначава ‘застрашавам, заплашвам’ и ‘важничка, гордея се (с красотата си)’. Вещност последната съпоставка не може да се смята за надеждно доказателство за връзката на дадените значения, тъй като латв. *gražītiēs* ‘застрашавам, заплашвам’ може да е от славянски произход подобно на лит. *gražóti* ‘заплашвам’ (каквато гледна точка е представена по-горе). В. Н. Топоров отбелязва също, че въпреки представеното съвместяване на значения, „остават не напълно ясни детайлите на семантичния развой” (разрядката моя: Ж. К.-З.) [Топоров 1962, 2006]. Тези детайли ще станат по-ясни, ако бъдат разкрити механизмите и условията на осъществените семантични преходи. Тази цел е постижима при прилагането на когнитивен подход, защото семантичните процеси във висша степен са свързани с когнитивните.

Въз основа на привличане на типологически данни и на постиженията на когнитивната лингвистика относно когнитивните процеси ще се постареем да разкрием детайлите на семантичния развой, обусловил връзката между значенията ‘страшен’ и ‘красив’ и по този начин ще докажем общия произход на слав. **grozъnъ(jь)* ‘страшен; уродлив, грозен’ и лит. *gražus* ‘красив’.

Да започнем от реконструираната форма: **grog’-* (**gorg’-*) : **greg’-*. В нея може да бъде видяна непълна редупликация, повтаряне на началото на редупликанта в постпозиция: **gro-g’-* (**gorg’-*) : **gre-g’-*. Налице е също формална вариативност: редуване на гласните в корена, метатеза. Тези факти навеждат на мисълта за фонетична мотивираност – звукоподражание или звукоимовителност (образоподражание). По-подробно за редупликацията и формалната вариативност в звукоизобразителните думи вж. [Колева-Златева 2008а: 67–74], а също в предходния раздел „Методологични аспекти на етимологизацията на звукоимовителна лексика”.

Да допуснем, че е налице първоначално обозначаване на звукове, издавани от страх, или звукове, предизвикващи страх, ужас, т.е. звукоподражателен произход на думата. За подобна гледна точка беше споменато по-горе. В такъв случай от значението ‘нещо страшно’ или ‘страх’ трябва да бъде получено значението ‘красив’, а това, както вече беше отбелязано, е свързано с трудности. При такава хипотеза славянските и балтийските названия на признаците ‘страшен; уродлив, грозен’ и ‘красив’ трябва да се разглеждат като древни омоними, а в случая със словен. диал. *grózen* може да се мисли за смесване на различни етимологични гнезда.

Да допуснем другата възможност, че редуплицираната звукова форма първоначално е създавала представата за незвуков образ, т. е. звукосимволичен произход. Семантиката на звукосимволичните думи с редупликация, които по своята същност са иконични знаци, се формира за сметка на символиката на конкретните звукове и семантичното развитие на иконично изобразяваните от редупликацията образи. Както отбелязва Т. Региев, редупликацията иконично се свързва с образите на бебето, повторението и множествеността, които еволюират семантично и това е развитие по модела на радиалната категория, преди всичко чрез когнитивната операция инференция [Regier 1988: 887–889].

Значенията на разглежданите славянски и балтийски думи могат да бъдат получени в резултат на семантично развитие на образа на множествеността. Възможно е следното семантично развитие. С образа на множествеността се асоциира образът на разпростирането / разпространението (разпръскването, разхвърлянето, разсейването), защото резултат на разпростирането е наличието на много обекти на много места. От своя страна разпростирането води до увеличаване на обема:

‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘нещо голямо’

Резултат на такова семантично развитие може да бъде видян в лит. *gražūs* ‘голям, обилен, много’ [LKŽ], латв. *grezns* ‘богат,

обилен' [LLVV]. Като типологически паралели ср. с такива думи с редупликация, обозначаващи увеличаване на обем, бухваме, като: срхр. *na-bu-br-iti*, *na-bum-bar-iti* 'бухвам' (цит. по [Skok, I: 224]), бълг. диал. *бъ-бн-а* 'бухвам' [РБЕ, I: 869], *бу-бун'-асувам* 'подувам се, отичам' [Вакарелска-Чобанска 2005: 45], укр. диал. *бу-бн-іти* 'бухвам' [Гринченко, I: 104], рус. диал. *га-гáр-истый* 'силно разраснал се, с богата корона (за дървета); силно разраснал се (за трева); пухкав, пръхкав', *га-гáр-исто*, *го-гáр-исто* 'пухкаво, пръхкаво' [СРНГ, VI: 88], бълг. диал. *под-ку-кур-ўжва* се '(за кора на някаква материя или рана) издува се и скоро ще се бели' (цит. по [БЕР, III: 109]), лит. *bat̃-b-ti* 'бухвам', *pat̃-p-ti* 'също' [LKŽ] и др.

С представата за увеличаване на обем е свързано кокошиненето, перенето при птиците с цел плашене или привличане на внимание, което метафорично може да бъде свързано с горделивото, надменното поведение при човека, а също с представата за заплаха.

'множественост' > 'нещо разпространено' > 'кокошинене, разперване, перчене'

Ср. следните думи с редупликация, свързани с дадените образи: бълг. *ко-кóр-я* се разг. '(за птица) разпервам се; (за човек) гордея се, надувам се, перча се' (цит. по [БЕР, II: 539]), срхр. *ко-кòр-ити* се 'важничка' [РСА, I: 749], бълг. диал. *кòр-к-ам* се 'надувам се, големея се' (цит. по [БЕР, II: 640]), рус. *че-чén-иться* 'перча се, надувам се, големея се' (цит. по [Фасмер, IV: 355]), *хор-хòр-а* 'опърпана, рошава кокошка', русск. *хоро-хòр-иться* 'ежа се, важничка, превземам се; кокошиня се (за кокошка)', *хо-хòр-иться* 'важничка, превземам се' [Даль 1955, IV: 561, 563], белорус. *хара-ш-ыцца* 'хваля се, перча се' (цит. по [Фасмер, IV: 267]), укр. диал. *го-гòр-итися* 'важничка, превземам се' (цит. по [ЕСУМ, I: 543]), бълг. *ше-шér-я* се 'надувам се' [Геров, VI: 330], срхр. *dr-dur-ітit se* 'превземам се, надувам се' (цит. по [Skok, I: 431]), чеш. диал. *če-šur-at' se* 'важничка; перча се' (цит. по [Machek 1971: 96]), бълг.

диал. *ко-кош-и́ня се* ‘(за птица) свива се от студ; (за птица) пери се, настръхва; (за човек) държа се горделиво, перча се’, *ко-ко́ш-а се* ‘гуша се; държа се горделиво, перча се’ (цит. по [БЕР, II: 541, 540]), укр. *ко-ко́ш-итися* ‘перя се, ежа се, държа се горделиво; пъча се, надувам се, гиздя се’ (цит. по [ЕСУМ, II: 506]), пол. *ко-кош-ić się* ‘нервнича, ядосам се; надувам се’ [Doroszewski 1958–1969, III: 797], *ко-кош-у́ć się* ‘надувам се, настръхвам като петел’ [Karłowicz – Kryński – Niedźwiedzki 1900–1927, II: 393], *ко-коš-iti se* ‘гордея се’, словаш. диал. *ко-коš-it’sa* също (цит. по [БЕР, II: 541]) и др.

С кокошиненето и перенето на птиците и изразяваната заплаха е свързано значението ‘страшен, заплашващ’, а с перенето при птиците с цел привличане на внимание и горделивото, надменното поведение на човека – значенията ‘красив’, ‘разкошен, пищен’, ‘ярък’, ‘гиздав’, каквито изразяват разглежданите балтийски и славянски думи:

‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘кокошинене, разперване, перчене’ > ‘заплаха’

‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘кокошинене, разперване, перчене’ > ‘красота’

Като типологически паралели ср. също с укр. диал. *ко-кíр-ний* ‘примамлив, привлекателен’ (цит. по [ЕСУМ, I: 503]), рус. *ши-ка́р-ный* ‘разкошен (според външност, облекло)’ [Ожегов–Шведова], които нямат общоприета етимология. Значенията на тези думи могат да бъдат производни от значението ‘пременен, наконтен, гиздав’, което от своя страна може да бъде получено от значението ‘накокошинен, перчещ се’. Ср. също със следните думи с редупликация, обозначаващи действията ‘контя се’, ‘маскирам се’ и техни резултати: бълг. диал. *пам-ну́ръ* ‘маскирани младежи, които обикалят къщите по Сирни заговезни’ (цит. по [БЕР, V: 35], където етимологията на думата е представена като неясна), бълг. *ку́-кер*, обикновено в мн. ч. *ку́-кер-и* ‘преоблечени в чудати

дрехи, с маскирани или начервени лица хора, които играят през Сирница, та правят смехории и играят обредни игри’ (цит. по [БЕР, III: 89] – дума без общоприета етимология, на която са посветени множество изследвания), рус. диал. *хо-хон-иться* ‘контя се, гиздя се’, *хо-хон-ить* ‘контя, гиздя’ (цит. по [Фасмер, IV: 272]), укр. *че-пур-іти* ‘контя, гиздя, украсявам’ (цит. по [Фасмер, IV: 372]) и др.

Като своеобразна етимологична памет за предположения семантичен развой може да се определи латвийската лексема *grāžītiēs* в двете ѝ значения: ‘застрашавам, заплашвам’ и ‘важнича, гордея се (с красотата си)’, а не като слованска заемка в значението ѝ ‘застрашавам, заплашвам’, също латв. *grezna* ‘опашка на петел’, която може да бъде съпоставена и с названия на стърчащи пера у птиците, ср. още с: бълг. *пу-пұл-ь* ‘по-дългите пера на главата на птица’ [Геров, IV: 398], *фу-фуль* ‘също’ [Геров, VI: 317], *чу-чул* ‘щръкнала коса, пера и прочее на главата’ [Хитов 1979: 340], рус. *хо-хól* ‘стърчащ сноп пера, вълна на главата на животно’ [Ожегов–Шведова].

Значения, свързани с горделиво поведение на човека, изразяват също думи, отнасяни към етимологичното гнездо на руското прилагателно *хороший* ‘напълно положителен по своите качества, такъв, какъвто трябва да бъде’ [Ожегов–Шведова], ‘прекрасен, красив, виден’, *хорош* ‘любовник’ [Даль 1955, IV: 562], струс. хорошавый ‘конте’ [Срезневский, III: 1387], белорус. *харашы́ца* ‘хваля се, превземам се’. В това название на признака ‘красив’ също може да бъде видяна редупликация (**hor-x-*) и да бъде доказан звукосимволичен произход. Пълна редупликация (< **hor-hor-* / **хър-хър-*) и непълна, но от друг тип (< **хо-hor-*), може да бъде видяна и в цитираните по-горе руски названия *хорохóриться*, *хорохóря*, *хохóриться*, характеризиращи специфичното поведение на кокошката, което метафорично се преосмисля за характеристика на човека. По-подробно тази хипотеза е представена в [Колева-Златева 2002; Колева-Златева 2008а: 270–272].

Хипотезите за слав. **grozъnъ(jь)*, лит. *gražus*, от една страна, и рус. *хороший*, от друга, могат да бъдат разглеждани като типо-

логически паралелели една на друга заедно с многобройния лексикален материал с редупликация с близка семантика, за който може да бъде доказан звукосимволичен произход.

Ще отбележим, че значението 'страшен, заплашващ' може да бъде изразено от звукосимволична дума с редупликация и без посредничеството на образа на птица, която се пери, за да заплаши, а направо от образа на нещо голямо (голямото може да бъде страшно), получен от образа на разпростирането, в основата на който лежи образът на множествеността, с който иконично се свързва редуплицираната форма:

‘множественост’ > ‘нещо разпространено’ > ‘нещо голямо’ > ‘нещо страшно’

Ср. с такива названия на нещо страшно, за които няма основания да бъде предположена връзка с поведението на птица, като: стбелорус. *бар-барь* ‘мъчител, тиранин’ [СБЛ], рус. *ба́-бай* ‘фантаслично същество в образа на страшен старец, с което плащат децата’ [СРНГ, II: 15], укр. *ба-ба́й* ‘зъл дух; плашило’ (цит. по [Рудницький, I: 46]); бълг. диал. *бу-бур-ак* ‘зъл, дух, вампир’ [Стойчев 1965: 132], *бу-бур-ок* ‘таласъм’ [Вакарелска-Чобанска 2005: 45], стгр. *Гор-γ-ώ* ‘Горгона’, *γор-γ-ός* ‘сташен, див’ [Дворецкий 1958, I: 331], *мор-мор-ωπός* ‘страшен на вид’, *мор-μ-ώ* ‘страшилище’ [Дворецкий 1958, II: 1110], рус. диал. *мур-му́ль* ‘в северните представи – дявол’ [СРНГ, XVIII: 357], пол. *dun-der, don-der* ‘дявол’ [Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki, I: 584], рус. диал. *до-дón* ‘митично същество, с което плашат децата’ [СРНГ, VIII: 89].

Въз основа на всичко казано за етимологията на дадените славянски и балтийски названия за красиво, от една страна, и страшно, уродливо, от друга, може да се направи следното обобщение. Изразяваните значения могат да бъдат получени в резултат на семантично развитие от звукосимволичен етимон с редупликация, обозначаващ кокошинене, перене на птици с цел заплаха или привличане на внимание. Не е изключено също така смесването

на етимологичното гнездо на дадения звуко­символичен етимон с омонимичен звуко­подражателен или звуко­символичен етимон, обозначаващ нещо страшно, ужасяващо (за смесването на етимологични гнезда на звуко­изобразителни думи вж. [Колева-Златева 2009б]). При изследване на етимологията на звуко­изобразителни думи трябва да се взема под внимание и възможността за независим произход и развитие на някои от тях, въпреки че изглеждат диа­хронно тъждествени.

ЗА ПРОИЗХОДА НА КОРЕНА В НИКНА, НАДНИКНА, ЗАНИК И ДР.

(Етимологическата памет на думата като критерий в етимологичното изследване)¹

В своята еволюция лексикалната семантика претърпява редица промени – закономерни и незакономерни, обусловени от екстралингвистични фактори. В резултат на това континуантите на даден етимон в родствени езици и диалекти могат значително да се отдалечат един от друг, а също и от своя първообраз. Но все пак може да се очаква, че следи от древното значение остават и като своеобразна етимологическа памет свидетелстват за него. Общопризната е тезата, че такива следи се съдържат в явлението, известно като *figura etymologica*, а според В. И. Абаев и О. Н. Трубачов – и в стилистиката на думата и особено в употребата и в поетическата реч [Абаев 1948; Трубачев 1988: 200–201]. В. И. Абаев говори за идеосемантика, включваща онези съпътстващи познавателни и емоционални представи, в които е отразен сложният вътрешен живот на думата в миналото и днес, и отбелязва, че тя се доближава до термина „вътрешна форма”. Може да се мисли за двупосочна възможност за трактуване на връзката между деривационните отношения на думата, отразени в нейната етимология, и съвременната ѝ семантика.

От една страна, етимологията на думата хвърля светлина върху съвременната ѝ употреба.

¹ Изследването представлява разширен преработен вариант на публикувана статия [Колева-Златева 2003].

Според О. Н. Трубачов „никоя друга лингвистична дисциплина не дава такава пълна информация за значението на думата както етимологията, обединяваща за целите на своето изследване съвременните данни, писмената история, дописмената реконструкция и семантичната типология”, поради което „познаването на еволюцията на значението е важна за разбирането на неговата съвременна природа и структура” [Трубачев 1976: 148]. За етимологическата памет на думата, наричана още „културна памет” или „когнитивна памет”, съдържаща смислови характеристики на езиковия знак, свързани с неговото изконно предназначение и за системата от духовни ценности на носителите на езика, за ролята на тази памет за обясняване на съвременната употреба на думата пишат също Е. С. Яковлева, Ю. Д. Апресян, В. Н. Телия, С. Г. Воркачев, Г.В. Кусов, Е. А. Воркачева и др. [Яковлева 1998; Апресян 1995, II: 170; Телия 1996: 230; Воркачев–Кусов 2000; Воркачев–Воркачева 2003; Dobrovolskij–Piirainen 2010]. А изследователския метод, чрез който в съвременната семантика на думата се навлиза чрез съобразяване с нейното историческо минало, Е. С. Яковлева нарича метод на „културно-историческата диагностика” [1998: 43].

Етимологическата памет на думата като феномен може да бъде обяснена от позициите на когнитивната лингвистика, според която когнитивните структури, които обуславят езиковите, са нелинейни и за тяхното езиково възплъщение се извършва специално „опаковане”. Преходът от нелинейната структура към нейното линейно представяне винаги се съпътства с това, че експлицитно се изразява само част от когнитивната структура, а другите нейни части могат да присъстват имплицитно. Затова и вътрешната форма на думата оказва влияние върху нейното значение, защото в структурата на знанията, които стоят зад езиковия израз, в определена степен е отразен и начинът за назоваване (вж. [Доброволски–Баранов 1997: 17]).

От друга страна, особеностите в съвременната употреба на думата, разглеждани като резултат от нейните древни връзки, като своеобразна памет за тяхното съществу-

ване, могат да се използват при етимологизацията на думата. Още В. И. Абаев отбелязва, че разкриването на идеосемантиката на думата може да отведе изследователя до нейната етимология [Абаев 1948]. Всъщност такъв подход е в съответствие със задачата на етимолога, който трябва да открие всички факти относно значението и употребата на изследваната дума, в съвременния език и в неговата писмено засвидетелствана история, да ги интерпретира като своеобразни следи и едва тогава да реконструира нейния етимон.

Нека илюстрираме възможностите на такъв подход чрез изследване на етимологията на думи като *никна*, *надникна*, *вникна*, *заник* и др. Това са думи, чийто корен може да бъде изведен от псл. **nik*-. Те са широко представени в славянските езици и се характеризират с твърде разнообразна семантика, допускаща идеята за древна омонимия. В най-общ план от семантична гледна точка тези думи могат да бъдат групирани по следния начин:

а) названия, изразяващи значения ‘*надигам се*, *издигам се*’, ‘*възниквам*, *появявам се*’ и производни от тях: ср. стб. *ницати* ‘възниквам’ [СС: 382], бълг. *никнѣ* ‘никна, показвам се’, *ничѣж* ‘никна’ [Геров, III: 272, 275], бълг. *никна* ‘за растение, семена – пробивам и се показвам над земята; за косми, зъби, нокти, пера и под. – показвам се и раста над кожата; (само мн. и 3 л. ед.) обикновено за много на брой неща – появявам се, показвам се, обикновено ненадейно, неочаквано и бързо едно след друго пред погледа на някого’ [РБЕ, X: 1145–1146], диал. *ницѣм* ‘никна, раста’ [Младенов 1969: 254], срхр. *nicati* ‘покълвам, никна; изгрявам (за слънцето)’, *niknuti* ‘възниквам, показвам се, появявам се’, диал. *nikat* ‘издигам се, никна’, словен. *ńikniti* ‘никна’, чеш. *niknouti* ‘никна’, струс. *никати* ‘появявам се зад нещо, издигам се, възниквам, никна’, *никнѣти* ‘възниквам, появявам се, никна’, укр. диал. *никати* ‘мяркам се в далечината’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 109, 114, 115]) и др.;

б) названия, изразяващи най-общо значение ‘*гледам*’ и производни от него: ср. бълг. *вникна* ‘навляза, вдълбоча се мисле-

но в нещо, за да разбера’ (ср. с когнитивната метафора ЗНАНИЕТО Е ВИЖДАНЕ), диал. *унікна* ‘вникна, взра се’, *унічам* се ‘оглеждам се’ (цит. по [БЕР, IV: 644]), рус. диал. *нікать* ‘търся’, укр. *никніти* ‘наминавам, надничам’, диал. *нікати* ‘надничам, гледам; търся’, белорус. диал. *нікаць* ‘надничам, взирам се; ходя, оглеждам; вра се без работа’, *нікаць* ‘надничам без нужда’, *нікнуць* ‘надничам, наминавам’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 114, 115]) и др.;

в) названия, изразяващи значения ‘на веждам се’, ‘скривам се’, ‘изчезвам’ и производни от тях: ср. стб. *ниць* прил. ‘паднал ничком, по очи’ [СС: 382], бълг. *ніком* ‘с очи надолу’, *нікнѣ* ‘навеждам се, накланям се’, *нічѣ* ‘навеждам се’ [Геров, III: 273], *ніча*, *нічам* ‘навеждам се’, *нічком* ‘по очи, с лице надолу’ [РБЕ, X: 1161, 1162], диал. *нічем* ‘клюмвам, навеждам се’, *ніцом* нареч. ‘надолу, с очи към земята’ [Стойчев 1965: 221], струс. *никати* ‘навеждам се’, словен. *nikati* ‘навеждам се’, словен. *пikniti* ‘изчезвам’, чеш. *niknouti* ‘навеждам се; изчезвам’, рус. *нікнуть* ‘навеждам се; слабея, вехна; загивам’, укр. *нікнути* ‘навеждам се’, диал. ‘изчезвам’, белорус. *нікнуць* ‘клюмвам’, диал. *нікнуць* ‘изчезвам’, *ныкнуць* ‘скрия се’, стпол. *пiknąc* ‘изчезвам’, пол. *пiknąc* също (цит. по [ЭССЯ, XXV: 114, 115]), пол. диал. ‘крія се в трева (за млади тетереви)’ [SGP, III: 326], чеш. *niceti* ‘лежа ничком, по очи; навеждам се към земята’, слш. *picat* ‘навеждам се до земята’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 109]), рус. *ниц*, *ничкóm*, *ником* нареч. ‘(за човек) с лице към земята’, *ничком* ‘приведен, с наведена глава, тихо, плахо; тайнешком’ [Даль, II: 546], срхр. стар. *pic* нареч. ‘с лице надолу’, стчеш. *picí* прил. ‘лежащ с лицето надолу’, пол. *picie* ‘опако на тъкан, обратна страна’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 109]) и др.;

г) названия, изразяващи най-общо значение ‘махам, давам знак’: ср. срхр. *пikati* ‘махам, давам знак’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 114]);

д) названия, изразяващи най-общо значение ‘шляя се’: ср. бълг. *нічѣ* ся в пример: *Какво се ничиши покрай плетищата?* (вероятно ‘Какво се мотаеш?’, а възможно и ‘Какво надни-

чаш?) [Геров, III: 275], рус. диал. *нікать* ‘шляя се’, укр. *нікать* ‘шляя се, надничайки навсякѣде’ (цит. по [ЭССЯ, XXV: 114]) – като е възможно значенията на тези думи да са производни от ‘надничам’ < ‘гледам’, вж. представените в точка (б) думи;

е) названия, изразяващи значение ‘г м у р к а м с е’: ср. рус. диал. *нікать* ‘гмуркам се’ (цит. по [ЭССЯ XXV: 114]).

Цитираните славянски лексеми имат съответствия и в балтийските езици: ср. с лит. *nikti* ‘буйно започвам, захващам се’, *apnikti* ‘нападам’, стпрус. *neikaut* ‘ходя, блуждая’, лит. *nykti* ‘изчезвам; отслабвам’ (цит. по [БЕР, IV: 644–645]), което свидетелства за тяхната балтославянска древност.

Значения като ‘надигам се, издигам се’, ‘възниквам, появявам се’, от една страна, и ‘навеждам се’, ‘скривам се, изчезвам’ – от друга, на пръв поглед трудно могат да бъдат изведени от едно и също първоначално значение. Поради това в някои етимологични речници изразяващите ги лексеми са отнесени към различни етимологични гнезда, без да се обяснява произходът им и семантичният им развой (вж. например [Фасмер, III: 74–75; Machek 1968: 399; БЕР, IV: 644–645]). Според [ЭССЯ, XXV: 114], който също не предлага семантична реконструкция за корена на названията, хипотезата за древна омонимия е неоснователна, тъй като значителните различия в техните значения могат да се обяснят със семантиката на представките. Но тези значения се изразяват и от названия без представки. Следователно те не биха могли да са резултат от семантиката на представките.

При внимателното вглеждане в значенията на разглежданите названия правят впечатление следните техни особености:

1) При някои от названията, изразяващи значения ‘надигам се, издигам се’ и ‘възниквам, появявам се’, тези значения се характеризират с нюанси: ‘ненадейно’ (вж. бълг. *никна* само мн. и 3 л. ед. ‘обикновено за много на брой неща – появявам се, показвам се, обикновено ненадейно, неочаквано и бързо едно след друго пред погледа на някого’), ‘зад нещо’ (вж. струс. *никати* ‘появявам

се зад нещо, издигам се, възниквам, никна'), 'бързо' (вж. укр. диал. *нікати* 'мъркам се в далечината', бълг. *никна*).

2) Значението 'гледам' при много от цитираните названия се характеризира с нюанс 'крадешком, тайнешком'. Този елемент се съдържа в значението 'надничам', изразявано от много от названията.

3) При някои от названията, изразяващи значение 'навеждам се', това значение се характеризира със следните нюанси: 'по очи, с лице надолу, с наведена глава', 'тайнешком' (вж. бълг. *ніком* 'с очи надолу', *нічком* 'по очи, с лице надолу', чеш. *pisetí* 'лежачком, по очи; навеждам се към земята', рус. *ником* нареч. '(за човек) с лице към земята', *ничком* 'приведен, с наведена глава, тихо, плахо; тайнешком').

Всички тези значения и обогатящите ги нюанси, взети заедно, а именно – 'показвам се', 'ненадейно', 'зад нещо', 'набързо', 'крадешком, тайнешком', 'поглеждам', 'махам, давам знак', 'скривам се', 'навеждам се', 'по очи, с лице надолу, с наведена глава', разгледани като елементи на един и същ фрейм-сценарий (вж. [Minsky 1977]), напомнят за една детска игра, описана в психолингвистичната литература като игра, при която единият участник се крие (или крие само лицето си) зад нещо и неочаквано се показва, като извиква определено междуметие с цел да привлече вниманието на другия участник. Играта се характеризира с динамика и емоционалност. Съществува в различни варианти. Криещ се може да бъде както майката, така и детето, предметът, зад който той крие лицето си, може да бъде кърпа, салфетка или полата на майката (Дж. Брунър – цит. по [Стоянова 1992: 18]). Тази игра е регистрирана при деца, усвояващи различни езици. При англоезични деца тя е известна като "peek-a-boo", защото криещият се извиква *peek-a-boo*, когато се показва или показва само лицето си [Webster's 1990: 74]. В някои английски диалекти тази игра на криеница се нарича "реер", "реер-bo", "bo-реер" или "keek-bo" [Oxford English Dictionary, VIII: 366; XI: 433, 434]. При български деца тя е позната под името "игра на дзак" [Стоянова 1992: 18],

като извикваното междуметие при показване на криещия се е *дзак*. В [БЕР, I: 373] са регистрирани неговите варианти *дзак*, *дза*, *дзе*, а също и междуметието *зак*, за което не е предположена връзка с първите и е обяснено като междуметие със значение ‘виж, ето на’, казвано при бавене на деца [БЕР, I: 590]. В Речника на Н. Геров [I: 290] за междуметието *дза* (с проточено изговаряне на гласната) е пояснено, че “така си казват децата, когато се поглеждат през нещо”. Явно става въпрос за вариант на същата игра. В българския диалектен континуум играта на криеница при бебетата е известна и като игра на „ту-ту” (в Плевенско), като извикваното от възрастния междуметие е *ту-ту*. При румънските деца играта, свързвана с криене и показване на единия от участниците, също е позната. Междуметието, което се извиква, когато криещият се се показва зад предмета, където се е скрил, е *îîî* [DELR: 510]. Има вероятност тази игра да се окаже универсална и да бъде открита в още много други култури. Това се дължи на ниската ѝ когнитивна сложност, на способността на детето в ранна възраст да разпознае опита, свързан с редуване на криене и показване на предмет.

Интересно е това, че от междуметията, употребявани в тази игра, в различните езици са образувани глаголи със значения, подобни на значенията, изразявани от цитираните по-горе названия с корен, възлизащ към псл. *nik-*. Например румънският глагол *a îî* ‘показвам се малко, само главата; надничам’ е произведен от междуметието *îîî* [DELR: 510]. Също и за българския диалектен глагол *зákна* ‘зървам, съглеждам, забелязвам’ с голяма вероятност може да се предположи образуване от междуметието *дзак/зак*. Хипотезата на БЕР [I: 590] за образуването му от *зрак*, с изпадане на *-p-* в детския говор е малко вероятна. За детското мислене не е естествено образуването на перцептивния глагол със значение ‘гледам’ от название на окото и още повече на негова част. Също и за английските сложни междуметия *peek-a-boo*, *peep-bo*, *keek-bo* може да се предположи, че са мотивираци по отношение на глаголите *peek* ‘надничам’, *keek* ‘надничам’ и *peep* ‘надничам; показ-

вам се, подавам се’, фиг. ‘разсъмва (за първото проблясване на дневната светлина)’ [Oxford English Dictionary, XI: 433]. Всъщност Klein [II: 1147], макар и да посочва глагола *peer* като вариант на *peek*, не определя произхода на последния, а го отбелязва като неясен. Със сигурност може да се твърди, че тези глаголи са образувани от междуметия. Ср. също с диалектната употреба на *peer* със значение ‘мигане’ [Oxford English Dictionary, XI: 433].

Възможно е и разглежданите названия, съдържащи псл. корен **nik-*, да имат аналогичен произход, да са образувани от междуметие, употребявано в игра, състояща се в криене и показване на единия от участниците. Напълно възможно е значението на това междуметие да бъде осмислено като означаващо или ‘скривам, скривам се’, или ‘показвам, показвам се’, или ‘поглеждам, надничам’, или ‘давам знак’, т. е. като название на действие, което е елемент на тази игра. Разгледаните по-горе нюанси на тези значения – ‘ненадежно’, ‘бързо’, ‘тайнешком’ (на ‘показвам се’), ‘с лице надолу, с наведена глава’ (на ‘навеждам се’), ‘тайнешком, крадешком’ (на ‘гледам’) – всъщност представляват пренесена през вековете информация за ситуацията на раждане и функциониране на етимона на тези названия. Именно въз основа на тази информация, осмислена като етимологическа памет на названията, се реконструира древният контекст на техния етимон. Такъв подход не противоречи на постулата на съвременната когнитивна лингвистика за нерелевантността на противопоставянето между езиковите и неезиковите знания [Баранов–Долгопольский 1997: 15–16]. Защото тези знания са проявя на едни и същи познавателни способности, на един и същ познавателен опит, в тях могат да бъдат открити едни и същи структури и схеми.

В славянските езици формата **nik* не е регистрирана като междуметие, свързано с игра на криеница, но е напълно възможно поради древния характер на названието тази форма да не се е съхранила с тази си функция. Като типологически паралел на междуметие с тъждествена форма ср. с рус. диал. междуметие *ник*, употребявано за обозначаване на бързо движение: ср. *Я тут седжу, а он думал, что меня тут нема, да и ник сюда* [СРНГ, 21: 229].

По принцип, когато става въпрос за междуметия, родството между тях е трудно доказуемо. Винаги е възможен независимият произход на тъждествени форми, както е възможно и форми със значителни формални различия да имат общ произход.

За цитираните славянски названия, изразяващи значения ‘шляя се’ и ‘гмуркам се’, също е възможно образуване от междуметие, но не може да се твърди със сигурност, че това е същото междуметие, от което са образувани названията със значения ‘показвам се, появявам се’, ‘надничам’, ‘давам знак’, ‘навеждам се, скривам се, изчезвам’.

Можем да направим обобщението, че семантиката на съвременните и регистрираните в писмените паметници лексеми е богат източник, съдържащ сведения за техния произход. Само методът на семантичните паралели не е в състояние да обясни тези връзки. Тяхното обяснение е възможно единствено при съвкупното им интерпретиране като памет за древния сценарий на раждане и функциониране на лексикалната единица. Осмислени по този начин, те могат да бъдат използвани като критерий в етимологичното и изследване. Важно е пренесената през вековете информация да бъде адекватно интерпретирана и да се взема под внимание в етимологичните изследвания.

КЪМ ЕТИМОЛОГИЯТА НА ПСЛ. **bъrtъ/bъrtъ* И **bъrtva*

(ФАКТИТЕ НА МИТОЛОГИЯТА В ЕТИМОЛОГИЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ)¹

Етимологията в най-голяма степен от всички езиковедски науки е свързана с използването на извънезикови данни. В своята изследователска работа етимологът трябва да се опира на факти от най-различни области – история, география, митология, ботаника, зоология и др. В програмно изследване, посветено на усъвършенстването на етимологичните изследвания, големият руски етимолог и лингвист-теоретик В. И. Абаев подчертава, че е необходимо да се обръща „повече внимание на реалиите от историческия живот на народа, на неговата материална и духовна култура”, че е необходимо „неизменното съблюдаване на принципа: от думите към реалиите, от реалиите към думите” [1986: 22, 26]. В този дух ще отбележим, че никога не трябва да се забравя, че семантиката на думите във висша степен отразява и вярванията на хората. Затова семантичната реконструкция е едно от средствата за реконструкция на древната култура [Трубачев 1988: 218]. Също и знанията за древната култура, в това число и за митологията, могат да помогнат за разкриване на етимология на една или друга лексема. Нека илюстрираме възможностите на такъв подход чрез етимологизацията на псл. **bъrtъ* / **bъrtъ* и **bъrtva*.

Псл. форми **bъrtъ* / **bъrtъ* и **bъrtva* се реконструират като праформи на славянски лексеми, обозначаващи хралупа, в която

¹ Изследването представлява разширен, преработен вариант на публикувана статия в сп. „Български език” [Колева-Златева 1996б].

живеят диви пчели. Ср. словен. *brt* ‘дърво с хралупа, в която живеят диви пчели’, стчеш. *brt, brt* ‘хралупа, в която живеят диви пчели; кошер’, чеш. *brt, brt* ‘хралупа, в която живеят диви пчели’, диал. ‘отвърстие, отдел в кошер’, словаш. *brt* ‘отвърстие в кошер, от което излитат пчелите’, пол. *baré* ‘хралупа заедно с пчелите, които живеят в нея, заселили се там по естествен или изкуствен начин’, струс. *бъртъ, бортъ* ‘хралупа за пчели; дърво с хралупа, в което живеят пчели’, рус. *бортъ* ‘издълбана в живо дърво хралупа, в която живеят диви пчели’, диал. ‘много старо дебело дърво’, стукр. *бортъ* ‘хралупа, в която живеят горски пчели’, укр. *борт, борть* ‘също’, белорус. *борць* ‘също’ (цит. по [ЭССЯ, III: 132–133]) и макед. *бртва* ‘хралупа в дърво, в която живеят пчели, или дупка в дърво или в стена, специално направена, за да примами пчели’ (вж. [ЭССЯ, III: 132]).

Интересен факт е формалното тъждество (с прилагане на фонетичните закони) с лит. *bùrta, bûrtas*, мн. ч. *bûrtai* ‘врачуване, чародейство, жребий’ и лит. диал. мн. ч. *bûrtvos* ‘също’ [LKŽ], което се разглежда и като етимологично тъждество [Fraenkel 1962: 67; Фасмер, I: 198; SP, 1: 423; ЭССЯ, III: 133]. В деривационни отношения с разглежданите славянски лексеми се намират названия за горски пчелар: рус. *бóртник*, укр. *бóртник*, белорус. стар. *бóртник*, чеш. *brtník*, словаш. *brtník* (от псл. **bьrtьnikъ*), които се съпоставят с лит. *bûrtininkas* ‘магьосник, чародей’ [SP, 1: 424] и лит. диал. *bûrtvis* ‘магьосник, чародей’ (вж. [Skardžius 1943: 379]). Освен това, както посочва О. Н. Топоров, етимологичната връзка между разглежданите славянски и балтийски форми се проявява в късните славянски сведения за горските пчелари като гадатели [Топоров 1975–1990, I: 267].

Повечето етимологични речници извеждат значението ‘хралупа, в която живеят горски пчели’ на псл. **bьrtь / *bьrtь* от първоначално значение ‘издълбана дупка’ чрез съпоставянето с лат. *forāre*, ствиснем. *borōn* ‘издълбавам, пробивам дупка със свредел’ [Verneker 1908: 109; Преображенский, I: 38; Sławski, I: 27; Фасмер, I: 198; Machek 1971: 69; SP, III: 423; ЭССЯ, III: 133]. Етимо-

логичният речник на славянските езици извежда за незасвидетелствания праславянски глагол *bъrti, от който би трябвало да е образувано названието *bъrtь / *bъrtь и който приема за диахронно тъждествен на лит. *burti* ‘врачувам, чародействам’, първоначално значение ‘правя резки, изрязвам’, а значението ‘врачувам’ на литовския глагол разглежда като вторично, производно от ‘правя резки, изрязвам’. О. Н. Топоров, като свързва псл.*bъrtь / *bъrtь ‘хралупа в дърво, в която живеят горски пчели’ с лит. *būrtas* ‘врачуване, чародейство, жребий’, от една страна, и ствиснем. *borōn* ‘издълбавам, пробивам дупка със свредел’, нем. *bohren*, от друга, реконструира за праславянската лексема значение ‘резка’, ‘черта’ = ‘знак’ и прави паралел с израза от „За буквите” на Черноризец Храбър: чрътами и рѣзами чьтѣхъж и гатаахъж, погани сѣще, което според автора дава основание да се говори за “категорията горски пчелари-гадатели както за балтийските, така и за славянските племена” [Топоров 1975–1990, I: 267]. Значението на старобългарския глагол гатати вероятно под влияние на съвременното значение на бълг. *гадая*, рус. *гадать* е възприето като ‘гадая, пророчувам’. Такова е и тълкуването му в [SJS, I: 391], където формите гатати и гадати са представени като тъждествени: гатати = гадати. Ако се изхожда обаче от по-широкия контекст на писмения паметник, от модела на антитезата, въз основа на която е изграден даденият фрагмент от текста на произведението на Черноризец Храбър, категоричен извод за гадаене по резки едва ли можем да направим. Ср.:

Прѣждѣ... погани сѣште — Кръстивъшеже сѧ,
не илѣахъж кънигъ, нъ

чрътами и рѣзами — римьскыими и гръчьскыими
писмены

чьтѣахъж и гатаахъж — нжждаахъж сѧ пьсати словѣньскъ рѣчь
вѣзъ оустроѣниа.

Така изградено, противопоставянето не е противопоставяне на писмените знакови системи като “средство за предсказване” срещу “средство за предаване на словото”. Също и ако направим паралел със семантиката на макед. *гада* = *gama* ‘гадая, разгадавам’ [PMJ, I: 90], словен. *gádati* ‘гадая; бърборя’ [Pletčnik, I: 205], доллуж. *gadaś* ‘крещя, гълча; клеветя’ [Muka, I: 238], чеш. *hádati* ‘предполагам, досещам се; отгатвам; гадая, споря, препирам се’, диал. *gadat* ‘говоря’, пол. *gadać* ‘говоря, бърборя’ (цит. по [ЭССЯ, VI: 77]), за стб. глагол *гатати* в дадения контекст би могло да се предположи значение ‘буквувам; разгадавам текст, сричам’, а неговият етимон да бъде отнесен към примарно мотивираните (звукоподражателните), образуваните чрез редупликация на звуков комплекс при последвали дисимилационни промени на повтаряния консонант (Вж. относно замаскирането на редупликацията по-горе раздел „Методологични аспекти на етимологизацията на звукоцимволична лексика”). Всъщност в дадения текст от произведението на Черноризец Храбър на четене, сричане е противопоставено писане. Следователно този текст трудно би могъл да се разглежда като доказателство за връзката между значенията ‘резки’, ‘нарязвам’, от една страна, и ‘предсказвам’, ‘врачувам’ – от друга, както е предположил О. Н. Топоров. Освен това при представеното етимологизиране на псл. **bьrtьnikъ* и лит. *bùrtininkas* за пряка семантична връзка, проявяваща се в съществуващите представи у славяните за горските пчелари като гадатели, не би могло да се говори, защото, ако лит. название *bùrtininkas* се разглежда като производно от *bùrtas* ‘врачуване, чародейство, жребий’ < *bùrti* ‘врачувам, чародействам’, значението на което от своя страна е представено като производно от ‘правя резки, изрязвам’, то за псл. **bьrtьnikъ* е предположена мотивираност от псл. **bьrtь* ‘хралупа, в която живеят диви пчели’ < ‘издълбана дупка’ < **bьrti* ‘правя резки, изрязвам’, т. е. в основата на двете форми е допуснато, че лежи един и същ глагол, но с различни значения, между които връзката е метонимична, основаваща се на асоциация по съседство. Казано с други думи, в

еволюцията на псл. **bьrtьnikъ* не са предположени деривационни отношения с езикова форма със значение ‘врачувам’, откъдето да идва представата за горските пчелари като гадатели, чародеи.

Трябва да отбележим, че, ако изхождаме от съвременните представи за горското пчеларство, което може да бъде смятано само за занаят, идеята да се разглежда названието на хралупата, в която живеят пчелите, като производно от названието на глагол, назоваващ действието, чрез което може да бъде “изработена” такава хралупа, изглежда приемлива. Ако вземем предвид обаче данните на митологията, везните ще наклонят в друга посока.

Известно е, че пчелите са били обожествявани от древното езическо съзнание заради организацията на техния живот, трудолюбието им и чудодейните качества на меда [МНМ: 355–356]. Добре са описани езическите обичаи на литовците като най-дълго съхранилите се езичници в Европа. Те последни на Стария континент приемат християнството (1387 г.) и, както посочва историкът А. Шапока, това е един формален акт – още два века след това литовците остават по дух и убеждения езичници [Шапока 1939: 111]. Освен че са почитали като свещени дърветата, които са били обитавани от пчелите, те са смятали, че пчелите разбират човешката реч и могат да отгатват бъдещето. Затова пред тях са избягвали да се ругаят и да се държат непристойно [Dundulienė 1989: 30]. Дори в началото на ХХ век в някои области на Литва все още е съществувал обичаят мъжете в знак на почит да свалят шапки пред пчелите [Dundulienė 1991: 64]. Следи от езическия култ към пчелите, по всяка вероятност, се съдържат и в сведенията за особения социален статус на горските пчелари през Средните векове. Р. Екерт, позовавайки се на Шустер-Шевц, привежда сведения, че горските пчелари са образували “заможни (ср. значението на кашуб. *bartnik* ‘богаташ’) затворени социални групи, притежаващи особени привилегии и права” [Экерт 1981: 112]. Данните сочат, че в Литва до края на ХVIII в. е съществувало правото на горските пчелари да се занимават с пчеларство и в чужди гори, което постепенно е било ограничено и отнето [Dundulienė 1991: 57–58].

Жестоко със смърт е бил наказван този, който при кражба на мед причини смърт на пчели [Dundulienė 1991: 57]. Р. Екерт с високия социален статус и престиж на професионалната група на пчеларите обяснява и значенията на белорус. *сябрына* и лит. *bičiulis* (думата е образувана от *bitė* ‘пчела’) ‘пчелар, който с друг пчелар притежава обща хралупа/кошер пчели’ и ‘приятел’ [Экерт 1981: 112]. У литовците е съществувало поверието, че пчелите са способни да отгатнат лошите помисли, които у един *bičiulis* ‘пчелар’ биха се появили към друг, поради което последните и в мислите си е трябвало да бъдат верни един на друг [Dundulienė 1991: 60]. Трябва да отбележим, че в съвременния литовски език при изразяването на значението ‘приятел’ думата *bičiulis* се различава от своя синоним *draugas* с нюанса ‘много верен приятел’, който изразява. Освен това от езиковото съзнание на говорещите думата не се осъзнава като производна от *bitė* ‘пчела’, от която е образувана, за което свидетелства и употребяваната в разговорната реч форма *bičas* ‘приятел’, образувана чрез редеревияция от *bičiulis*.

Ако изхождаме от древните представи за божествените и магическите свойства на пчелите и обитаваните от тях дървета и от формалното тъждество (т. е. възможност да бъде доказано диакронно тъждество) между псл. **bьrtь* / **bьrtь* и **bьrtva*, от една страна, и лит. *būrtas*, лит. диал. *būrtvos* ‘врачуване, чародейство, жребий’ – от друга, можем да предположим за значението ‘хралупа, в която живеят горски пчели’ на псл. **bьrtь* / **bьrtь* и **bьrtva* метонимична еволюция от значение ‘магическо място’, а за незасвидетелствания псл. глагол **bьrti*, от който са образувани тези съществителни, – значение ‘врачувам, чародействам’.

Във връзка със съществувалите представи у славяните за горските пчелари като гадатели, за което стана въпрос по-горе, а също и с еволюцията на семантиката на названието *bičiulis* (‘пчелар’ > ‘приятел’), е уместно да цитираме О. Н. Трубачов, който отбелязва, че “етимологическото значение на думата представлява не само исторически интерес... но е и ключ за разбирането на съвременната семантика на думата, в която етимологическото

значение може да се възпроизвежда... Древните връзки... латентно живеят и периодично се маркират в употребата на думата” [Трубачев 1980: 9, 11]. Това явление е известно като „етимологическа памет”, за която стана дума в раздела „За произхода на корена в *никна*, *надникна*, *заник* и др. (Етимологическата памет на думата като критерий в етимологичното изследване). В този дух може да се допусне, че и древните митологични представи се съхраняват в езика макар и в скрита и видоизменена форма, като продължават да определят спецификата в семантиката на думите.

Що се отнася до произхода и семантичната еволюция на лит. *būrti* ‘врачувам, чародействам’, е възможна следната хипотеза. Ако се изхожда от формалната близост между лит. *būrti* ‘врачувам, чародействам’ и *buṛbti*, *burbėti* ‘неясно говоря, брътвя’ (форми с непълна редупликация), бълг. *бърборя* (форма с пълна редупликация), рус. диал. *борун* ‘приказливец, мърморко’ [СРНГ, III: 120] и се вземе под внимание типологическият контекст на думи, за които е очевидна семантичната връзка ‘неясно говоря, бърборя; говоря’ > ‘врачувам, чародействам’ (което е свързано с представата за магическата сила на словото!) и за които също така може да се предположи звукоподражателен произход (ср. например: бълг. *говоря*, пол. *gwar* ‘шум, говор’, горлуж. *howrić* ‘глухо звуча’, рус. *заговаривать боль* ‘правя магия на болката’; бълг. *река*, *уроки*, лит. *rėkti* ‘крещя’, латв. *rēkuōt* ‘бърборя, разговарям’, лат. *rassō* ‘рева като тигър’; бълг. *бая* ‘лекувам чрез магии’, пол. *bajać* ‘бърборя’, чеш. *bájiiti* ‘говоря, бърборя’), може да се предположи, че литовският глагол *būrti* ‘врачувам, чародействам’ е етимологично свързан с лит. *buṛbti*, *burbėti* ‘неясно говоря, брътвя’, които от своя страна са със звукоподражателна мотивираност. Френкел не предполага етимологична връзка между *būrti* и *buṛbti*, *burbėti* [Fraenkel, I: 43–44, 67]. Подобна идея относно семантичната еволюция на лит. *būrti* ‘врачувам, чародействам’ изказва Шански [Шанский 1963–, II/8 : 197]. Ще отбележим, че в литовския език много глаголи със звукоподражателен характер са образувани чрез непълна редупликация на звуков комплекс, като се повта-

ря началото на редуликанта в постпозиция, ср.: *piřpti* ‘мъркам’, *turméti* ‘мърморя’, *dundéti* ‘гърмя’, *plepéti* ‘бърборя’ [LKŽ]. Би могло в *bùrti* и *buřbti*, *burbéti* да е налице едно и също звукоподражателно междуметие **bur*. Разбира се, да се твърди категорично, че е налице родство между формално тъждествени примарно мотивирани образувания не е възможно, защото е допустим и техният независим произход. Формалното съвпадение обаче между редуликанта в звукоподражателно образувание с редупликация и звуков комплекс, представляващ корен на дума, която от семантична гледна точка може да има звукоизобразителен генезис, е аргумент, който подкрепя хипотезата за примарна мотивираност на последната.

В българския език корен *бърт-* откриваме в глагола *бръщолева* (< *brъt-j-*), който БЕР разглежда като образувание от *брът-вя* [БЕР, I: 84]. Предположението за връзката е неубедително, защото в такъв случай глаголната форма би била **брътволева*. Всъщност *брът-вя* е деноминативен глагол от незасвидетелстваната форма **bъr-tva* ‘брътвеж, бърборене’, етимологически свързана според БЕР с бълг. *бърборя* и лит. *burbéti* ‘бръмча; бърборя’ [БЕР, I: 84]. Всъщност въз основа на глагола *бръщолева* може да се реконструира незасвидетелстваната форма **бръщя* (< **bъrt-j-a*), деноминативен глагол от **bъrtъ* със значение ‘брътвеж, бърборене’, аналогично на значението на **bъrtva*. Етимологичният речник на славянските езици, без да привежда типологически паралели, значението ‘говоря неясно’ на глагола *брътвя* извежда от значението ‘правя резки’ [ЭССЯ, III: 132] – идея твърде необоснована.

Така семантичната връзка ‘неясно говоря’ – ‘врачувам, чародействам’ може да се наблюдава както въз основа на формите бълг. *бръщолева* – лит. *bùrtas* ‘врачуване, чародейство, жребий’, така и въз основа на бълг. *брътвя* – лит. *bùrtvos* ‘врачуване, чародейство, жребий’, за които съществува и формално-семантичен паралел с псл. названия за ‘хралупа, в която живеят горски пчели’.

Интересен е въпросът, защо в славянските езици континуантите на *bьrtь / *bьrtь и *bьrtva се специализират като названия, свързани с горското пчеларство, а в балтийските езици съответните форми запазват по-общото изходно значение за ‘врачуване, чародейство, жребий’. В балтийските езици във връзка с горското пчеларство се употребяват названия, чийто корен възлиза към ие. *der-u- и *dr-eu-: лит. *drevė*, лит. диал. *dravė*, *drėvė*, латв. *drava* ‘хралупа, в която живеят горски пчели’; лит. *drevininkas*, лит. диал. *dravininkas*, латв. *dravnieks* ‘горски пчелар’. Континуанти на тези индоевропейски форми са псл. *dervo и *drьvo, от които в славянските езици се развива названието за дърво като базово понятие (по терминологията за лингвистичната категоризация). В балтийските езици с дадените праформи се свързват също така названията: лит. *dervà* ‘смолисто дърво; смола; борина’, *darvà* ‘смола’, латв. *darva* ‘смола’. Ако вземем под внимание също и англосакс. *teru* ‘смола’, нем. *Teer*, ирланд. *derucc* ‘желяд’, кимр. *derwen* ‘дъб’, гр. *δρυς* ‘дърво, особено дъб или бор’ (вж. думите в [БЕР, I: 440]), ще видим, че континуантите на ие. *der-u- / *dr-eu- в различните езици се свързват или с базовото понятие за дърво, или със субординатни понятия, свързани с дъба или бора. И ако вземем под внимание етимологизирането на славянските названия за дъб и бор: *dabь < *dumbos, първоначално ‘хралупесто дърво’ (етимология на К.-О. Фалк [Фальк. 1958: 266]), *sosna < *sopsna, първоначално ‘хралупесто дърво’ (етимология на О. Н. Трубачов – цит. по [Бернштейн 1962: 58]), както и мнението, че названието за бор *sosna* в славянските езици се утвърждава във връзка с горското пчеларство [К. Мошински – цит. по [Голстой 1978: 116–117], и факта, че горското пчеларство е свързано с хралупите в дебелите борове (В. Мажулис също посочва връзката между старото балтийско горско пчеларство и хралупите именно в боровете [Mažiulis 1988–1998, I: 226]) и дъбове [Dundulienė 1991: 56], може да се предположи че коренът в ие. *der-u- / *dr-u- се свързва с представата за ‘хралупесто дърво’ (а защо не и дърво, в което живее рояк пчели?) – представа митологично натоварена. Самият

факт на многообразието на славянските и балтийските названия на видовете дървета и различието в названията за базовото понятие ‘дърво’ (ср. с лит. *mėdis* ‘дърво’) вече навежда на мисълта, че причината за това многообразие се крие в древните митологични представи и вярвания, към които следва да бъде отнесена и вярата в магическата сила на словото, подтикваща към речевни забрани от табуистичен характер. А това, че днес славянската арбореална терминология не се попълва с нови лексикални единици, показва ролята на практическата дейност на човека и на извънезиковите фактори като цяло за динамиката на лексиката – нейното отмиране, създаване, конкуриране въз основа на системни отношения, каквито са и синонимните.

Сред славянските названия за горски пчелар интерес представява среднорус. *древолазецъ*, употребено в паметник от XV в. [СРЯ XI–XVII вв., IV: 354]. Не е изключено тази лексема при своето образуване да е отразявала по-старо значение на корена *древ-*, аналогично на лит. *drevė* ‘хралупа, в която живеят пчели’. Към такава мисъл навежда вторият корен в композитума *лаз-*, който се среща и в други названия, свързани с пчеларството: рус. диал. *подлаз* ‘изваждане на меда от хралупите/кошерите, *подлазитъ* ‘вадя мед’, *лазитъ борть* ‘вадя мед от хралупата’, белорус. *барцялаз* ‘горски пчелар’ (вж. думите в [Эккерт 1981: 108]). Най-общо казано, значението на корена *лаз-* в пчеларската терминология е свързано с изрязването на питите с меда, с ваденето на самия мед, а не с действието “катерене по дърво”. Контекстът, в който е употребена думата *древолазецъ* обаче не е доказателство за осмислянето на значението на нейния корен като свързано с понятието за хралупата, в която живеят горски пчели. Ср. *Отець мой и брат древолазцы суть, в лѣсех медъ емлютъ отъ древия* (Пов. П. и Февронии, 36 [СРЯ XI–XVII вв., IV: 354]). Не е изключено обаче това осмисляне на сложната дума да е вторично и да се дължи на асоциациите с думата *дерево*, претърпяла семантично развитие като изразяваща базовото понятие “дърво”.

Въз основа на всички казано се налага изводът, че метонимичният пренос ‘магия, жребий; магическо място’ > ‘хралупа, в която живеят горски пчели’, който може да се предположи за псл. *bъrtъ / *bъrtъ и *bъrtva по всяка вероятност е свързан с метонимичното развитие и на семантиката на псл. *dervo, *drъvo като лексикални единици, изразяващи базовото понятие „дърво”. Известно е, че по-общите понятия се появяват по-късно, след като бъде запълнена схемата от конкретни понятия. Ср. с констатирания факт, че езиците на “примитивните” култури са бедни на думи, изразяващи по-общи понятия [Ульман 1970: 263]).

Към етимологичното гнездо на псл. *bъrtъ / *bъrtъ и *bъrtva може да бъде отнесен както отименният укр. глагол *бортуми* ‘издълбавам хралупа’, образуван от *борть* ‘хралупа, в която живеят горски пчели’, така и словен. *brtiti* ‘запушвам’, чеш. *brtiti* ‘пробивам със свредел’, срхр. *бртва* ‘запушалка’, *бртвуми* ‘запушвам’, словен. *brtviti* ‘запушвам’, които могат да бъдат разглеждани като по-късни образувания, възникнали след избледняването на митологичната натовареност на изходните форми за езиковото съзнание на говорещите. Аналогичен семантичен развой може да бъде наблюдаван и в лит. диал. *drėvinė* ‘дървен съд за съхраняване на мазнина’, във връзка с чийто произход и семантичен развой В. Мажулис изказва предположението за първоначалното изработване на тези дървени съдове от хралупестата част на отсечено дърво [Mažiulis 1988–1998, I: 224].

ЛИТЕРАТУРА

- Абаев 1948: В. И. Абаев. Понятие идеосемантики // Язык и мышление. XI. Москва–Ленинград.
- Абаев 1986: В. И. Абаев. Как можно улучшить этимологические словари // Этимология 1984. Москва: «Наука», 7–27.
- Агапкина: Т. А. Агапкина Кизил // Словарь славянской мифологии. – Online: <http://www.pagan.ru/mith/>, Accessed: 08.04.2006.
- Аникин 1988: А. Е. Аникин. Опыт семантического анализа праславянской омонимии на индоевропейском фоне. Отв. ред. А. И. Федоров. Новосибирск: «Наука».
- Аникин 2000: А. Е. Аникин Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва–Новосибирск.
- Апресян 1995: Ю. Д. Апресян Избранные труды. В 2-х томах. Москва: «Языки русской культуры».
- Аристотел 1975: Аристотел. За поетическото изкуство. София.
- Архив за БДР: Архив за българския диалектен речник при БАН.
- Ахутина–Каширская 2003: Т. В. Ахутина, Е. В. Каширская. Нейропсихологический анализ индивидуальных особенностей переработки лексической информации // Вопросы психологии. №3, 93–101.
- Байкоў-Некрашэвіч: Беларуска-расійскі слоўнік. Укладальнікі: М. Байкоў, С. Некрашэвіч. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1925. Факсімільнае выданьне: Менск: Народная асвета, 1993. Online: <http://slounik.org/bn>, Accessed: 15.03.2011.
- Баллонов–Деглин 1976: Л. Я. Баллонов, В. Л. Деглин. Слух и речь доминантного и недоминантного полушарий. Ленинград.

- Баранов–Добровольский 1997: А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. Постулаты когнитивной семантики // Известия АН. Серия литературы и языка. Т. 56, №1, 11–21.
- Бенвенист 1974: Э. Бенвенист. Общая лингвистика. Москва: «Прогресс».
- БЕР: Български етимологичен речник. София: Издателство на БАН, 1971–
- Бернштейн 1961: С. Б. Бернштейн. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва, 1961.
- Блумфилд 1968: Л. Блумфилд. Язык. Москва: «Прогресс».
- Бояджиев 1970: Т. Бояджиев. Из лексиката на с. Дервент, Дедеагачко // Българска диалектология. Проучвания и материали. V. София: Издателство на БАН, 223–243.
- Бояджиев 1971: Т. Бояджиев. Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско // Българска диалектология. Проучвания и материали. VI. София: Издателство на БАН, 5–135.
- БТР 1963: Л. Андрейчин и др. Български тълковен речник. II изд. София.
- Будагов 1963: Р. А. Будагов. Сравнительно-семасиологические исследования. Москва.
- Булаховский 1987: Л. А. Булаховский. Избранные труды в пяти томах. Т. 3. Славистика. Русский язык. Киев.
- Бурлак–Старостин 2005: С. А. Бурлак, С. А. Старостин. Сравнительно-историческое языкознание. Москва: «Академия».
- Вакарелска-Чобанска 2005: Д. Вакарелска-Чобанска. Речник на самоковския говор. София: Академично издателство Проф. Марин Дринов.
- Варбот 1981: Ж. Ж. Варбот. Славянские этимологии // Этимология 1979. Москва: «Наука», 28–41.
- Варбот 1986: Ж. Ж. Варбот О возможности реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях // Этимология 1984. Москва, 33–40.
- Варбот – Журавлев: Ж. Ж. Варбот. А. Ф. Журавлев. Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии. ИРЯ РАН. Online:

- http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology_terms.pdf. Accessed: 10.03.2011.
- Вестерман 1963: Д. Вестерман. Звук, тон и значение в западно-африканских и суданских языках (Первое издание статьи на немецком языке в 1927 г.) // Африканское языкознание. Сборник статей. Под ред. Д. А. Ольдерогге. Москва: «Издательство иностранной литературы», 94–113.
- Виноградов 1995: Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования // Вопросы языкознания. №1, 5–36.
- Воркачев–Кусков 2000: С. Г. Воркачев, Г.В. Кусов. Концепт «оскорбление» и его этимологическая память. Воронеж: ВГТУ, 90–102.
- Воркачев–Воркачева 2003: С. Г. Воркачев, Е. А. Воркачева. Концепт счастья в английском языке: значимостная составляющая // Массовая культура на рубеже XX–XI веков: Человек и его дискурс. Москва: «Азбуковник», 263–275.
- Воронин 1982: С. В. Воронин. Основы фоносемантики. Ленинград: Изд. Ленинградского университета.
- Воронин 1990: С. В. Воронин. Этимология и фоносемантика (на материале тюркских и некоторых других языков) // Проблемы этимологии тюркских языков. Алма-Ата: «Гылым», 62–70.
- Вътов 1977: В. Вътов. Удвоения в структурата на българските изобразителни думи // Език и литература. XXX II. кн. 1, 35–46.
- Выготский 1934: Л. С. Выготский. Мышление и речь. Москва.
- Георгиев 1985: Вл. Георгиев. Проблеми на българския език. София: Издателство на БАН.
- Геров: Н. Геров. Речник на българския език. Фототипно издание. Т. I–VI. Т. VI събрал, наредил и изтъкувал Т. Панчев. София. (1895–1908), 1975–1978.
- Горов 1962: Г. Горов. Странджанският говор. Българска диалектология. Проучвания и материали. I. София: Издателство на БАН, 13–164.

- Горячева 1986: Т. В. Горячева. К изучению славянской метеорологической терминологии // *Этимология* 1984. М.: «Наука», 43–49.
- Гринфилд 1984: П. М. Гринфилд. Информативность, presupposition и семантический выбор в однословных высказываниях // *Психолингвистика. Сборник статей*. Под общ. ред. А. М. Шахнаровича. Москва: «Прогресс», 208–220.
- Гринченко: Б. Гринченко (Упор.). *Словар української мови*. Т. I–IV, Київ, 1907–1909.
- Гъльбов 1965: Л. Гъльбов. *Говорът на с. Доброславци, Софийско* // *Българска диалектология. Проучвания и материали*. II. София: Издателство на БАН, 1965.
- Даль 1955: Вл. Даль *Толковый словарь живого великорусского языка*. Набрано и напечатано со второго издания 1880–1882. Москва.
- Димитрова 2009: Ст. Димитрова. *Лингвистична прагматика*. София: „Велес”.
- Евстатиева 1971: Д. Евстатиева. *Лексиката на говора в с. Тръстеник, Плевенско* // *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Т. VI. София: Издателство на БАН, 151–243.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*. Београд: САНУ, 2003–
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови*. У 7-ми т. Т. I–V. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Ред. кол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. I–V. Київ: «Наукова думка», 1982–2006.
- Желеховский–Недільский: Є. Желеховский, С. Недільский. *Малоруско-німецький словар: У 2 т. Львів. З друкарні ім. Шевченка, під зарядом К. Бернарського 1886*.
- Журавлев 1974: А. П. Журавлев. *Фонетическое значение*. Ленинград. Издательство Ленинградского университета.
- Журавлев 1976: А. П. Журавлев. *Типы значений слова и их мотивированность* // *Проблемы мотивированности языкового знака*. Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 20–25.

- Журавлев 1982: А. Ф. Журавлев. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в современном русском языке. Москва: «Наука», 45–109.
- Зализняк 2001: А. Зализняк. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов» // Вопросы языкознания. №2, 13–25.
- Звегинцев 1964: В. А. Звегинцев История языкознания XIX и XX вв. в очерках и извлечениях. Т. I. Москва: «Просвещение».
- Илчев 1962: Ст. Илчев. Към ботевградската лексика // Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. I. София: Издателство на БАН, 183–205.
- Калинин 1979: А. В. Калинин. Лексикология // Современный русский язык. I. Под ред. Д. Э. Розеналя. Москва: «Высшая школа», 8–51.
- Караџић 1898: Вук. Стеф. Караџић. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Треће (државно) издање, исправљено и умножено. Биоград, 1989.
- Касирер 2000: Е. Касирер. Философия на символните форми. Първа част. Езикът. София.
- Китипов 1970: П. Китипов. Речник на говора на с. Енина, Казанлъшко // Българска диалектология. Проучвания и материали. V. София: Издателство на БАН, 107–151.
- Киш 1969: Киш Л. О некоторых принципах этимологизирования заимствованных слов // Этимология 1967. М.: «Наука», 68–70.
- Кларк 1984: Кларк, Е. В. Универсальные категории: о семантике слов-классификаторов и значениях первых слов, усваиваемых детьми // Психолингвистика. (Сборник статей). Под ред. А. М. Шахнаровича. Москва, 1984, 221–240.
- Климов 1985: Г. А. Климов. К семантической реконструкции // Теория и практика этимологических исследований. Отв. ред. К. М. Мусаев. Москва: «Наука», 16–23.

- Ковачев 1970: Ковачев, Н. Речник на говора на с. Кръвеник, Севлиево // Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. V. София.
- Колева-Златева 1996а: Ж. Колева-Златева. За етимологията на балтославянското название за ‘ръка’ // Ономастично и етнолингвистично пространство на езика. Сборник в чест на проф. Н. Ковачев. т. II. В. Търново, 1996, 139–142.
- Колева-Златева 1996б: Ж. Колева-Златева. Псл. *bъrtъ/*bъrtъ и *bъrtva // Български език. 1996. №3, 47–51.
- Колева-Златева 1997а: Ж. Колева-Златева. Проблеми на семантичната реконструкция (Етимологично и семантико-типологично изследване в областта на българската соматична лексика). Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”. В. Търново, 1997.
- Колева-Златева 1997б: Ж. Колева-Златева. Методологични бележки относно етимологичните изследвания по тематични групи (Върху материал от българската соматична лексика) // Българистични проучвания. В. Търново, 115–128.
- Колева-Златева 1997в: Към етимологията на псл. *bedro // Българистични проучвания. В. Търново. 1999, 117–124.
- Колева-Златева 1998а: Колева-Златева, Ж. Семантична реконструкция. Методологични аспекти. В. Търново; Online: <http://www.belb.net/Personal/Koleva.html>.
- Колева-Златева 1998б: Ж. Колева-Златева. Към етимологията на псл. *gъrstъ // Българистични проучвания 3, В. Търново.
- Колева-Златева 2000: Колева-Златева, Ж. Лексикалната диахрония на езика през призмата на детската реч. В. Търново: „Фабер”.
Online: <http://www.belb.net/Personal/Koleva.html>.
- Колева-Златева 2000б: Ж. Колева-Златева. Българската диалектна дума *буртенца* // Етнолингвистични проблеми на балканските народи. София, 98–104.
- Колева-Златева 2002а: Ж. Колева-Златева. За произхода на някои български названия на малки предмети // Трудове на Вели-

- котърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”, Книга 2 – Езикознание, т. 33, 1977, В. Търново, 121–133.
- Колева-Златева 2002б: Ж. Колева-Златева. К этимологии рус. *хо-роший* // МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века. Доклады и сообщения. В. Търново, 2002, 262–265.
- Колева-Златева 2002в: Ж. Колева-Златева. Към въпроса за безизключителността на фонетичните закони // Сборник в чест на проф. д-р Ангел Давидов. Материали от международна научна конференция. Велико Търново, 13–14 декември, 2002, 345–354.
- Колева-Златева 2003: Ж. Колева-Златева. За произхода на корена в *никна, надникна, заник* и др. (Етимологическата “памет” на думата като критерий в етимологичното изследване) // Славистиката в началото на XXI век. Традиции и очаквания. София, 2003, 133–136.
- Колева-Златева 2003–2004: Ж. Колева-Златева. К этимологии славянских названий муравьев, восходящих к псл. *mogv-, и их индоевропейских соответствий // *Linguistique Balkanique*. XLIII (2003–2004), 2–3, 269–284.
- Колева-Златева 2004: Ж. Колева-Златева. О типологических критериях распознавания слов звуко-символического происхождения в этимологических исследованиях (На материале индоевропейских языков) // *Slavica*. 33. Debrecen, 23–42.
- Колева-Златева 2005: Ж. Колева-Златева. О приемах когнитивного подхода в этимологических исследованиях // *Slavica*. XXXIV. Debrecen, 23–42.
- Колева-Златева 2006: Ж. Колева-Златева. К этимологии польск. *gogółka* (Типология как важный фактор в этимологических исследованиях) // *Rozprawy komisji językowej*. T. LI. Łódź: Łódzkie towarzystwo naukowe. 2006, 154–165.
- Колева-Златева 2008а: Ж. Колева-Златева. Славянская лексика звуко-символического происхождения. *Tractata Slavica Universitatis Debreceniensis*. Vol. 1. Дебрецен, 2008.

- Колева-Златева 2008б: Ж. Колева-Златева. О статусе звукоизобразительных слов в языке // *Slavica XXXVII*, 2008, Debrecen, 33–53.
- Колева-Златева 2009а: Ж. Колева-Златева. Относно приложението на някои наблюдения върху съвременни български образоподражателни думи в етимологията // *Българският език и литература на кръстопътя на културите. Международна конференция Сегед, Унгария, 21–22 май 2007 г. Т. II*. Szeged: JATEPress, 117–125.
- Колева-Златева 2009б: Ж. Колева-Златева. О смешивании этимологических гнезд омонимичных звукоизобразительных слов // *Slavica XXXVIII*, 2009, Debrecen, 19–34.
- Колева-Златева 2011: Ж. Колева-Златева. Методологични аспекти на етимологизацията на звуко-символична лексика // *Проглас. XX*. 2011. №1, 104–124.
- Крючкова 2000: Д. Ю. Крючкова. Редупликация в аспекте языковой типологии // *Вопросы языкознания*. №4, 68–84.
- Кузнецова 1977: О.Д. Кузнецова. О причинах лексикализации в русских говорах // *Вопросы языкознания*. 1977. №1, 109–115.
- Куркина 2003: Л. В. Куркина. Система пространственных представлений древних славян (по материалам лексики) // *Славянское языкознание. XIII Международный съезд славистов. Люблина, 2003. Доклады российской федерации*. Москва.
- Кънчев 1968: Ив. Кънчев. Говорът на с. Смолско, Пирдопско // *Българска диалектология. Проучвания и материали. IV*. София, 5–160.
- Лабов 1975а: У. Лабов. О механизме языковых изменений // *Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика*. Москва: «Прогресс», 199–228.
- Лабов 1975б: У. Лабов. Отражение социальных процессов в языковых структурах // *Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика*. Москва: «Прогресс», 320–335.
- Лаучюте 1982: Ю. А. Лаучюте. Словарь балтизмов в славянских языках. Ленинград: «Наука».

- Левицкий 1974: В. В. Левицкий. Фонема или признак? // Проблемы мотивированности языкового знака. Калининград: Издательство Калининградского государственного университета, 49–53.
- Левицкий 1994: В. В. Левицкий. Фонетическая мотивированность слова // Вопросы языкознания. 1994. № 4. 26—37.
- Леонтьев 1971: А. А. Леонтьев. Психологическая структура значения // Семантическая структура слова: Психолингвистические исследования. Москва, 1971, 7–19.
- Лотман 1978: Ю. М. Лотман. Феномен культуры // Семиотика культуры. (Труды по знаковым системам). Ученые записки Тартуского государственного университета. Вып 463. Тарту, 3–17.
- Лурия 1968: А. Р. Лурия. Проблемы и факты нейролингвистики // Теория речевой деятельности. Проблемы психолингвистики. Москва: «Наука», 198–218.
- Мартинов 1958: А. П. Мартинов. Народописни материали от Грaовo. Под ред. на акад. Ст. Романски. СбНУН. Кн. XLIX. София: Издание на БАН.
- Мартынов 1971: Мартынов В. В. Анализ по семантическим микросистемам и реконструкция праславянской лексики // Этимология 1968. М.: «Наука», 11–23.
- Мейе 1938: А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва–Ленинград.
- Мейе 1954: А. Мейе. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва.
- Мельников 1969: Г. П. Мельников. Почему не во всех языках есть идеофоны? // Материалы семинара по проблеме мотивированности языкового знака. Ленинград: «Наука», 60–63.
- Мельничук 1969: А. С. Мельничук. Об одном из важных видов этимологических исследований // Этимология 1967. М.: «Наука», 57–67.
- Меркулова 1965: В. А. Меркулова О некоторых принципах этимологии названий растений // Этимология 1964. М.: «Наука», 72–87.

- Михалев 2010: А. Б. Михалев. Звукоизобразительный фонд индоевропейских корней и их производные // Мир через языки, образование, культуру: Россия-Кавказ-Мировое сообщество. Материалы VI Международного конгресса. Симпозиум XI «Теоретические и прикладные аспекты исследования языков мира». Пятигорск, 2010, 46–53.
- Младенов 1969: М. Младенов. Говорът на с. Ново село, Видинско. Трудове по българска диалектология. VI. София.
- Младенов 1941: С. Младенов. Етимологически и правописен речник на българския език. София.
- МНМ: Мифы народов мира, т. II, Москва, 1982.
- Мовчун 2000: Мовчун Ф. I. Етимологізація слова як засіб формування інтересу молодших школярів до української мови: Автореф. дисс. канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. Київ. 2000.
- Мокиенко 1989: В. М. Мокиенко Славянская фразеология. Москва: «Высшая школа».
- Молеров–Молеров 1954: Д. Г. Молеров, К. Г. Молеров. Народнописни материали от Разложко. Под ред. на акад. Ст. Романски. Сборник за народни умотворения и народопис. Кн. XLVIII. София: Издание на БАН.
- Москов 1964: М. Москов. Взаимоотношението между група славянски думи с оглед на произхода им // Известия на Института за български език. XI. София, 137–149.
- Москов 1969: М. Москов. Турски и тюркски заемки от звукоподражателен и незвукоподражателен характер в балканските езици // Годишник на Софийския университет. ФСлФ. Т. LXII. София: „Наука и изкуство”, 435–532.
- Негневицкая–Шахнарович 1981: Негневицкая Е. И., Шахнарович А. М. Язык и дети. Москва.
- НРЭ: Новое в русской этимологии. РАН. ИРЯ им. В.В. Виноградова. Т. I. Москва, 2002. Online: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&book=novoe> Accessed: 04.02.2011.

- Обухова 1981: Л. Ф. Обухова. Концепция Жана Пиаже: за и против. Москва: Издательство МГУ.
- Ожегов–Шведова: С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. Издательство «Азъ», 1992. Online: <http://ak.ak22.net/dict/>. Accessed: 15.03.2011.
- Откупщиков 1973: Ю. В. Откупщиков. К истокам слова. Рассказы о науке этимологии. Москва: «Просвещение».
- Откупщиков 2002: Ю. В. Откупщиков. Критерии разграничения исконной и заимствованной лексики в балто-славянском ареале (фонетический аспект) // Вып. 1. Секция балтистики. Лексикология и лексикография балтийских языков. Тезисы докладов. 4–6 марта 2002, Санкт-Петербург, 37–39.
- Пенчева 1998: М. Пенчева. Човекът в езика. Езикът в човека. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.
- Петков 1974: П. Петков. Еленски речник // Българска диалектология. Проучвания и материали. VII. София: Издателство на БАН, 3–175.
- Пизани 1956: В. Пизани. История – проблемы – метод. Москва.
- Платон 1982: Платон. Диалози. Т. 2. София: „Наука и изкуство“.
- Поливанов 1968: Е. Д. Поливанов. По поводу звуковых жестов японского языка // Е. Д. Поливанов. Статьи по общему языкознанию. Москва: «Наука», 295–305.
- Преображенский 1958: Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка. Т. I–II. 1. Москва, 1910–1914. – Репродуцировано с выпусков 1910–1914 годов и последнего выпуска 1949 г., АН СССР.
- Ралев 1977: Л. Ралев. Говорът на с. Войнягово, Карловско // Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. VIII. София: Издателство на БАН, 3–199.
- РБЕ: Речник на българския език. София: Издателство на БАН, 1977–
- РМЈ: Речник на македонскиот јазик. Бл. Конески (Ред.). Т. I–III. Скопје: Институт за македонски јазик, 1961–1966.
- РСА: Речник српскохрватског књижевног и народног езика. Београд, Кн. I–, 1959–

- Рудницький: Етимологічний словник української мови: У 2-х т. Укл. Я. Рудницький. Вінніпег–Оттава, 1962–1982.
- Сакъов 1967: Д. Сакъов. Принос към речника на кукушкия говор // Българска диалектология. Проучвания и материали. Т. III. София: Издателство на БАН, 317–341.
- СБЛ: Старабеларускі лексікон: Падручны перакладны слоўнік. Укладальнікі: М. Прыгодзіч, Г. Ціванова Менск: Беларускае выдавецтва Таварыства «Хата», 1997. Online: <http://slounik.org/starbiel>, Accessed: April 30, 2008.
- Сепир 1993: Э. Сепир. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва.
- Серебренников 1973: Б. А. Серебренников. К проблеме реконструкции архаичных значений слов // Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. Отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва: «Наука», 57–64.
- Серебренников 1977: Серебренников Б. А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация. Общие вопросы. Москва, 147–187.
- Скаличка 1967: В. Скаличка. Исследование венгерских звукоподражательных выражений // Пражский лингвистический кружок. Сборник статей. Москва: «Прогресс», 277–316.
- Слобин 1984: Д. Слобин. Когнитивные предпосылки развития грамматики // Психолингвистика (Сборник статей). Под ред. А. М. Шахнаровича. Москва, 143–207.
- Соболев 2001: А. Н. Соболев. Балканская лексика в ареальном и ареально-типологическом освещении // Вопросы языкознания. № 2, 59–93.
- Сосюр 1993: Ф. дьо Сосюр. Курс по обща лингвистика. София: „Наука и изкуство“.
- Срезневський: И. Срезневський. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Фототипное издание, Москва, Государственное издательство иностранных и национальных словарей”, 1958 г., по: Санктпетербург, Императорская академия наук, том I–III, 1893–1903 г.

- СРНГ: Словарь русских народных говоров. Т. 1– (ред. Ф. П. Филин, Ф. П. Сороколетов), Ленинград: «Наука», 1965–.
- СРЯ XI–XVII вв.: Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. I–, 1975 –, Москва: «Наука».
- СС: Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва: «Русский язык», 1994.
- Старинин 1955: В. П. Старинин. К вопросу о семантическом аспекте сравнительно-исторического метода (изосемантические ряды С. С. Майзеля) // Советское востоковедение. 1955, № 4, 99–111.
- Стойчев 1965: Т. Стойчев. Родопски речник // Българска диалектология. Проучвания и материали. II. София: Издателство на БАН, 119–314.
- Стойчев 1970: Т. Стойчев. Родопски речник // Българска диалектология. Проучвания и материали. V. София: Издателство на БАН, 152–221.
- Стоянова 1992: Ю. Стоянова. Вашето дете говори. София.
- Тараненко 1989: А. А. Тараненко. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Основные семантические процессы. Киев.
- Телия 1996: В. Н. Телия. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: «Языки русской культуры».
- Толстой 1978: Н. И. Толстой. О славянских названиях деревьев: сосна – хвоя – бор // Восточно-славянское и общее языкознание. Москва: «Наука», 115–127.
- Топоров 1959: В. Н. Топоров. О введении вероятности в языкознание // Вопросы языкознания. 1959. №6, 28–35.
- Топоров 1962: В.Н. Топоров. Заметка от индоевропейском *grogʹ- (*gorgʹ-) : *gregʹ- в балтийском и славянском // Краткие сообщения Института славяноведения. № 35. Славянское языкознание. Москва, 73–75.
- Топоров 1975–1990: В. Н. Топоров. Прусский язык. Словарь, Москва: «Наука».

- Топоров 2004: В. Н. Топоров. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1. Москва: Языки славянской культуры.
- Топоров 2006: В. Н. Топоров. Заметка от индоевропейском *grogʰ- (*gorgʰ-) : *gregʰ- в балтийском и славянском // В.Н. Топоров. Исследования по этимологии и семантике. Т. 2. Индоевропейские языки и индоевропеистика. Кн. 1. Москва: Языки славянских культур. 55–58.
- Трубачев 1961: О. Н. Трубачев Задачи этимологического исследования в области славянских языков // Актуальные проблемы славяноведения. Кратк. сообщ. Ин-та славяноведения. 1961. № 33/34, 202–210.
- Трубачев 1963: О. Н. Трубачев Формирование древнейшей ремесленной терминологии в славянском и некоторых других индоевропейских диалектах // Этимология 1963. М.: «Наука», 14–51.
- Трубачев 1964: О. Н. Трубачев «Молчать» и «таять». О необходимости семасиологического словаря нового типа // Проблемы индоевропейского языкознания. Москва: «Наука».
- Трубачев 1980: О. Н. Трубачев. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания. №3, 3–14.
- Трубачев 1988: Трубачев О. Н. Приемы семантической реконструкции // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. Отв. ред. Н. З. Гаджиева. Москва: «Наука», 197–222.
- Трубачев 2006: О. Н. Трубачев. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Предисл. Г. А. Богатовой-Трубачевой. Изд. 2-е, испр. и доп. — Москва: «КомКнига», 2006.
- ТСС: Т. Ф. Ефремова. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва: Русский язык, 2000. Online: «ГРАМОТА.РУ», 2001–2002. <http://www.gramota.ru/>. Accessed: 28 February 2008.
- Ульман 1970: С. Ульман. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. Москва, 250–299.

- Фальк 1958: К.-О. Фальк. Славянское название дуба // *Skando-Slavica* 1958. IV.
- Фасмер: М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва, 1986–1987.
- Филин 1982: Ф. П. Филин. Очерки по теории языкознания. Москва: «Наука».
- Фомина 1978: М. И. Фомина. Современный русский язык. Лексикология. Москва: «Высшая школа».
- Хитов 1979: Хр. Хитов. Речник на говора на с. Радовене, Врачанско // *Българска диалектология. Проучвания и материали. IX.* София: Издателство на БАН, 223–342.
- Хусаинов 1990: К. Ш. Хусаинов. О причинах количественного различия звукоизобразительных слов в разносистемных языках // *Проблемы этимологии тюркских языков.* Алма-Ата: «Гылым», 158–163.
- Черемисина 1989: Н. В. Черемисина. Семантические принципы в диахронии языка и в динамике текста (К проблеме взаимоотношения языка и мышления) // *Вопросы исторической семантики русского языка.* Калининград, 1989.
- Черных 1999: П. Я. Черных. Историко-этимологический словарь современного русского языка. 13560 слов. 3-е издание, стереотипное. т. I. Москва: «Русский язык».
- Шанский, Иванов, Шанская 1961: Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. Москва.
- Шанский 1963–: Н. М. Шанский. Этимологический словарь русского языка. Москва.
- Шахнарович 1979: А. М. Шахнарович. Психолингвистические проблемы овладения общением в онтогенезе // Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Шахнарович А. М., Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. Москва: «Наука», 148–191.

- Шклифов 1977: Б. Шклифов. Речник на костурския говор // Българска диалектология. Проучвания и материали. VIII. София: Издателство на БАН, 201–328.
- Шляхова 2005: С.С. Шляхова. «Другой» язык: Опыт маргинальной лингвистики. Перм. гос. политех. ун-т. Пермь.
- Шмелев 1964: Д. Н. Шмелев. Очерки по семасиологии русского языка. Москва.
- Шмелев 1979: Д. Н. Шмелев. Омонимы // Русский язык. Энциклопедия. Глав. ред. Ф. П. Филин. Москва: «Советская энциклопедия», 178–179.
- Шмелев 1990: Д. Н. Шмелев. Омонимия // Лингвистический энциклопедический словарь. Глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва: «Советская энциклопедия», 344–345.
- Яковлева 1998: Е. С. Яковлева. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова // ВЯ, № 3, 1998, 92–107.
- Эккерт 1981: Р. Эккерт. К названиям бортников в балтийских и славянских языках // Балто-славянские исследования 1980. Москва, 1981, 107–112.
- ЭСЛЯ: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Москва, 1974–
- ЭСТЯ: Этимологический словарь тюркских языков. Обще-тюркские и межтюркские лексические основы на букву «к». Вып. 2. Отв. ред. Г. Ф. Благова. Москва, 2000.
- Якобсон 1975: Р. Якобсон. Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против”. Москва: «Прогресс», 193–230. Online: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-lp.htm>. Date of Access: 26.01.2011.
- Якобсон 1985: Р. Якобсон. Мозг и язык // Р. Якобсон. Избранные работы. Москва: «Прогресс», 270–286.
- Abelin 1999: Å. Abelin. Studies in Sound Symbolism. Doctoral Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. Department of Linguistics. Gothenburg Monographs in Linguistics 17. Göteborg University, Sweden, 1999.

- Allott 1989: R. Allott. *The Motor Theory of Language Origin*. Lewes, Sussex: Book Guild.
- Andersen 1978: E. Andersen. Lexical universals of body-part terminology // *Universals of Human Language*, ed. by J. Greenberg, vol. 3, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1978, 335–268.
- Anttila 1972: R. Anttila. *An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. New York: Macmillan.
- Anttila 1989: R. Anttila. Historical and comparative linguistics. *Current Issues in Linguistic Theory* 6. John Benjamins Publishing Company.
- Bańkowski 2000: A. Bańkowski. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I – II. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Benveniste 1955: E. Benveniste. Homophonie radicale en indo-européennes // *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*. V. 51. Paris, 14–41.
- Berlin–Kay 1969: Berlin, B., Kay, P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley.
- Berneker: Berneker, E. *Slawisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908–1913.
- Besnier 1990: N. Besnier. Language and Affect // *Annual Review of Anthropology*. Vol. 19, 419–451.
- Bezlaj: Bezlaj, Fr. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. T. I–IV. Kn. III, IV dopolnila in revidirala Marko Snoj in Metka Furlan. Ljubljana, 1976–2005.
- Blank 1999: Blank, A. Co-presence and succession: A cognitive typology of metonymy // Klaus-Uwe Panther, G. Radden (eds.). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: Benjamins (Human Cognitive Processing, 4), 169–191.
- Blank 2001: Blank, A. Words and Concepts in Time: towards Diachronic Cognitive Onomasiology // *metaphorik.de*.01/2001 – The online journal: <http://www.metaphorik.de/01/blank.htm>, Date of access: 17.01.2006.
- Bodomo 2006: A. Bodomo. The structure of Ideophones in African and Asian Languages: The Case of Daagara and Cantonese // *Se-*

- lected proceedings of the 35th Annual Conference on African Linguistics. Ed. J. Mugane et al., 203–213.
- Boryś 2005: W. Boryś. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: WL.
- Brückner: A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
- Buck 1949: C. D. Buck. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. Chicago, London.
- Burling 1999: R. Burling. Motivation, Conventionalization, and Arbitrariness in the Origin of Language. Online – <http://www-personal.umich.edu/~rburling/SantaFe.html>. Accessed: 15.03.2011.
- Bynon 1977: T. Bynon. Historical Linguistics. Cambridge University Press.
- Campbell 2004: L. Campbell. Historical linguistics: an introduction. Edinburgh University Press.
- Carnoy 1917: A. J. Carnoy. Apophony and Rhyme Words in Vulgar Latin Onomatopoeias // *The American Journal of Philology*. Vol. 38. No. 3, 265–284.
- Cassirer 1944: E. Cassirer. An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture. Garden City, New York.
- Childs 1994: G. T. Childs. African ideophones // *Sound Symbolism*. Eds. L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala. Cambridge: Cambridge University Press, 178–204.
- Clark 1973: H. H. Clark. Space, time, semantics and the child // T. E. Moore (Ed.). *Cognitive development and the acquisition of language*. New York.
- Coates 1987: R. Coates. *Historical Linguistics // New Horizons in Linguistics 2*, ed. by J. Lyons, R. Coates, M. Deuchar, G. Gazdar, Penguin Books, 1987, p. 179–199
- Courtenay 1976: K. Courtenay. Ideophones defined as a phonological class: the case of Yoruba // *Studies in African Linguistics*. Los Angeles, Vol. 7, 13–26.

- De Jong 2001: N. de Jong. The ideophone in Didinga // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 121–138.
- Deane 1992: P. Deane. Grammar in Mind and Brain (Explorations in Cognitive Syntax), Cognitive Linguistics Research, Mouton de Greyer, Berlin–New York.
- DEX: Dicționarul explicativ al limbii române, editat de Academia Română și Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan”, ediția a II-a, 1998. Online – <http://dexonline.ro/>. Accessed: 15.03.2011.
- Długosz-Kurczabowa 2005: K. Długosz-Kurczabowa. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Dobrovol’skij –Piirainen 2010: D. Dobrovol’skij, E. Piirainen. Idioms: Motivation and Etymology // Yearbook of Phraseology. Ed. by K. Kuiper. Berlin, New York: DE GRUYTER MOUTON, 73–96.
- Doroszewski: W. Doroszewski. Słownik języka polskiego. T. I–XI. Warszawa: WPN, 1958–1969.
- Duden Etymologie: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von der Dudenredaktion unter Leitung von Paul Grebe in Fortführung der neuhochdeutschen Sprache von Konrad Dun. Mannheim: Bibliographisches Institut, 1963.
- Dundulienė 1989: P. Dundulienė. Pagonybė Lietuvoje. Vilnius, 1989.
- Dundulienė 1991: P. Dundulienė. Lietuvos etnologija. Vilnius, 1991.
- Elders 2001: S. Elders. Defining ideophones in Mundang // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 63–74.
- Emeneau–Hart 1993: M. B. Emeneau, K. Hart. Tamil Expressives with Initial Voiced Stops // Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 56, No. 1, 75–86.
- Fee–Ingram 1982: J. Fee, D. Ingram. Reduplication as a strategy of phonological development // Journal of Child Language 9, 41–54.

- Ferguson 1983: Ch. Ferguson. Reduplication in child phonology // *Journal of Child Language* 10, 239–243.
- Fox 1995: A. Fox. *Linguistic Reconstruction: An Introduction to Theory and Method*. Oxford University Press.
- Fraenkel: E. Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Bde., Carl Winter, Heidelberg/Göttingen, 1962–1965
- Frisk: H. Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Bde. I–III. Heidelberg: Winter, 1960–1972.
- Gebauer 1970: J. Gebauer. *Slovník staročeský. Druhé nezměněné vydání*. I–II. Praha. (1. Praha. 1894–1898).
- Geeraerts 1985: D. Geeraerts Cognitive restrictions on the structure of semantic change // *Trends in linguistics. Studies and monographs* 20. Historical semantics. Historical word-formation, ed. by J. Fisiak, Berlin, New York, Amsterdam, 1985, 127–153.
- Geeraerts 1997: D. Geeraerts *Diachronic Prototype Semantics: a Contribution to Historical Lexicology*. Oxford: Clarendon Press.
- Havlová 1979: E. Havlová. Zum Problem der Homonymie in der etymologischen Forschung // *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. 24, Heft 1, 51–54.
- Hawkins 1992: J. A. Hawkins. *Explaining Language Universals* // *Explaining Language Universals*. Ed. by J. A. Hawkins. Blackwell.
- Hinton et al. 1994a: *Sound Symbolism*. Eds. L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hinton et al. 1994b: L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala. Introduction: sound symbolic processes // *Sound Symbolism*. Eds. L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala. Cambridge: Cambridge University Press, 1–12.
- Hock 1991: H. H. Hock. *Principles of Historical Linguistics*. Walter de Gruyter.
- Hurch 2005: B. Hurch. Introduction // *Studies in Reduplication*. Ed. by B. Hurch. Mouton de Gruyter, 1–10.
- Ingram 1996: D. Ingram. *First language acquisition. Method, Description and Explanation*. Cambridge University Press.
- Jakubowicz: M. Jakubowicz. Motywacje semantyczne przymiotników oceniających negatywnie wygląd zewnętrzny // *Словенска*

- етимологија данас. Зборник симпозијума одржаног од 5. до 10. септембра 2006. године. Ур. Ал. Лома. Београд, ИСЈ САНУ, Чигоја штампа, 209–219.
- Jarva 2001: V. Jarva. Some expressive and borrowed elements in the Lexicon of Finnish dialects // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 111–120.
- Johnson 1987: M. Johnson. The Body in the Mind (The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason). Chicago and London.
- Joseph 1987: B. D. Joseph. On the Use of Iconic Elements in Etymological Investigation: Some Case Studies from Greek. Diachronica. International Journal for Historical Linguistics IV.1/2, 1–26.
- Karaliūnas 1972: S. Karaliūnas. Semantika ir etimologija // Lietuvių kalbotyros klausimai. XIII. Vilnius, 5–18.
- Karłowicz–Kryński–Niedźwiedzki: J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Słownik języka polskiego. T. I – VIII. Warszawa, 1900–1927.
- Karulis 1992: K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 2 sēj. Rīga: Avots.
- Kay–McDaniel 1978: Kay, P., McDaniel, C. K. The linguistic significance of the meanings of basic color terms // Language 54, 610–646.
- Kellner: A. Kellner. Východolašská nářečí. D. I – 1946, D. II – 1949.
- Kilian-Hatz 2001: Universality and Diversity: Ideophones from Baka and Kxoe // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 155–163.
- Kiparsky 1995: P. Kiparsky. The Phonological Basis of Sound Change // John Goldsmith (ed.) Handbook of Phonological Theory. Oxford: Blackwell, 1995, 640–670.
- Klamer 2002: M. Klamer. Semantically Motivated Lexical Patterns: A Study of Dutch and Kambera Expressives // Language Vol. 78, No.2, 258–286.
- Kluge 1963: F. Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1963.

- Koch 1999a: P. Koch. Cognitive aspects of semantic change and polysemy: the semantic space have/be” // Blank, A., Koch, P. (eds.). Historical semantics and cognition. Berlin, New York, 279–305.
- Koch 1999b: P. Koch. Frame and contiguity: on the cognitive basis of metonymy and certain types of word-formation // Klaus-Uwe Panther, G. Radden (Eds.). Metonymy in Language and Thought. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins (Human Cognitive Processing), 139–167.
- Koch 2001: W. Koch. Consciousness, Communication, Speech. A Condensed View of the Origins of Language. Online – <http://webh01.ua.ac.be/apil/apil101/koch.pdf>. Accessed: 15.03.2011.
- Koch 2004: P. Koch. Metonymy between pragmatics, reference, and diachrony // *metaphorik.de*. 07/2004 – The online journal: <http://www.metaphorik.de/07/koch.pdf>, Date of access: 29.01.2006.
- Koleva-Zlateva 2002: Zh. Koleva-Zlateva. L’*étymologie du mot grec κόκκαλο(ν)*, en bulgare *kokal* (os) // *Études balkaniques*. 38/3. Sofia, 2002, 142–151.
- Kopečný 1952: F. Kopečný. Poznámka k etymologické metodě // *Slávia* XXII, 322–323.
- Kövecses 2000: Z. Kövecses. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kunene 2001: D. Kunene. Speaking the act: The ideophone as a linguistic rebel // *Ideophones*. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 183–191.
- Lakoff 1987: Lakoff, G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Lakoff 1994: Lakoff, G. Conceptual Metaphor Home Page – Online: <http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/MetaphorHome.html>, Date of access: 09.02.2006.

- Lakoff–Johnson 1980: G. Lakoff, M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago, London.
- Langacker 1999: R. W. Langacker. *Grammar and Conceptualization*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Lass 1993: R. Lass. How real (ist) are reconstructions? // *Historical linguistics (Problems and perspectives)*. Ed. by Ch. Jones. London–New York, 1993, p. 156–189
- Lee 1992: M. Lee. Language, perception and the world // *Explaining Language Universals*. Ed. by Y. A. Hawkins. Blackwell.
- Lewis–Short: C. T. Lewis, C. Short. *A Latin Dictionary*.
Online:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true&lang=Latin>. Accessed: 01.03.2011.
- Liddell–Scott: H.G. Liddell, R. Scott. *A Greek-English Lexicon*. 1940.
Online –
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>.
Accessed: 01.03.2011.
- LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas*. T. I–XX. Vilnius, 1941–2002, Online –
<http://www.lkz.lt/dzl.php?1>. Accessed: 15.03.2011.
- LLVV: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sējums. Rīgā, "Zinātne," 1972–1987. Online: <http://www.tezaurs.lv/llvv/>. Accessed: 20.10.2010.
- Machek 1952: V. Machek. O potřebě a problematice slovanského etymologického slovníku // *Slávia XXII*, 314–321.
- Machek 1956: V. Machek. Expressive Vokaldehnung in einigen slawischen Nomina // *Zeitschrift für Slawistik*. B. I, H. 4, 1956, 33–40.
- Machek 1971: V. Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Akademia.
- Magnus 1997–2006: M. Magnus. *Bibliography of Phonosemantics*. Online: <http://www.conknet.com/~mmagnus/Bibliography.html>, Accessed: 26.04.2007.
- Magnus 2001: M. Magnus. What's in a word? *Studies in Phonosemantics*. Submitted to NTNU for evaluation for the degree 'Doctor Philosophiae' 4/20/01. Online –

- <http://www.trismegistos.com/Dissertation/dissertation.pdf>. Accessed: 01.11.2009.
- Malkiel 1990: Y. Malkiel. *Diachronic Problems in Phonosymbolism*. Edita and Inedita, 1979–1988. Vol. 1. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Malkiel 1993: Y. Malkiel. *Etymology*. Cambridge University Press.
- Mańczak 1970: W. Mańczak. *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego*. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Mańczak 1977: W. Mańczak. *Słowiańska fonetyka historyczna a frekwencja*. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze. Z. 55. Kraków.
- Mańczak 2006: W. Mańczak. *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją a Słownik etymologiczny języka ukraińskiego // Rozprawy komisji językowej*. T. LI. Łódź: Łódzkie towarzystwo naukowe, 235–240.
- Mańczak 2009: W. Mańczak. *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją a słownik pod redakcją Doroszewskiego // Czterdzieści lat minęło... Nad „Słownikiem Doroszewskiego”*. Pod red. prof. Jana Wawrzyńczyka. Warszawa, 51–56.
- Marks 1975: L. E. Marks. *On Colored-Hearing Synesthesia: Cross-Modal Translations of Sensory Dimensions // Psychological Bulletin*. Vol. 82, No. 3, 303–331.
- Mažiulis 1988–1998: V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. T. I – IV. Vilnius: Mokslas.
- McMahon 1995: A. M. S. McMahon. *Understanding language change*. Cambridge University press, 1995.
- Mikone 2001: E. Mikone. *Ideophones in the Balto-Finnic languages // Ideophones*. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). *Typological studies in language* 44. Amsterdam: John Benjamin's Press, 223–234.
- Minsky 1977: M. Minsky. *Frame-system theory*. *Thinking: Readings in Cognitive Science*. Ed. P. Johnson-Laird, N. Wason. Cambridge: Cambridge University Press, 355–376.
- Muka: E. Muka. *Słownik dolnosербскеje řečy a jeje narěcow*. I–II. Reprint 1966. Pětohrad, 1911–1915, Praha, 1926, 1928.

- Mülenbach–Endzelin: K. Mülenbach. Lettisch-Deutsches Wörterbuch, I-IV. Supplemented by J. Endzelins. Riga, 1923–1932.
- Němec 1980: I. Němec. Rekonstrukce lexikálního vývoje. Praha.
- Newman 2001: P. Newman. Are ideophones really as weird and extra-systematic as linguists make them out to be? // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamin's Press, 251–258.
- Nichols 1971: Johanna Nichols. Diminutive Consonant Symbolism in Western North America // Language. Vol. 47, No. 4, 826–848.
- Nuckolls 1996: J. B. Nuckolls. Sounds Like Life: Sound Symbolic Grammar, Performance, and Cognition in Pastaza Quechua. Oxford: Oxford University Press.
- Nuckolls 1999: J. B. Nuckolls. The Case for Sound Symbolism // Annual Review of Anthropology. Vol. 28, 225–252.
- OED: Online Etymology Dictionary. Based on Weekley's "An Etymological Dictionary of Modern English", Klein's "A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language", "Oxford English Dictionary" (second edition), "Barnhart Dictionary of Etymology", Holthausen's "Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache", and Kipfer and Chapman's "Dictionary of American Slang". Online: <http://www.etymonline.com/>. Accessed: 23.03.2011.
- Ohala 1994: J. J. Ohala. The frequency code underlies the sound-symbolic use of voice pitch // Sound Symbolism. Eds. L. Hinton et al. Cambridge University Press, 325–347.
- Otrębski 1965: J. Otrębski. Gramatyka języka litewskiego. t. II. Warszawa, 1965.
- Oxford English Dictionary: The Oxford English Dictionary. Prepared by J. A. Simpson and E. S. C. Weiner. Second edition. Clarendon press: Oxford. 1991.
- Pashka: Pashka, J., Sudovian-English Dictionary. Online : <http://www.suduva.com/virdainas/>. Accessed: 20.10.2010.
- Pfuhl: Chr. Tr. Pfuhl. Obersorbisches Wörterbuch. Bautzen 1866. Fotomechanischer Neudruck. Bautzen, 1968.

- Pleteršnik: M. Pleteršnik. Slovensko-nemški slovar izdan na troške rajnega knezoškoga Ljubljanskega A. A. Wolfa. Uredil M. Pleteršnik, 1. 2. Ljubljana, 1894–1895.
- Pokorny: J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1949–1959.
- Polák 1980: V. Polák. Metodologie etymologického rozboru v slovanských jazycích // *Slávia* 49. 1980, 321–337.
- PSJČ: Příruční slovník jazyka českého. I–IX. Praha, 1935–1957. Online: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>. Accessed: 20.10.2010.
- Ramachandran–Hubbard 2001: V. S. Ramachandran, E. M. Hubbard. Synaesthesia – a window into perception, thought and language // *Journal of Consciousness Studies*. Vol. 8. No. 12, 3–34.
- Regier 1998: T. Regier. Reduplication and the Arbitrariness of the Sign // *Proceedings of the Twentieth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Gernsbacher, M and Derry, S. (Eds.). Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 887–892.
- Reich 1986: Reich, P. A., *Language Development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Rejzek 2001: J. Rejzek. *Český etymologický slovník*. Leda.
- RJA: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I–XIX. Zagreb. 1880–1967.
- Rolfe 2000: L. Rolfe. Phonestemes as primary word forms // Bichakjian, B. H., Chernigovskaya, T., Kendon, A., Möller, A. (Eds.), *Becoming Loquens: More Studies in Language Origin*. Frankfurt/M.: Lang, 123–148.
- Rosch 1973: Rosch, E. On the internal structure of perceptual and semantic categories // Moore, T.E. (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press, 111–144.
- Rosch 1977: Rosch, E. Human Categorization // N. Warren (ed.), *Studies in Cross-cultural Psychology*. New York: Academic Press, 1–49.

- Rusek 1984: J. Rusek. *Studia z historii słownictwa bułgarskiego // Monografie slawistyczne*, 46, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Sadnik–Aitzetmüller: Sadnik, L., Aitzetmüller, R. *Vergleichendes Wörterbuch der slawischen Sprachen*, Lief. 1–5. Wiesbaden, 1963–1970.
- Sanders 1977: W. Sanders. *Grundzüge und Wandlungen der Etymologie // Etymologie*. R. Schmitt (Hrsg.). Darmstadt 1977, 7–49.
- Schröpfer 1979–1989: Schröpfer, J. *Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre (Onomasiologie)*, Bd. I, Lieferung 1–8, Heidelberg.
- Schuster–Šewc: H. Schuster–Šewc. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. H. 1–24. Bautzen: VEB Domowina-Verlag, 1978–1989.
- Semmes 1968: J. Semmes. *Hemispheric Specialization: A Possible Clue to Mechanism*. *Neuropsychologia* 6: 11–26.
- SGP: *Słownik gwar polskich*. T. I–VI. Ułożył J. Karłowicz. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.
- SJS: *Slovník jazyka staroslovenského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, t. I–IV, 1966–1997, Praha.
- Skardžius 1943: P. Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius.
- Skok: P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb, 1971–1974.
- Sławski: Sławski, Fr. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I–V. Kraków, 1952–1982.
- SlGP: *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka, Warszawa – Poznań: PWN 1997, Online:
<http://www.poznan.pl/mim/public/sloownik/pages.html?co=list&id=8088&instance=1017&lang=pl&lhs=sloownik&rhs=null>, Accessed: Mart 23 2008.
- Smoczyński 2007: W. Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno.
- SP: *Słownik prasłowiański*. Pod red. Fr. Sławskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1974–

- SSG: Słownik Śląskiej gwary. Online:
<http://www.zedowice.republika.pl/index.html>.
Accessed: 29.03. 2011.
- SSJ: Slovník slovenského jazyka. Ved. red. Št. Peciar. I–VI. Bratislava, 1959–1968.
- Sweetser 1990: E. E. Sweetser. *From Etymology to Pragmatics (Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure)*. Cambridge.
- Šapoka 1939: A. Šapoka. *Lietuvos istorija*. Vilnius.
- Taylor 1992: J. R. Taylor. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford, Clarendon press, 1992.
- Traugott 1982: E. C. Traugott. *From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization* // Winfred P. Lehman, Yakov Malkiel (eds.). *Perspectives on historical linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 245–271.
- Traugott–Dasher 2003: E. C. Traugott, R. B. Dasher. *Regularity in semantic change*. Cambridge University Press.
- Turner 1966: Turner R.L. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London, New York, Toronto.
- Vértes 1965: E. Vértes *Hangés és szó származtatás* // *Magyar Nyelvőr*. 89/2, 157–164.
- Voeltz–Kilian-Hatz 2001a: *Ideophones*. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). *Typological studies in language 44*. Amsterdam: John Benjamins Press, 1–8.
- Voeltz–Kilian-Hatz 2001b: F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. *Introduction* // *Ideophones*. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). *Typological studies in language 44*. Amsterdam: John Benjamins Press, 1–8.
- Voronin 2000: Voronin, S., *Approaching the iconic theory of language origin. Pertinent laws and tendencies from phonosemantics* // Bichakjian, B. H., Chernigovskaya, T., Kendon, A., Möller, A. (eds.), *Becoming Loquens: More Studies in Language Origin*. Frankfurt/M.: Lang, 149–166.

- Wahrig 1985: Wahrig, G. Deutsches Wörterbuch (Mit einem „Lexikon der Deutschen Sprachlehre“) Die Neuausgabe 1980 wurde bearbeitet von Ursula Herman. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon.
- Walde–Hofmann 1938: A. Walde. Lateinische etymologische Wörterbuch. 3. umgearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. B. I–III. Heidelberg.
- Watson 2001: R. L. Watson. Some Southeast Asian ideophones vs. some African ideophones // Ideophones. F. K. E. Voeltz, C. Kilian-Hatz. (Eds.). Typological studies in language 44. Amsterdam: John Benjamins Press, 385–405.
- Waugh 1993: L. Waugh. Against Arbitrariness: Imitation and Motivation Revived, with Consequences for Textual Meaning // Diacritics. Vol. 23, No. 2, 71–87.
- Webster’s 1990: The New Lexicon Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language. Deluxe edition. New York.
- Werner–Kaplan 1956: H. Werner, B. Kaplan. The developmental Approach to Cognition: Its Relevance to the Psychological Interpretation of Anthropological and Ethnolinguistic Data // American Anthropologist. New Series. Vol. 58, No. 5, 866–880.
- Werner–Kaplan 1963: H. Werner, B. Kaplan. Symbol formation: An Organismic-Developmental approach to Language and the Expression of Thought. New York: John Wiley & Sons.
- Wescott 1971: R. W. Wescott. Linguistic Iconism // Language. Vol. 47, No. 2, 416–428.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

Езици и диалекти

англосакс. – англосаксонски
белорус. – белоруски
бълг. – български
горлуж. – горнолужишки
гр. – гръцки
доллуж. – долнолужишки
зап.-слав. западнославянски
ие. – индоевропейски
изт.-слав. – източнославянски
ирланд. – ирландски
кашуб. – кашубски
кимр. – кимрийски
лат. – латински
латв. – латвийски
лит. – литовски
макед. – македонски
нем. – немски
пол. – полски
псл. – праславянски
рус. – руски
слав. – славянски
словаш. – словашки
словен. – словенски
среднорус. – средноруски
срхр. – сърбохърватски
стб. – старобългарски
ствиснем. – старовисоконемски
стгр. – старогръцки
стпол. – старополски

стпрус. – старопруск
струс. – староруски
стерхр – старосърбохърватски
стукр. – староукраински
стчеш. – старочешки
укр. – украински
чеш. – чешки

Други съкращения

диал. – диалектна
ед., ед. ч. – единствено число
ж. р. – женски род
л. – лице
м. р. – мъжки род
мн., мн. ч. – множествено число
нареч. – наречие
разг. – разговорен
рядк. – рядка
ср. – сравни
стар. – стара
фиг. – фигуративно
det. – деминутив

Живка Колева-Златева е професор, доктор на филологическите науки. Работи във Велико-търновския университет „Св. св. Кирил и Методий, където преподава Общо езикознание, Психоллингвистика, Сравнителна граматика на славянските езици, Българска етимология. Научните ѝ интереси са в областта на етимологията, семантичната реконструкция, звуковия символизъм, психоллингвистиката на развитието. Автор е на следните монографии: Семантична реконструкция. Методологични аспекти. Велико Търново. „Знак ‘94”, 1998; Лексикалната диахрония на езика през призмата на детската реч. Велико Търново. „Фабер”, 2000; Славянская лексика звуко-символического происхождения. Tractata Slavica Universitatis Debreceniensis. Vol. 1. Дебрецен, 2008.

Настоящата монография включва изследвания, които имат за цел принос в теорията на етимологията, без да претендират за изграждането на цялостна теория. Те засягат въпроси за възможностите за отстъпване от фонетичните закони, за мястото на звукоизобразителната лексика и на редупликацията в славянските езици, за възможностите за обективизиране на семантичната реконструкция чрез прилагане на когнитивен подход, за съобразяването на етимологизацията на лексиката със законите на езиковото развитие като цяло, с етимологическата памет на думата, с фактите на митологията.